

ODAM SAVDOSI JINOYATLARINI TERGOV QILISH VA SUDDA KO'RIB CHIQISH AMALIYOTI

Ilmiy-amaliy konferensiya to'plami

Toshkent – 2026

Ilmiy-amaliy konferensiya to'plami O'zbekiston Respublikasi Odil sudlov akademiyasi Kengashining 2026-yil apreldagi -sonli bayonnomasi bilan tasdiqlangan va nashrga tavsiya etilgan.

UDK: 347.9(075.8)(575.1)

BBK:

Sudga qadar ish yuritish bosqichida tergov sudyasi faoliyati bilan bog'liq muammolar. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – T. nashriyoti, 2026. – 166 b.

Mas'ul muharrir: T.A.Obidov - *O'zbekiston Respublikasi Odil sudlov akademiyasi Jinoyat-huquqiy fanlar kafedrası mudiri, dotsent, y.f.f.d.,*

Taqrizchilar:

Mavlanov K. - *Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat-protsessual huquqi sho'bası katta o'qituvchisi, y.f.f.d.(PhD).*

Mamadiyev S. - *O'zbekiston Respublikasi Odil sudlov akademiyasi Jinoyat-huquqiy fanlar kafedrası dotsenti, y.f.n.*

Ushbu Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plamida odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish va sudda ko'rib chiqish amaliyotiga bag'ishlangan ilmiy maqolalar va tezislardan iborat bo'lib, mualliflar tomonidan odam savdosi jinoyatlarining huquqiy tavsifi, ushbu turdagi jinoyatlarni tergov qilishning o'ziga xos xususiyatlari, dalillarni to'plash va baholashda uchraydigan muammolar, jabrlanuvchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, xalqaro hamkorlik va huquqiy yordam masalalari, shuningdek sud amaliyotida uchrayotgan dolzarb muammolar yuzasidan fikr-mulohazalar va tavsiyalar bayon etilgan.

Maqolalarda keltirilgan dalillar va ko'rsatilgan manbalarning haqqoniyligi uchun mualliflar mas'uldir. Maqola mualliflarining fikr-mulohazalari tahrir hay'atining nuqtai nazarini bildirmaydi.

Ushbu to'plam O'zbekiston Respublikasi Odil sudlov akademiyasi tinglovchilari, sudyalari va sud apparati xodimlari uchun mo'ljallangan.

© O'zbekiston Respublikasi Odil sudlov akademiyasi, 2026-yil.

Kirish soʻz

Assalomu alaykum hurmatli mehmonlar, aziz ustozlar va konferensiya ishtirokchilari!

Avvalo, bugungi kundagi dolzarb masalalardan biriga bag'ishlangan **“Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish va sudda ko'rib chiqish amaliyoti”** mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasida sizlarni ko'rib turganimdan mamnunman.

Ushbu konferensiyada ishtirok etish uchun vaqt ajratib kelgan barcha mehmonlarga minnatdorchilik bildiraman.

Bugungi konferensiyaning aynan mazkur mavzuga bag'ishlanayotgani bejiz emas. Odam savdosi – insonning sha'ni, qadr-qimmati, erkinligi va xavfsizligiga bevosita tajovuz qiladigan, milliy chegaralar bilan cheklanib qolmaydigan, uyushgan jinoyatchilik, noqonuniy migratsiya, mehnat va jinsiy ekspluatatsiya kabi murakkab ijtimoiy-huquqiy hodisalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan og'ir jinoyatlardan biridir.

Mazkur konferensiyaning maqsadi faqat nazariy mulohazalar bildirishdan iborat emas. Asosiy maqsad – odam savdosiga oid jinoyatlarni aniqlash, fosh etish, tergov qilish, dalillarni baholash, jabrlanuvchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, shuningdek bunday ishlarni sudda ko'rib chiqish jarayonida yuzaga kelayotgan muammolarga ilmiy asoslangan yechimlar ishlab chiqishdan iborat. Bu jarayonda tergov organlari, prokuratura, sudlar, ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalari, inson huquqlari sohasidagi tashkilotlar hamda fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida samarali hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi.

Konferensiyada mamlakatimizning tegishli institutlar, idoralar, ta'lim muassasalari vakillari, boshqa milliy ta'lim muassasalari ekspertlari ishtirok etishmoqda. Bu tarkib anjumanning amaliy qiymatini yanada oshiradi. Chunki odam savdosiga qarshi kurashish masalasida faqat bir sohaning tajribasi yetarli emas; bu yerda jinoyat huquqi, jinoyat protsessi,

kriminologiya, xalqaro huquq, inson huquqlari, sud psixologiyasi va viktimologiya kesishadi.

Odil sudlov akademiyasi uchun ushbu konferensiyaning ahamiyatini alohida ta'kidlashimiz joiz. Boisi, Akademiya sudyalar va sud apparati xodimlarining kasbiy tayyorgarligini oshirish, sud amaliyotida zamonaviy bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash, huquqni qo'llashda ilmiy yondashuvni kuchaytirishga xizmat qiladigan maydondir. Odam savdosi bilan bog'liq ishlar esa sudyadan nafaqat qonun normalarini to'g'ri qo'llashni, balki jabrlanuvchining holatini anglashni, dalillar zanjirini puxta tahlil qilishni, protsess ishtirokchilari huquqlarining tengligini ta'minlashni va har bir qarorda inson qadri ustuvorligini saqlashni talab qiladi.

Ayniqsa, odam savdosi qurbonlarini ikkilamchi jabrlanishdan himoya qilish, ularning xavfsizligini ta'minlash, psixologik holatini hisobga olish, maxfiylikni saqlash va sud jarayonida munosib protsessual sharoit yaratish muhimdir. Tergov amaliyotida esa odam savdosining yashirin xususiyati, jabrlanuvchilarning qo'rquvi, transmilliy aloqalar, elektron kommunikatsiyalar va raqamli izlardan foydalanish kabi masalalar alohida e'tibor talab etadi. Shuning uchun bugungi muhokamalarda dalillar maqbulligi, jabrlanuvchi ko'rsatmalarining ishonchliligi, ekspert xulosalari va xalqaro huquqiy yordam mexanizmlariga ham e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiq.

Hurmatli ishtirokchilar!

Konferensiya yakuni bo'yicha maqolalar va tezislar to'plamini nashr etish rejalashtirilgani ham muhim jihatdir. Bu to'plam nafaqat bugungi fikr almashinuvning natijasi, balki kelgusida sudyalar, tergovchilar, prokurorlar, advokatlar, tadqiqotchilar va ta'lim muassasalari uchun amaliy qo'llanma vazifasini ham bajarishi mumkin. Shu bois ma'ruzalarda faqat muammolarni sanab o'tish emas, balki aniq takliflar, qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar, sud va tergov amaliyoti uchun ishlaydigan metodik yondashuvlar ilgari surilishini kutib qolamiz.

O'ylaymanki, bugungi konferensiya odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish va sudda ko'rib chiqish jarayonlarini yanada chuqur tahlil qilish, sud amaliyoti uchun foydali xulosalar ishlab chiqish va kelgusidagi ilmiy tadqiqotlar uchun mustahkam asos yaratishga xizmat qiladi. E'tiboringiz uchun rahmat!

O'zbekiston Respublikasi Odil sudlov akademiyasi
rektori

Abduqodirov Sherzod Yoqubjonovich

Obidov Tolibjon Avazxonovich
O'zbekiston Respublikasi Odil sudlov akademiyasi
kafedra mudiri

ODAM SAVDOSI JINOYATLARINI TERGOV QILISHDA JINOIY SUD ISHLARINI YURITISH SOHASIDA XALQARO HAMKORLIK VA HUQUQIY YORDAMNING PROTSESSUAL AHAMIYATI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish va sudda ko'rib chiqish jarayonida jinoiy sud ishlarini yuritish sohasida xalqaro hamkorlik hamda jinoyat ishlari bo'yicha huquqiy yordam institutlarining protsessual ahamiyati tahlil qilinadi. Odam savdosi, o'z tabiatiga ko'ra, ko'p hollarda xorijiy element ishtirokida sodir etiladigan, jabrlanuvchini yollash, tashish, topshirish, yashirish, qabul qilish, ekspluatatsiya qilish, jinoiy daromadlarni legallashtirish va transchegaraviy aloqalar bilan bog'liq murakkab jinoyat hisoblanadi. Shu sababli ushbu turdagi jinoyat ishlarida dalillarni olish, jabrlanuvchini himoya qilish, aybdor shaxsni ushlab berish, mol-mulkni xatlash va raqamli izlarni mustahkamlash kabi harakatlar samarali xalqaro huquqiy yordam mexanizmlarisiz to'liq amalga oshirilishi qiyin. Maqolada milliy va xalqaro huquqiy asoslar, protsessual muammolar, sud-tergov amaliyoti uchun muhim bo'lgan nazariy xulosalar hamda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksini takomillashtirishga doir takliflar bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *odam savdosi, xalqaro hamkorlik, jinoyat ishlari bo'yicha huquqiy yordam, ekstraditsiya, jabrlanuvchi, ekspluatatsiya, transmilliy jinoyat, raqamli dalillar, protsessual harakatlar, o'zarolik prinsipi.*

Jinoyatchilikning globallashuvi va jinoiy faoliyatning transchegaraviy xususiyat kasb etishi jinoyat-protsessual huquq oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Xususan, odam savdosi jinoyati zamonaviy davrda inson sha'ni, qadr-qimmat, erkinligi va shaxsiy daxlsizligiga qaratilgan eng xavfli jinoyatlardan biri bo'lib, u ko'p hollarda bir davlat hududi bilan cheklanmaydi. Jabrlanuvchini yollash bir davlatda, tashish va hujjatlashtirish boshqa davlatda, ekspluatatsiya qilish esa uchinchi davlatda amalga oshirilishi

mumkin. Bunday sharoitda jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlash milliy protsessual vositalarning o'zi bilan to'liq ta'minlanmaydi.

Odam savdosi jinoyatining ijtimoiy xavfliligi uning faqat shaxs erkinligiga tajovuz qilishi bilan emas, balki uyushgan jinoyatchilik, korrupsiya, noqonuniy migratsiya, soxta hujjatlar tayyorlash, mehnat ekspluatatsiyasi, fohishalikka jalb qilish, bolalardan foydalanish, jinoiy daromadlarni legallashtirish kabi bir qator kriminogen jarayonlar bilan bog'liqligida ham namoyon bo'ladi. Shu bois mazkur toifadagi ishlar bo'yicha xalqaro hamkorlik oddiy protsessual yordam emas, balki inson huquqlarini himoya qilish, jabrlanuvchini rehabilitatsiya qilish, aybdorlarni javobgarlikka tortish va transmilliy jinoiy zanjirni uzishga qaratilgan kompleks huquqiy mexanizm sifatida qaralishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasida odam savdosi odamni olish-sotish yoxud undan foydalanish maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish sifatida ifodalangan. 2025 yilda ushbu jinoyat uchun javobgarlikni kuchaytirishga qaratilgan qonun qabul qilingani mazkur qilmishning ijtimoiy xavfliligiga nisbatan davlat siyosatining qat'iylashayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, jinoyat-protsessual qonunchilikda odam savdosiga oid ishlar bo'yicha xalqaro huquqiy yordamning o'ziga xos protsessual xususiyatlari yetarlicha tizimlashtirilmagan.

Mazkur maqolaning maqsadi odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishda xalqaro hamkorlik va huquqiy yordamning mazmunini ochib berish, ushbu institutlarning o'zaro nisbatini aniqlash, odam savdosiga oid ishlar bo'yicha huquqiy yordam so'rovlarining asosiy yo'nalishlarini belgilash hamda milliy jinoyat-protsessual qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

1. Odam savdosi jinoyatining transmilliy xususiyati va xalqaro-huquqiy mezonlari

Odam savdosi jinoyatining transmilliy xususiyati avvalo uning obyektiv tomonini tashkil etuvchi harakatlar ko'p bosqichli va ko'p subyektli bo'lishida ko'rinadi. Jabrlanuvchini yollash, uni aldash,

ishontirish, qarzdorlik yoki boshqa qaramlik holatiga tushirish, hujjatlarini olib qo'yish, boshqa davlatga olib chiqish, ekspluatatsiya qilish yoki ekspluatatsiya maqsadida uchinchi shaxslarga topshirish kabi harakatlar bir necha yurisdiksiya bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bunday holatda jinoyat ishi bo'yicha dalillar turli davlatlar hududida tarqalgan bo'ladi.

Palermo protokoli odam savdosini uch element — harakat, vosita va maqsad orqali tushuntiradi. Harakat sifatida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish; vosita sifatida kuch ishlatish, tahdid, majburlash, o'g'irlash, firibgarlik, aldash, hokimiyat yoki zaiflik holatidan foydalanish; maqsad sifatida esa ekspluatatsiya belgilanadi. Ekspluatatsiyaning eng kam doirasiga boshqalar fohishaligidan foydalanish, jinsiy ekspluatatsiyaning boshqa shakllari, majburiy mehnat yoki xizmatlar, qullik yoki qullikka o'xshash amaliyotlar, qaramlik holati va organlarni olish kiritiladi.

Ushbu xalqaro-huquqiy yondashuv odam savdosi jinoyatini oddiy migratsiya qoidalarini buzish, fohishalikka jalb qilish yoki mehnat shartnomasini buzish kabi holatlardan farqlashga xizmat qiladi. Chunki odam savdosida markaziy mezon — shaxsdan ekspluatatsiya maqsadida foydalanishdir. Jabrlanuvchining roziligi esa, agar aldash, majburlash, zaiflik holatidan foydalanish yoki boshqa ta'sir vositalari qo'llanilgan bo'lsa, jinoyat-huquqiy baholashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lmaydi. Bolalarga nisbatan esa ekspluatatsiya maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilishning o'zi odam savdosi sifatida baholanishi lozim.

O'zbekistonda odam savdosiga qarshi kurashish sohasidagi qonunchilik inson huquqlarini himoya qilish, jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlash va vakolatli organlar hamkorligini ta'minlashga qaratilgan. Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risidagi qonunchilikda, agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida milliy qonunchilikdagidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'llanilishi nazarda tutilgan. Bu qoida odam savdosiga oid ishlar

bo'yicha xalqaro huquqiy yordamni qo'llashda muhim metodologik asos hisoblanadi.

2. Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha xalqaro hamkorlik tushunchasi

Jinoiy sud ishlarini yuritish sohasida xalqaro hamkorlik umumiy huquqiy kategoriya bo'lib, u faqat jinoyat ishi bo'yicha alohida protsessual harakatlarni bajarish bilan cheklanmaydi. U davlatlarning vakolatli organlari, sudlari, prokuratura, tergov organlari, ichki ishlar va xavfsizlik idoralari, adliya organlari hamda xalqaro tashkilotlar o'rtasida jinoyatchilikka qarshi kurashish, odil sudlovni ta'minlash, inson huquqlarini muhofaza qilish va sud qarorlarini ijro etishga qaratilgan tizimli faoliyatni qamrab oladi.

Odam savdosi jinoyatlarida ushbu hamkorlikning ahamiyati yanada kuchayadi. Chunki odam savdosi bo'yicha jinoiy zanjir odatda yollovchi, tashuvchi, hujjat tayyorlovchi, qabul qiluvchi, ekspluatatsiya qiluvchi, moliyaviy vositachi va jinoiy daromadlarni yashiruvchi shaxslardan iborat bo'ladi. Bu subyektlar turli davlatlarda harakat qilsa, ularning har biriga nisbatan protsessual harakatlarni amalga oshirish uchun xalqaro hamkorlik talab etiladi.

Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha xalqaro hamkorlik quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi: jabrlanuvchilarni aniqlash va ularni xavfsiz qaytarish; gumon qilinuvchi va ayblanuvchilarni qidirish hamda ushlab berish; dalillarni to'plash va mustahkamlash; raqamli ma'lumotlar, bank operatsiyalari, migratsiya va chegaradan o'tish ma'lumotlarini olish; jinoiy daromadlarni aniqlash, xatlash va musodara qilish; guvoh va jabrlanuvchilarni videokonferensaloqa orqali so'roq qilish; hukmlarni tan olish va ijro etish; jabrlanuvchilarni reabilitatsiya va reintegratsiya qilishda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish.

Shu nuqtai nazardan, odam savdosiga oid ishlar bo'yicha xalqaro hamkorlikni quyidagicha ta'riflash mumkin: bu xorijiy element ishtirokida sodir etilgan odam savdosi jinoyatlarini aniqlash, tergov qilish, sudda ko'rib chiqish, aybdor shaxslarni javobgarlikka tortish, jabrlanuvchilar huquqlarini himoya qilish, jinoiy daromadlarni aniqlash va sud qarorlarini ijro etish maqsadida

davlatlarning vakolatli organlari hamda xalqaro tashkilotlar o'rtasida xalqaro shartnomalar, milliy qonunchilik va o'zarolik prinsipi asosida amalga oshiriladigan kelishilgan huquqiy-protsessual faoliyatdir.

3. Huquqiy yordam — odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishning amaliy-protsessual vositasi

Jinoyat ishlari bo'yicha huquqiy yordam xalqaro hamkorlikning maxsus va amaliyotga eng yaqin shaklidir. Agar xalqaro hamkorlik keng institutsional va strategik faoliyatni anglatlsa, huquqiy yordam muayyan jinoyat ishi doirasida alohida protsessual harakatlarni bajarishga qaratilgan bo'ladi. Odam savdosi jinoyatlarida huquqiy yordamning ahamiyati shundaki, ish uchun zarur dalillarning katta qismi xorijiy davlat hududida yoki xorijiy yurisdiksiya nazoratidagi elektron resurslarda bo'lishi mumkin.

Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha huquqiy yordam so'rovlari odatda quyidagi holatlarda yuboriladi: jabrlanuvchi xorijiy davlatda aniqlanganda; ayblanuvchi boshqa davlatda yashiringanda; jinoyatga oid bank tranzaksiyalari, pul o'tkazmalari, mehnat shartnomalari, mehmonxona, transport, avia yoki migratsiya ma'lumotlari xorijda saqlanganda; ijtimoiy tarmoq, messenjer, elektron pochta yoki veb-platforma orqali yollash va nazorat qilish holatlari aniqlanganda; guvohlar, sheriklar yoki vositachilar boshqa davlat hududida bo'lganda; jinoiy daromadlar xorijiy banklar yoki mol-mulk shaklida yashirilganda.

Odam savdosi ishlarida huquqiy yordam faqat dalil yig'ish vositasi sifatida emas, balki jabrlanuvchini himoya qilish mexanizmi sifatida ham qaralishi kerak. Chunki jabrlanuvchi ko'pincha qo'rquv, psixologik bosim, qarzdorlik, hujjatlarini yo'qotish, til bilmaslik, noqonuniy migratsiya maqomi yoki aybdorlarga qaramlik sababli o'z huquqlarini mustaqil himoya qila olmaydi. Shu sababli huquqiy yordam so'rovlarida jabrlanuvchining xavfsizligi, uning shaxsiy ma'lumotlari maxfiyligi, tarjimon, advokat, psixologik yordam va qayta qurbon bo'lishning oldini olish masalalari ham inobatga olinishi zarur.

Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha huquqiy yordamni quyidagicha maxsus ta'riflash mumkin: odam savdosi jinoyati bo'yicha xalqaro shartnoma, milliy qonunchilik yoki o'zarolik prinsipi asosida bir davlat vakolatli organining so'roviga ko'ra boshqa davlat hududida jabrlanuvchilarni aniqlash va himoya qilish, gumon qilinuvchi va ayblanuvchilarni qidirish, dalillarni olish, tekshirish va mustahkamlash, raqamli ma'lumotlarni saqlash va taqdim etish, mol-mulkni xatlash, shaxsni ushlab berish yoki boshqa protsessual harakatlarni bajarishga qaratilgan faoliyatdir.

1-jadval. Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha huquqiy yordam so'rovlarining asosiy yo'nalishlari

Huquqiy yordam yo'nalishi	Protsessual mazmuni	Odam savdosi ishi uchun ahamiyati
Jabrlanuvchini aniqlash va so'roq qilish	Shaxsni identifikatsiya qilish, ko'rsatuv olish, xavfsizlik choralari belgilash	Ekspluatatsiya faktini, yollash va tashish mexanizmini isbotlash
Raqamli dalillarni olish	Telefon, messenjer, ijtimoiy tarmoq, IP va geolokatsiya ma'lumotlarini saqlash va taqdim etish	Yollash, nazorat qilish va jinoiy aloqalar zanjirini ochish
Migratsiya va chegara ma'lumotlari	Chegaradan o'tish, viza, aviachipta, mehmonxona va transport ma'lumotlarini olish	Tashish, topshirish va xorijda ushlab turish holatlarini isbotlash
Moliyaviy ma'lumotlar va aktivlar	Bank operatsiyalari, pul o'tkazmalari, mol-mulkni xatlash	Jinoiy daromad, vositachilar va uyushgan guruh aloqalarini aniqlash
Ekstraditsiya va jinoiy ta'qib	Ayblanuvchini ushlab berish yoki materiallarni jinoiy ta'qib uchun yuborish	Jazo muqarrarlari va transmilliy jinoiy zanjirni uzish

4. Milliy qonunchilik va sud amaliyotida odam savdosi jinoyati bo'yicha xalqaro hamkorlik

O'zbekiston qonunchiligi odam savdosiga qarshi kurashishni alohida yo'nalish sifatida belgilaydi. Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun mazkur sohadagi munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan bo'lib, unda xalqaro shartnomalar qoidalarining ustuvorligi, vakolatli organlar tizimi, jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatish va ularni himoya qilish masalalari nazarda tutilgan. Prezidentning 2023 yil 21 dekabrda PF-210-son Farmoni bilan odam savdosiga qarshi kurashish, jabrlanuvchilarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, munosib mehnat tamoyillarini joriy etish, xalqaro va mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish, odam savdosiga oid jinoyatlarni aniqlash va tergov qilish amaliyotini takomillashtirish vazifalari belgilangan.

Oliy sud Plenumining odam savdosiga oid ishlar bo'yicha sud amaliyotiga doir tushuntirishlari ham mazkur jinoyatni kvalifikatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega. Sud amaliyotida aybdorga moddiy yoki boshqa jihatdan qaram bo'lgan shaxsga nisbatan sodir etilgan odam savdosi, xizmat mavqeidan foydalangan holda sodir etilgan odam savdosi, jabrlanuvchini davlat chegarasi orqali olib o'tish yoki uni xorijiy davlat hududida erkiga zid ravishda ushlab turish holatlari alohida baholanishi lozimligi ko'rsatilgan.

Biroq odam savdosiga oid ishlar bo'yicha xalqaro huquqiy yordam mexanizmlari jinoyat-protsessual qonunchilikda maxsus tartibda ajratilmagan. Jinoyat-protsessual kodeksda xalqaro hamkorlikka oid normalar mavjud bo'lsa-da, odam savdosining o'ziga xos xususiyatlari — jabrlanuvchining zaifligi, rozilikning huquqiy ahamiyatsizligi, raqamli dalillar tez yo'qolishi, jinoiy daromadlarni tez ko'chirish, xorijiy davlatda ekspluatatsiya qilish va shaxsni qaytarish zarurati — alohida protsessual mexanizm sifatida yetarlicha ochib berilmagan.

Shuning uchun odam savdosiga oid ishlarda huquqiy yordam so'rovlari odatda umumiy protsessual qoidalar asosida rasmiylashtiriladi. Bu esa ayrim hollarda so'rovning to'liq emasligi, maqsadning noaniqligi, so'ralayotgan harakatning huquqiy asosi

yetarli ko'rsatilmagani yoki jabrlanuvchi xavfsizligiga doir ma'lumotlarning kiritilmagani sababli ijro muddatlarining cho'zilishiga olib kelishi mumkin. Bunday kamchiliklar odam savdosi kabi tezkor va kompleks tergovni talab qiladigan jinoyatlarda dalillarni yo'qotish xavfini kuchaytiradi.

5. Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha xalqaro huquqiy yordamning amaliy muammolari

birinchidan, jabrlanuvchini identifikatsiya qilish muammosi. Ko'p hollarda jabrlanuvchi o'zini jabrlanuvchi deb hisoblamasligi, aybdorlardan qo'rqishi, xorijiy davlatda noqonuniy migratsiya maqomiga tushib qolgan bo'lishi yoki majburiy mehnat sharoitida saqlanayotgan bo'lishi mumkin. Shu sababli huquqiy yordam so'rovlarida jabrlanuvchining protsessual maqomi, uning xavfsizligi va maxfiyligini ta'minlash choralari aniq belgilanishi zarur.

ikkinchidan, raqamli dalillarni saqlash va olish muammosi. Odam savdosida yollash va nazorat qilish ko'pincha ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, onlayn reklama, soxta ishga joylashtirish platformalari orqali amalga oshiriladi. Bunday dalillar tez o'chirilishi yoki serverlari xorijda joylashgan bo'lishi mumkin. Demak, huquqiy yordam so'rovlarida elektron ma'lumotlarni zudlik bilan saqlash, taqdim etish va protsessual maqbulligini ta'minlash mexanizmi bo'lishi kerak.

uchinchidan, moliyaviy izlarni aniqlash muammosi. Odam savdosi jinoyati ko'pincha pul o'tkazmalari, qarzдорlik sxemalari, kriptoaktivlar, naqd pul aylanmasi va vositachilar orqali moliyalashtiriladi. Jinoiy daromadlarni aniqlash va xatlash bo'yicha xalqaro huquqiy yordam so'rovlari kechiktirilsa, aktivlar tezda boshqa yurisdiksiyalarga o'tkazilishi mumkin.

to'rtinchidan, ekstraditsiya va jinoiy ta'qibni muvofiqlashtirish muammosi. Ayblanuvchi boshqa davlat hududida bo'lsa, uni ushlab berish, vaqtincha ushlab berish yoki ish materiallarini jinoiy ta'qibni amalga oshirish uchun yuborish masalasi yuzaga keladi. Bu jarayonda jinoyatning ikki davlat qonunchiligida ham jinoyat deb tan olinishi, jazo og'irligi, inson huquqlari kafolatlari va sud qarorlarini ijro etish imkoniyatlari inobatga olinadi.

bashinchidan, jabrlanuvchini qaytarish, reabilitatsiya va reintegratsiya qilish muammosi. Odam savdosi jinoyati bo'yicha xalqaro hamkorlik faqat aybdorni topish bilan cheklanmasligi kerak. U jabrlanuvchini xavfsiz qaytarish, unga tibbiy, psixologik, huquqiy va ijtimoiy yordam ko'rsatish, qayta ekspluatatsiya qilinishining oldini olishni ham qamrab olishi shart.

6. Jinoyat-protsessual qonunchilikni takomillashtirishga doir takliflar

Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha xalqaro hamkorlikni takomillashtirish uchun avvalo Jinoyat-protsessual kodeksda xalqaro hamkorlik va huquqiy yordam tushunchalarini aniq belgilash maqsadga muvofiq. Umumiy tushunchalarning qonunda mustahkamlanishi vakolatli organlar amaliyotida yagona yondashuvni shakllantiradi, so'rovlar sifati va ijro samaradorligini oshiradi.

Jinoyat-protsessual kodeksga odam savdosiga oid ishlar bo'yicha xalqaro huquqiy yordamning maxsus qoidalarini kiritish ham maqsadga muvofiq. Bunday qoidalarda jabrlanuvchining xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi, videokonferensaloqa orqali so'roq qilish, elektron dalillarni zudlik bilan saqlash, mol-mulkni xatlash va jabrlanuvchini reabilitatsiya qilishga oid so'rovlarning ustuvor tartibda ko'rib chiqilishi nazarda tutilishi lozim.

Shuningdek, huquqiy yordam so'rovlarida odam savdosiga xos bo'lgan minimal ma'lumotlar ro'yxati belgilanishi kerak. Jumladan, jabrlanuvchining ehtimoliy ekspluatatsiya shakli, uning yoshi, zaiflik holati, aybdorlar bilan aloqasi, yollash usuli, transport marshruti, chegaradan o'tish ma'lumotlari, ishga joylashtirish yoki qarzдорlik shartlari, raqamli muloqot kanallari, moliyaviy operatsiyalar va xavfsizlikka oid ma'lumotlar ko'rsatilishi lozim.

Bundan tashqari, odam savdosi jinoyatlarida tezkorlik omili muhim bo'lgani uchun huquqiy yordam so'rovlarini ijro etishda "shoshilinch protsessual harakatlar" toifasini joriy etish taklif etiladi. Masalan, elektron ma'lumotlarni saqlash, jabrlanuvchini xavfsiz joylashtirish, mol-mulkni xatlash, ayblanuvchini ushlab turish yoki

chegaradan o'tish ma'lumotlarini zudlik bilan olish kabi harakatlar kechiktirib bo'lmaydigan xalqaro protsessual yordam sifatida tartibga solinishi mumkin.

2-jadval. Qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha asosiy takliflar

Taklif	Mazmuni	Kutiladigan natija
Tushunchalarni qonunda belgilash	Xalqaro hamkorlik va huquqiy yordamga aniq ta'rif berish	Amaliyotda yagona huquqiy yondashuv shakllanadi
Odam savdosi ishlari uchun maxsus so'rov talablari	Jabrlanuvchi, ekspluatatsiya shakli, raqamli va moliyaviy izlar haqida ma'lumotlar kiritish	So'rovlarning to'liqligi va ijro samaradorligi oshadi
Elektron dalillarni zudlik bilan saqlash	Ijtimoiy tarmoq, messenjer, IP, geolokatsiya va server ma'lumotlarini saqlash	Dalillarni yo'qotish xavfi kamayadi
Jabrlanuvchini himoya qilish kafolatlari	Maxfiylik, xavfsizlik, tarjimon, psixologik va huquqiy yordam choralari	Qayta viktimizatsiyaning oldi olinadi
Aktivlarni xatlash bo'yicha xalqaro yordam	Jinoiy daromadlar, pul o'tkazmalari va mulkni aniqlash	Jinoyatdan olingan foydani musodara qilish imkoni kuchayadi

7. Mualliflik ta'riflari va ilmiy yangilik

Olib borilgan tahlillar asosida odam savdosiga oid ishlar bo'yicha xalqaro hamkorlik tushunchasiga quyidagi mualliflik ta'rifini berish mumkin: odam savdosiga oid jinoyat ishlarida xalqaro hamkorlik — bu xorijiy element ishtirokida sodir

etilgan odam savdosi jinoyatlarini aniqlash, tergov qilish, sudda ko'rib chiqish, aybdorlarni javobgarlikka tortish, jabrlanuvchilarni himoya qilish va reabilitatsiya qilish, jinoiy daromadlarni aniqlash hamda sud qarorlarini ijro etish maqsadida davlatlarning vakolatli organlari va xalqaro tashkilotlar o'rtasida xalqaro shartnomalar, milliy qonunchilik va o'zarolik prinsipi asosida amalga oshiriladigan kelishilgan huquqiy-protsessual faoliyatdir.

Odam savdosiga oid jinoyat ishlarida huquqiy yordam esa quyidagicha ta'riflanishi mumkin: xalqaro shartnoma, milliy qonunchilik yoki o'zarolik prinsipi asosida bir davlat vakolatli organining so'roviga ko'ra boshqa davlat hududida odam savdosi jinoyati bo'yicha dalillarni olish, jabrlanuvchini aniqlash va himoya qilish, gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchini qidirish, raqamli va moliyaviy ma'lumotlarni taqdim etish, mol-mulkni xatlash, shaxsni ushlab berish yoki boshqa protsessual harakatlarni bajarishga qaratilgan maxsus protsessual faoliyatdir.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda xalqaro hamkorlik va huquqiy yordam tushunchalari umumiy-nazariy darajada emas, balki odam savdosi jinoyatining transmilliy tabiati, jabrlanuvchiga yo'naltirilgan protsessual kafolatlar, raqamli dalillar va jinoiy aktivlarni xatlash zarurati bilan bog'liq holda tahlil qilindi. Shu asosda odam savdosiga oid ishlar bo'yicha huquqiy yordamni maxsus protsessual mexanizm sifatida qonunchilikda mustahkamlash zarurati asoslandi.

Xulosa

Odam savdosi jinoyati o'z mohiyatiga ko'ra inson erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatiga qarshi qaratilgan og'ir jinoyat bo'lib, ko'p hollarda transmilliy xarakterga ega. Ushbu jinoyatni samarali fosh etish va tergov qilish uchun jinoyat-protsessual faoliyat milliy chegaralar doirasida cheklanib qolmasligi, aksincha xalqaro huquqiy yordam va davlatlararo hamkorlik mexanizmlari bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilishi lozim.

Xalqaro hamkorlik va huquqiy yordam tushunchalarini bir xil ma'noda qo'llash ilmiy va amaliy jihatdan to'g'ri emas.

Xalqaro hamkorlik keng qamrovli huquqiy-protsessual faoliyat bo'lib, huquqiy yordam uning muayyan jinoyat ishi bo'yicha amalga oshiriladigan maxsus shaklidir. Odam savdosi ishlarida huquqiy yordam dalillarni olish, jabrlanuvchini himoya qilish, aybdorlarni topish, raqamli izlarni mustahkamlash, jinoiy daromadlarni xatlash va sud qarorlarini ijro etishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida odam savdosiga qarshi kurashish bo'yicha muhim huquqiy asoslar mavjud. Biroq jinoyat-protsessual qonunchilikda odam savdosiga oid ishlar bo'yicha xalqaro huquqiy yordamning maxsus xususiyatlari alohida tartibga solinishi maqsadga muvofiq. Xususan, Jinoyat-protsessual kodeksga xalqaro hamkorlik va huquqiy yordam tushunchalarini kiritish, odam savdosiga oid huquqiy yordam so'rovlarining minimal talablarini belgilash, elektron dalillarni zudlik bilan saqlash, jabrlanuvchi xavfsizligi va aktivlarni xatlash bo'yicha maxsus normalarni joriy etish zarur.

Umuman olganda, odam savdosi jinoyatlariga qarshi kurashda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish jazo muqarrarligini ta'minlash, jabrlanuvchilar huquqlarini tiklash, jinoiy zanjirlarni uzish va inson huquqlarini himoya qilishning muhim kafolati hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar va normativ-huquqiy hujjatlar

1. *O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 135-modda. Odam savdosi.*

2. *O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi.*

3. *O'zbekiston Respublikasining 2025 yil 19 maydagi O'RQ-1065-son Qonuni "Odam savdosi jinoyati uchun jazo choralari kuchaytirilayotganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasiga o'zgartirish kiritish to'g'risida".*

4. *O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni, 2020 yilgi yangi tahrir.*

5. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 21 dekabrda PF-210-son Farmoni "Odam savdosiga qarshi kurashish va munosib mehnat tamoyillarini keng joriy etishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".*

6. *O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2009 yil 24 noyabrda 12-son qarori "Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"*.

9. Shupilov V.P. *Mejdunarodnaya pravovaya pomoщ po ugovnym delam* // *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. 1974. № 3.

10. Karaseva Ye.V. *Protsessualnye aspekty mejdunarodnogo sotrudnichestva organov predvaritelnogo sledstviya MVD Rossiyskoy Federatsii*. Moskva, 2000.

11. Volevodz A.G. *Pravovye osnovy novyx napravleniy mejdunarodnogo sotrudnichestva v sfere ugovnogo protsessa*. Moskva, 2002.

12. Bastrykin A.I. *Vzaimodeystvie sovetskogo ugovno-protsessualnogo i mejdunarodnogo prava*. Leningrad, 1986.

13. Mirzatillaev J.O'. *Tergov organlarining xorijiy davlatlar vakolatli organlari bilan o'zaro hamkorligini takomillashtirish*. Avtoref. diss. PhD. Toshkent, 2025.

Mamadiyev Sarvar Nosirjonovich
Odil sulov akademiyasi o'qituvchisi

ODAM SAVDOSIGA OID JINOYATLARNI TA'QIB QILISHDA MUQOBIL CHORALARNI QO'LLASH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada odam savdosiga oid jinoyatlarni ta'qib qilishda muqobil choralarni qo'llashning nazariy, huquqiy va amaliy istiqbollari tadqiq etiladi. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda "muqobil choralar" tushunchasi odam savdosi uchun jinoiy javobgarlikni yumshatish vositasi sifatida emas, balki jabrlanuvchini qayta viktimizatsiyadan himoya qilish, tergovni uyushgan jinoiy zanjirning yuqori bo'g'iniga yo'naltirish, dalillar bazasini mustahkamlash va jinoiy ta'qibni individuallashtirishga xizmat qiluvchi protsessual-huquqiy mexanizmlar majmui sifatida asoslanadi. Xorijiy olimlar – A.T. Gallaxer, J. Chuang, L. Shelli, K. Beyls va M. Yovanovichning qarashlari milliy olimlar M.H. Rustambayev, S.S. Niyozova, D. Davronov va J. Qo'chqoraliyevning ilmiy yondashuvlari bilan qiyosiy-polemik tahlil qilinadi. Muallif odam savdosi jinoyatlari bo'yicha muqobil choralarni qo'llash faqat jabrlanuvchi xavfsizligi, ayblanuvchining jinoiy zanjirdagi roli va tergov bilan hamkorlik natijadorligi qat'iy baholangan holdagina maqbul bo'lishi mumkin, degan xulosaga keladi.

Kalit so'zlar: odam savdosi, jinoiy ta'qib, muqobil choralar, jabrlanuvchi, aybga iqrorlik kelishuvi, jazolamaslik prinsipi, viktimologik yondashuv, uyushgan jinoyatchilik, jinoyat-protsessual kafolatlar.

Odam savdosi insonning erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati, jismoniy va ruhiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan eng xavfli transmilliy jinoyatlardan biri hisoblanadi. Uning ijtimoiy xavfliligi shundaki, mazkur qilmishda inson huquqiy munosabatlar subyekti sifatida emas, balki ekspluatatsiya, majburiy mehnat, shahvoniy foydalanish, qullikka o'xshash holat yoki boshqa g'ayriqonuniy foyda olish obyekti sifatida baholanadi. Shu sababli odam savdosiga qarshi kurashishda faqat jazo tayinlash yoki aybdorni sudlash bilan cheklanish yetarli emas; jinoiy ta'qib jabrlanuvchini aniqlash,

himoya qilish, unga ishonchli protsessual maqom berish, jinoiy daromadlarni aniqlash va uyushgan guruhning barcha bo'g'inlarini fosh etish bilan uzviy bog'lanishi zarur.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasi odam savdosini odamni olish-sotish yoxud undan foydalanish maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish sifatida belgilaydi [1]. 2025 yil 19 maydagi O'RQ-1065-son Qonun bilan mazkur modda sanksiyalari kuchaytirilgani davlatning ushbu jinoyatga nisbatan murosasiz jinoyat-huquqiy siyosatini namoyon qiladi [4]. Biroq sanksiyalarning kuchaytirilishi jinoiy ta'qibning yagona yo'nalishi bo'lib qolmasligi lozim. Aks holda, tergov amaliyoti "kimni jazolash kerak?" degan savolga javob topadi, ammo "jabrlanuvchini qanday himoya qilish?", "uyushgan tarmoqni qanday parchalash?", "qurbonni qo'rquv va qaramlik holatidan qanday chiqarish?" kabi muhim savollar ochiq qoladi.

Mazkur maqolaning maqsadi – odam savdosiga oid jinoyatlarni ta'qib qilishda muqobil choralarning chegaralari, shartlari va istiqbollarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqotda tahlil, qiyosiy-huquqiy, tizimli, formal-yuridik, viktimologik va polemik metodlardan foydalanildi. Asosiy tezis quyidagicha: odam savdosi ishlarida muqobil choralar "jazoni yengillashtirish" emas, balki "jinoiy ta'qibni aqlli, dalilga asoslangan va jabrlanuvchiga yo'naltirilgan shaklda tashkil etish" vositasi bo'lishi kerak.

1. Doktrinal asos: xorijiy va milliy olimlar qarashlari kesimida

Odam savdosiga qarshi kurashish nazariyasida birinchi muhim yondashuv A.T. Gallaxer nomi bilan bog'liq. U xalqaro huquqda odam savdosiga qarshi kurashni uch o'zaro bog'liq ustun – profilaktika, ta'qib va jabrlanuvchini himoya qilish birligida ko'radi [9]. Uning fikrida jinoiy ta'qib inson huquqlariga asoslangan bo'lmasa, u qurbonning xavfsizligini ta'minlamaydi, qurbonning ishonchini yo'qotadi va ishning latent qatlamini ochishga yordam bermaydi. Bu pozitsiya odam savdosi ishlarida aybga iqrorlik kelishuvi, himoya choralari, guvoh xavfsizligi va qurbonni

jazolamaslik kabi institutlarni "yumshoqlik" emas, balki samarali ta'qibning zarur sharti sifatida ko'rishga undaydi.

Biroq Gallaxer yondashuvi bilan polemikaga kirishganda, quyidagi jihatni ta'kidlash lozim: inson huquqlariga asoslangan yondashuv jinoiy ta'qibni zaiflashtirmasligi shart. Odam savdosi – shaxsga qarshi og'ir jinoyat bo'lgani uchun "qurbon manfaati" shiori ostida tashkilotchi, moliyalashtiruvchi yoki zo'rvon ishtirokchilarga nisbatan asossiz yengillik berish mumkin emas. Demak, milliy modelda Gallaxerning insonparvar protsess g'oyasi Rustambayev va Niyozovanning jinoiy javobgarlik muqarrarlighi haqidagi pozitsiyalari bilan muvozanatlashtirilishi kerak.

J. Chuang esa odam savdosi huquqida "exploitation creep", ya'ni ekspluatatsiya tushunchasining haddan tashqari kengayib ketishi va odam savdosini faqat ex post crime-control modelida talqin qilish xavfi haqida ogohlantiradi [11]. Uning fikricha, har qanday og'ir mehnat sharoiti yoki migratsion zaiflikni darhol odam savdosi sifatida baholash huquqiy aniqlikni buzishi, haqiqiy jabrlanuvchilarni aniqlashni qiyinlashtirishi mumkin. Bu qarash milliy huquq uchun ham muhim: agar har qanday noqonuniy mehnat nizosi odam savdosi deb baholansa, JK 135-moddasining chegaralari sun'iy ravishda kengayib ketadi.

Shu bilan birga, Chuang bilan polemika shundan iboratki, ekspluatatsiya tushunchasini haddan tashqari tor talqin qilish ham xavfli. Odam savdosi ko'pincha ochiq zo'rvonlik orqali emas, balki qarzdorlik, hujjatlarni olib qo'yish, migratsion maqomdan qo'rqitish, ishsizlikdan foydalanish, aldash va qaramlikni kuchaytirish orqali amalga oshiriladi. Shu bois milliy qonunchilikda aniq mezonlar bo'lishi lozim: "har qanday ekspluatatsiya – odam savdosi" degan formula ham, "faqat ochiq sotish – odam savdosi" degan tor formula ham maqbul emas. Muqobil choralar aynan shu oraliqda – huquqiy aniqlik va jabrlanuvchiga sezgirlik o'rtasida muvozanat yaratishi kerak.

L. Shelli odam savdosini globalashuv, korrupsiya, transmilliy uyushgan jinoyatchilik va jinoiy biznes modellari bilan bog'liq holda tahlil qiladi [12]. Uning yondashuvi odam savdosini faqat alohida

ijrochi qilmishi sifatida emas, balki yollash, tashish, hujjatlashtirish, qabul qilish, ekspluatatsiya qilish va foydani legallashtirish kabi bosqichlarga ega zanjir sifatida ko'rish imkonini beradi. Bu pozitsiya jinoiy ta'qibda moliyaviy izlar, raqamli dalillar, reklama kanallari, transport va mehmonxona ma'lumotlari, elektron to'lovlar va xalqaro huquqiy yordam so'rovlariga alohida e'tibor berishni talab qiladi.

Biroq Shelli kontseptsiyasi bilan polemika quyidagi nuqtada yuzaga keladi: odam savdosini faqat transmilliy uyushgan jinoyatchilik sifatida tushunish mahalliy va "mayda" ko'rinishlarni nazardan chetda qoldirishi mumkin. Amaliyotda ayrim holatlarda qarindosh, tanish, mehnat vositachisi, mahalliy tadbirkor yoki shaxsiy aloqalar orqali sodir etiladigan ekspluatatsiya ham odam savdosi tarkibini tashkil etishi mumkin. Shu sababli milliy modelda transmilliy tarmoqlarni fosh qilish bilan birga, ichki odam savdosi, voyaga yetmaganlar savdosi va mahalliy ekspluatatsiya mexanizmlari ham jinoiy ta'qib obyekti bo'lib qolishi zarur.

K. Beyls zamonaviy qullikni global iqtisodiy tengsizlik, arzon ishchi kuchi bozori, qarzdorlik va insonni "sarflanadigan resurs" sifatida ko'ruvchi iqtisodiy munosabatlar bilan bog'laydi [13]. Uning fikri odam savdosining ijtimoiy-iqtisodiy ildizlarini ochishda muhim. Biroq mazkur yondashuvga nisbatan ham ehtiyotkorlik zarur: jinoyat huquqi odam savdosining barcha ijtimoiy sabablarini bir o'zi bartaraf eta olmaydi. Shuning uchun jinoiy ta'qib iqtisodiy profilaktika bilan bog'lanishi kerak, lekin aybdor shaxsning javobgarligini "kambag'allik" yoki "bozor talablari" bilan oqlashga yo'l qo'ymasligi lozim.

M. Yovanovich odam savdosi qurbonlarini jazolamaslik prinsipini chuqur tahlil qilib, bu prinsipning xalqaro hujjatlarda noaniq ifodalangani, amaliyotda esa migratsiya nazorati yoki jinoyatchilikka qarshi kurash manfaatlari qurbon himoyasidan ustun qo'yilishi xavfini ko'rsatadi [14]. Uning bu xulosasi milliy huquq uchun ayniqsa muhim: agar odam savdosi qurboni qalbaki hujjatdan foydalangani, noqonuniy migratsiya qilgani yoki ekspluatatsiya jarayonida huquqbuzarlik sodir etgani uchun jazolansa, u huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlik qilishdan qo'rqadi.

Ammo Yovanovich bilan polemikada shuni qo'shish zarurki, jazolamaslik prinsipi absolyut bo'lmasligi, balki qurbonning qilmishi uning ekspluatatsiya holati bilan bevosita sababiy bog'liq bo'lganidagina qo'llanilishi lozim.

Milliy doktrinada M.H. Rustambayev odam savdosi jinoyatini shaxs erkinligi va qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlar tizimida tahlil qilib, uning predmeti, obyektiv tomoni va kvalifikatsiya mezonlarini aniqlashga alohida e'tibor qaratgan [15]. Uning ilmiy xulosalarida odam savdosini odamlar kontrabandasi, noqonuniy migratsiya yoki mehnat nizolaridan farqlash zarurligi seziladi. Bu pozitsiya bugun ham ahamiyatli: muqobil choralar qo'llanishi uchun avval qilmishning aniq kvalifikatsiyasi va shaxsning protsessual maqomi to'g'ri belgilanishi shart.

S.S. Niyozova odam savdosi uchun jinoiy javobgarlik masalalarini o'rganib, maxsus subyekt, xizmat mavqeyidan foydalanish, korrupsiyaviy omillar va ekspluatatsiya shakllarining jinoyat-huquqiy ahamiyatiga e'tibor qaratadi [16]. Uning fikrida odam savdosi nafaqat yollovchi yoki tashuvchi shaxs bilan, balki ayrim hollarda mansabdor shaxsning harakatsizligi, hujjatlashtirishdagi suiiste'mol va korrupsiyaviy ko'mak bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Bu yondashuvga qo'shilgan holda, maqolada quyidagi polemik taklif ilgari suriladi: sanksiyalarni kuchaytirishdan keyingi bosqichda jinoiy ta'qibning asosiy e'tibori faqat jazo og'irligiga emas, balki korrupsiyaviy aloqalar, moliyaviy foyda va jabrlanuvchining haqiqiy xavfsizligiga qaratilishi lozim.

D. Davronov odam savdosi jabrlanuvchilari huquqlarini himoya qilishda xalqaro standartlar va milliy amaliyotni qiyosiy tahlil qilib, jabrlanuvchini aniqlash, unga yordam ko'rsatish va ijtimoiy himoya mexanizmlarini muhim deb baholaydi [17]. Bu yondashuv to'g'ri, ammo uni yanada rivojlantirish zarur: jabrlanuvchini identifikatsiya qilish faqat ijtimoiy yordam jarayoni emas, balki jinoiy ta'qibning markaziy protsessual sharti bo'lishi kerak. Agar shaxs vaqtida jabrlanuvchi sifatida aniqlanmasa, u guvoh emas, ayblanuvchi sifatida ko'rilishi yoki umuman tergovdan chetda qolishi mumkin.

J. Qo'chqoraliyev odam savdosiga qarshi kurashda davlat organlari vakolatlari va idoralararo hamkorlik masalalarini tahlil qiladi [18]. Bu qarash amaliy jihatdan muhim, chunki odam savdosi ishlarida Ichki ishlar vazirligi, prokuratura, diplomatik vakolatxonalar, bandlik organlari, sog'liqni saqlash tizimi va nodavlat tashkilotlar o'zaro harakat qilmasa, jinoiy ta'qib to'liq natija bermaydi. Biroq idoralararo hamkorlik umumiy chaqiriq sifatida qolib ketmasligi lozim; u aniq protsessual algoritim, mas'ul subyekt, muddat va xavf baholash hujjati bilan ta'minlanishi kerak.

2. “Muqobil choralar” tushunchasining odam savdosi ishlaridagi chegaralari

Jinoyat-huquqiy va jinoyat-protsessual nazariyada muqobil choralar turlicha talqin qilinadi: qamoqqa olishga muqobil ehtiyot choralari, aybga iqrorlik kelishuvi, shartli hukm, probatsiya, yarashuv, zararni qoplash, mediatsiya, jinoiy ta'qibni tugatish yoki shaxsni jinoiy jarayondan ijtimoiy yordam tizimiga qayta yo'naltirish. Ammo odam savdosi kabi og'ir jinoyatlar doirasida mazkur tushuncha ehtiyotkorlik bilan qo'llanilishi kerak. Chunki "muqobil" so'zi noto'g'ri tushunilsa, u javobgarlikdan qochish, jabrlanuvchiga bosim o'tkazish yoki uyushgan guruh ishtirokchilariga asossiz yengillik berish xavfini tug'diradi.

Shu sababli odam savdosi ishlarida muqobil choralar quyidagi to'rtta blokda tushunilishi maqsadga muvofiq. Birinchi blok – qamoqqa olishga muqobil ehtiyot choralari: garov, uy qamog'i, munosib xulq-atvor to'g'risida tilxat, shaxsiy kafillik va boshqa choralar. Ikkinchi blok – hamkorlikka asoslangan protsessual choralar: aybga iqrorlik kelishuvi, jinoiy zanjirning yuqori bo'g'inini fosh qilish evaziga tergov taktikasida differentsiatsiya. Uchinchi blok – jabrlanuvchiga nisbatan muqobil yondashuv: jazolamaslik, jinoiy ta'qibni boshlamaslik yoki tugatish, ijtimoiy rehabilitatsiyaga yo'naltirish. To'rtinchi blok – himoya va kompensatsiya choralari: guvohni himoya qilish, ma'lumotlar maxfiyligi, xavfsiz joyga joylashtirish, zararni qoplash va jinoiy daromadlarni jabrlanuvchi manfaatiga yo'naltirish.

Bunda odam savdosi ishlarida mediatsiya yoki yarashuv kabi institutlar nihoyatda cheklangan holda baholanishi lozim. Chunki jabrlanuvchi va ayblanuvchi o'rtasidagi munosabatlar teng emas; jabrlanuvchi ko'pincha iqtisodiy, psixologik, migratsion yoki oilaviy qaramlikda bo'ladi. Shu sababli odam savdosi bo'yicha "yarashuv" jabrlanuvchining erkin irodasi natijasi emas, balki bosim yoki qo'rquv oqibati bo'lishi mumkin. Mazkur nuqtada maqola qat'iy pozitsiyani ilgari suradi: odam savdosi tashkilotchilari, zo'ravon ishtirokchilari va voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan holatlarda yarashuv yoki mediatsiya jinoiy ta'qibga muqobil vosita sifatida qo'llanmasligi kerak.

3. Qamoqqa olishga muqobil ehtiyot choralari: xavfga asoslangan yondashuv

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksida ehtiyot choralari shaxsning surishtiruv, tergov va suddan yashirinmasligi, ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga to'sqinlik qilmasligi, jinoiy faoliyatni davom ettirmasligi va hukm ijrosini ta'minlash maqsadida qo'llaniladi [2]. Qonunchilikda qamoqqa olish yagona chora emas; uy qamog'i, garov, shaxsiy kafillik va boshqa choralar ham nazarda tutilgan. Biroq odam savdosi ishlarida ehtiyot chorasini tanlashda umumiy mezonlar yetarli emas. Bu yerda maxsus xavflar – jabrlanuvchiga ta'sir o'tkazish, guvohlarni qo'rqitish, hujjatlarni yo'q qilish, chet elga chiqib ketish, jinoiy guruh bilan aloqani davom ettirish va qayta ekspluatatsiya xavfi alohida baholanishi kerak.

Shu nuqtai nazardan, qamoqqa olishga muqobil choralar odam savdosi bo'yicha faqat quyidagi shartlar bir vaqtda mavjud bo'lganda maqbul bo'lishi mumkin: ayblanuvchining roli ikkinchi darajali bo'lsa; u zo'ravonlik, tahdid yoki hujjatlarni olib qo'yishda ishtirok etmagan bo'lsa; tergov bilan faol hamkorlik qilsa; uning ko'rsatmalari uyushgan guruhning yuqori bo'g'inini fosh etishga xizmat qilsa; jabrlanuvchi xavfsizligi ta'minlangan bo'lsa; elektron va moliyaviy dalillarni yo'q qilish xavfi minimal bo'lsa. Aks holda, muqobil ehtiyot chorasi jinoiy ta'qibga xizmat qilmaydi, balki unga zarar yetkazadi.

Bu yerda L. Shelli ta'kidlagan tarmoqli jinoyatchilik nazariyasi amaliy ahamiyat kasb etadi: agar ayblanuvchi jinoiy zanjirning pastki bo'g'inida bo'lsa va u orqali tashkilotchi, moliyalashtiruvchi yoki ekspluatatsiya nuqtasi aniqlansa, protsessual differentsiatsiya maqbul bo'lishi mumkin [12]. Biroq S.S. Niyozova ko'rsatganidek, xizmat mavqeidan foydalanish yoki korrupsiyaviy ko'mak odam savdosi tarkibida alohida xavfli omildir [16]. Shu bois mansabdor shaxs, tashkilotchi yoki zo'ravon ishtirokchiga nisbatan uy qamog'i yoki garov qo'llashda sud alohida asoslantirilgan qaror qabul qilishi, jabrlanuvchi xavfsizligini birinchi o'ringa qo'yishi shart.

4. Aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv: jinoiy zanjirni fosh etish vositasi

Odam savdosi ishlarida aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv instituti ikki tomonlama xarakterga ega. Bir tomondan, u odam savdosining latent tabiatini ochish, yollash kanallari, transport yo'nalishlari, hujjat tayyorlovchilar, qabul qiluvchilar va ekspluatatsiya joylarini aniqlashga yordam berishi mumkin. Ikkinchi tomondan, u noto'g'ri qo'llanilsa, uyushgan guruh ishtirokchilari uchun "jazoni arzonlashtirish" vositasiga aylanadi. Shu sababli mazkur institut odam savdosi ishlarida umumiy tarzda emas, maxsus kafolatlar bilan qo'llanilishi zarur.

Aybga iqrorlik kelishuvi mazmunida faqat "aybni tan olish" emas, balki aniq protsessual majburiyatlar bo'lishi lozim: jabrlanuvchilarni aniqlashga yordam berish; guruh tashkilotchilari va moliyalashtiruvchilarini ko'rsatish; jinoiy daromadlar, pul o'tkazmalari, elektron yozishmalar va reklama kanallari haqida ma'lumot berish; ekspluatatsiya joylarini aniqlash; chet eldagi sheriklar haqida ma'lumot taqdim etish; jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni qoplash. Bunday talablar bo'lmasa, kelishuv instituti jinoyatni to'liq fosh etish emas, faqat ishni tez yakunlash vositasiga aylanadi.

A.T. Gallaxerning inson huquqlariga asoslangan ta'qib kontseptsiyasi bu yerda muhim: aybga iqrorlik kelishuvi jabrlanuvchi manfaatlariga zid bo'lmasligi kerak [9]. Shu bilan birga, J. Chuangning ogohlantirishi ham inobatga olinishi lozim: odam

savdosi tushunchasini kengaytirish yoki kelishuv orqali turli mehnat nizolarini jinoiy jarayonga sun'iy kiritish huquqiy aniqlikni buzadi [11]. Demak, milliy amaliyotda kelishuvni tasdiqlashda sud quyidagi savollarga javob berishi kerak: kelishuv haqiqiy jinoiy tarmoqni fosh etadimi? Jabrlanuvchi xavfsizligi ta'minlanganmi? Ayblanuvchi tashkilotchi emasmi? Uning ko'rsatmalari mustaqil dalillar bilan tasdiqlanadimi? Zararni qoplash masalasi hal etilganmi?

5. Jabrlanuvchiga nisbatan jazolamaslik prinsipi: milliy huquqqa implementatsiya zarurati

Odam savdosiga oid jinoyatlarni ta'qib qilishda eng nozik masalalardan biri – jabrlanuvchining ayblanuvchi sifatida noto'g'ri baholanishi. Amaliyotda odam savdosi qurboni qalbaki hujjatdan foydalanishi, noqonuniy migratsiya qoidalarini buzishi, majburiy mehnat yoki shahvoniy ekspluatatsiya jarayonida ma'muriy yoxud jinoiy huquqbuzarlik sodir etishi mumkin. Agar bunday shaxs o'zining ekspluatatsiya holati bilan bevosita bog'liq qilmish uchun jazolansa, u davlatga ishonmaydi, tergov bilan hamkorlik qilmaydi va jinoyat yanada latent tus oladi.

O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni odam savdosidan jabrlangan shaxsni uning rozilik bergan-bermaganligi va jinoyat protsessida ishtirok etgan-etmaganligidan qat'i nazar jabrlangan jismoniy shaxs sifatida belgilaydi [3]. Bu norma jabrlanuvchini himoya qilish uchun kuchli asos yaratadi. Biroq uni jinoyat-protsessual qarorlar darajasiga ko'tarish zarur. Ya'ni identifikatsiya natijalari jinoiy ta'qibni boshlash, davom ettirish yoki tugatish haqidagi qarorlarga bevosita ta'sir qilishi kerak.

M. Yovanovich odam savdosi qurbonlarini jazolamaslik prinsipi noaniq qo'llansa, uning chegaralarini belgilash qiyin bo'lishini ko'rsatadi [14]. Mazkur tanqid asosli. Shuning uchun milliy qonunchilikda bu prinsip quyidagi formula bilan mustahkamlanishi mumkin: "Agar shaxs sodir etgan qilmish uning odam savdosidan jabrlanganligi, majburlash, aldash, qaramlik yoki ekspluatatsiya holati bilan bevosita sababiy bog'liq bo'lsa, ushbu shaxsga nisbatan jinoiy ta'qib qo'zg'atilmaydi yoki qo'zg'atilgan ish

tugatiladi, bundan qasddan odam o'ldirish, terrorizm, og'ir zo'ravonlik va mustaqil ravishda sodir etilgan o'ta og'ir qilmishlar mustasno".

Bu taklif "jazosizlik" emas. Aksincha, u haqiqiy aybdorni to'g'ri aniqlashga xizmat qiladi. Agar odam savdosi qurboni ayblanuvchi sifatida jazolansa, tashkilotchi yashirin qoladi; agar qurbon himoya qilinsa, u tergovning asosiy dalil manbai va jinoiy zanjirni fosh etish subyektiga aylanadi. Demak, jazolamaslik prinsipi jinoiy ta'qibdan voz kechish emas, balki uning maqsadini to'g'rilashdir.

6. Jabrlanuvchi va guvohlarni himoya qilish – muqobil choralarning majburiy sharti

Odam savdosi ishlarida har qanday muqobil chora jabrlanuvchi xavfsizligi bilan bog'lanmasa, u xavfli natija berishi mumkin. Ayblanuvchiga uy qamog'i yoki garov qo'llansa-yu, jabrlanuvchi uning qarindoshlari, sheriklari yoki vositachilari ta'sirida qolsa, bu chora jinoiy ta'qibni yengillashtirmaydi, balki buzadi. Shu sababli muqobil choralardan oldin "jabrlanuvchi xavfsizligi auditi" o'tkazilishi kerak.

O'zbekiston Respublikasining "Jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni himoya qilinuvchi shaxs haqidagi ma'lumotlarni maxfiylashtirish, shaxs va uy-joyi qo'riqlash, maxsus himoya vositalarini berish, vaqtinchalik xavfsiz joyga joylashtirish, boshqa yashash joyiga ko'chirish, hujjatlarni almashtirish va boshqa choralarni nazarda tutadi [5]. 2025 yil 21 fevraldagi Vazirlar Mahkamasining 103-son qarori esa jinoyat protsessining ayrim ishtirokchilarini ijtimoiy himoya qilish tartibini belgilagan [6].

D. Davronovning jabrlanuvchilar huquqlarini himoya qilish bo'yicha fikrlarini rivojlantirgan holda, quyidagi xulosa ilgari suriladi: himoya choralari "tergovdan keyingi ijtimoiy yordam" sifatida emas, balki "tergovning dastlabki bosqichidagi protsessual shart" sifatida ko'rilishi kerak [17]. Agar jabrlanuvchining xavfsizligi ta'minlanmasa, u ko'rsatma berishdan bosh tortadi,

bergan ko'rsatmasini o'zgartiradi yoki jinoyatchilar ta'siri ostiga qayta tushadi. Demak, muqobil choralari haqidagi har bir qarorda sud va prokuror jabrlanuvchining xavf darajasi, yashash joyi, raqamli xavfsizligi, iqtisodiy qaramligi va psixologik holatini baholashi lozim.

7. Muqobil choralarni qo'llash uchun taklif etiladigan protsessual matritsa

Odam savdosi ishlarida muqobil choralarni qo'llash bo'yicha yagona protsessual matritsa ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Bunday matritsa prokuror, tergovchi va sudyaga subyektiv yondashuvdan qochish, qarorni dalillar bilan asoslash va jabrlanuvchi xavfsizligini kafolatlash imkonini beradi.

Mezon	Baholanadigan holat	Muqobil chora bo'yicha xulosa
Ayblanuvchining roli	Tashkilotchi, moliyalashtiruvchi, yollovchi, tashuvchi, yordamchi yoki pastki bo'g'in ishtirokchisi ekani	Tashkilotchi va zo'ravon ishtirokchiga nisbatan muqobil chora cheklanadi; pastki bo'g'in faol hamkorlik qilsa, individual baholanadi
Jabrlanuvchi xavfsizligi	Bosim, tahdid, qayta ekspluatatsiya, raqamli nazorat, oilaviy yoki iqtisodiy qaramlik mavjudligi	Xavf yuqori bo'lsa, qamoqqa muqobil chora qo'llanmaydi yoki qo'shimcha himoya choralari bilan bog'lanadi
Tergov bilan hamkorlik	Ayblanuvchi guruh rahbarlari, moliyaviy izlar, ekspluatatsiya joylari va boshqa jabrlanuvchilar haqida ishonchli ma'lumot berishi	Faqat real natija beruvchi hamkorlik kelishuv yoki yengilroq ehtiyot chorasi uchun asos bo'ladi
Zarar va kompensatsiya	Moddiy, ma'naviy, tibbiy, psixologik zarar, jinoiy daromad va mol-mulk	Kompensatsiya choralari jabrlanuvchi manfaatiga yo'naltirilishi kerak; oddiy "uzr" yetarli emas

Ushbu matritsa J. Qo'chqoraliyev ta'kidlagan idoralararo hamkorlik g'oyasini amaliy protsessual mexanizmga aylantiradi [18]. Chunki odam savdosi ishi bo'yicha qaror qabul qilish faqat tergovchining ixtiyorida qolmasligi, prokuratura nazorati, sud tekshiruv, jabrlanuvchi himoyasi va ijtimoiy xizmatlar bilan uyg'unlashishi kerak. Bu yondashuv milliy qonunchilikda mavjud institutlarni inkor qilmaydi, balki ularni odam savdosi ishlarining xususiyatiga mos ravishda maxsuslashtiradi.

8. Qonunchilik va amaliyotni takomillashtirish bo'yicha takliflar

Birinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksiga odam savdosi qurbonlariga nisbatan jazolamaslik va ta'qib qilmaslik prinsipini kiritish maqsadga muvofiq. Bu norma qurbonning ekspluatatsiya holati bilan bevosita bog'liq qilmishlari uchun jinoiy ta'qibdan himoyalanihini kafolatlashi, shu bilan birga og'ir mustaqil jinoyatlar uchun asossiz immunitet yaratmasligi kerak.

Ikkinchidan, odam savdosi ishlarida qamoqqa olishga muqobil ehtiyot choralarini qo'llash uchun maxsus xavf mezonlari ishlab chiqilishi lozim. Sud qarorlarida aybning og'irligi bilan bir qatorda jabrlanuvchiga ta'sir o'tkazish xavfi, guruh bilan aloqalar, dalillarni yo'q qilish ehtimoli, transmilliy kanallar va ayblanuvchining jinoiy zanjirdagi roli alohida asoslantirilishi kerak.

Uchinchidan, aybga iqrorlik kelishuvi odam savdosi ishlarida faqat jinoiy tarmoqni fosh etish, jabrlanuvchilarni aniqlash, jinoiy daromadlarni topish va zararni qoplashga real xizmat qilgan hollarda qo'llanishi lozim. Kelishuv tashkilotchi, zo'ravon ishtirokchi yoki voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoyat sodir etgan shaxslar uchun avtomatik yengillikka aylanmasligi shart.

To'rtinchidan, "jabrlanuvchi xavfsizligi auditori" amaliyotini joriy etish zarur. Unda jabrlanuvchining xavf darajasi, ayblanuvchi bilan aloqasi, yashash joyi, raqamli xavfsizligi, oilaviy va iqtisodiy qaramligi, psixologik holati va qayta ekspluatatsiya xavfi baholanishi kerak. Bunday audit natijalari ehtiyot chorasi, aybga iqrorlik kelishuvi va sud muhokamasi taktikasiga ta'sir qilishi lozim.

Beshinchidan, odam savdosi ishlarida moliyaviy tergovni majburiy yo'nalish sifatida belgilash maqsadga muvofiq. Odam savdosi foyda olishga qaratilgan jinoyat bo'lgani uchun pul o'tkazmalari, bank kartalari, elektron hamyonlar, reklama xarajatlari, transport to'lovlari va jinoiy daromadni legallashtirish holatlari tekshirilmasa, jinoiy ta'qib to'liq natija bermaydi.

Oltinchidan, odam savdosiga oid ishlar bo'yicha prokurorlar, tergovchilar, sudyalalar va ijtimoiy xizmatlar uchun yagona metodik qo'llanma ishlab chiqish zarur. Unda olimlar qarashlari, milliy qonunchilik, xalqaro standartlar, xavf baholash algoritmlari, raqamli dalillar bilan ishlash, jabrlanuvchi bilan muloqot qilish va muqobil choralar qo'llash mezonlari kompleks tarzda aks etishi kerak.

Odam savdosiga oid jinoyatlarni ta'qib qilishda muqobil choralarni qo'llash istiqboli javobgarlikni yumshatish yoki odam savdosini yengil jinoyat sifatida talqin qilish g'oyasiga asoslanmaydi. Aksincha, muqobil choralar jinoiy ta'qibni aniqroq, maqsadliroq va samaraliroq qilishga xizmat qilishi lozim. Ularning mohiyati – jabrlanuvchini ayblanuvchiga aylantirmaslik, pastki bo'g'in ishtirokchilari orqali tashkilotchilarni fosh etish, moliyaviy izlarni ochish, guvoh xavfsizligini ta'minlash va sud-tergov resurslarini haqiqiy xavf manbalariga yo'naltirishdan iborat.

Xorijiy olimlar qarashlari shuni ko'rsatadiki, odam savdosiga qarshi kurashda inson huquqlari, jinoiy ta'qib va profilaktika bir-biridan ajralmas tizimdir. Gallaxer ta'kidlagan insonparvar ta'qib, Chuang ogohlantirgan huquqiy aniqlik, Shelli ochib bergan tarmoqli jinoyatchilik, Beyls ko'rsatgan iqtisodiy zaiflik va Yovanovich asoslagan jazolamaslik prinsipi milliy qonunchilik uchun muhim nazariy asos bo'ladi. Milliy olimlar Rustambayev, Niyozova, Davronov va Qo'chqoraliyevning yondashuvlari esa bu g'oyalarni O'zbekiston jinoyat huquqi va amaliyoti sharoitiga moslashtirish imkonini beradi.

Shu asosda maqolaning yakuniy ilmiy xulosasi quyidagicha ifodalanadi: odam savdosi ishlarida muqobil choralar faqat uchta shart bajarilganda maqbuldir – jabrlanuvchi xavfsizligi ta'minlansa, ayblanuvchining roli aniq individual baholansa va qo'llanilayotgan

chora jinoiy tarmoqni fosh etishga real xizmat qilsa. Mazkur yondashuv "qat'iy jazo + insonparvar protsess + jabrlanuvchiga yo'naltirilgan himoya + tashkilotchilarni fosh etish" formulasiga asoslangan zamonaviy milliy modelni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. 135-modda. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.*
2. *O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. Ehtiyot choralari va aybga iqrorlik to'g'risida kelishuvga oid normalar. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.*
3. *O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni, yangi tahrir, 17.08.2020 yil, O'RQ-633-son.*
4. *O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosi jinoyati uchun jazo choralari kuchaytirilayotganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasiga o'zgartirish kiritish to'g'risida"gi Qonuni, 19.05.2025 yil, O'RQ-1065-son.*
5. *O'zbekiston Respublikasining "Jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni, 14.01.2019 yil, O'RQ-515-son.*
6. *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025 yil 21 fevraldagi 103-son qarori "Jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini ijtimoiy himoya qilishni ta'minlash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida".*
7. *Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. New York, 2000.*
8. *UNODC. Model Law against Trafficking in Persons. Vienna, 2009.*
9. *Gallagher A.T. The International Law of Human Trafficking. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.*
10. *Gallagher A.T., Karlebach N. Prosecution of Trafficking in Persons Cases: Integrating a Human Rights-Based Approach in the Administration of Criminal Justice. OHCHR, 2011.*
11. *Chuang J.A. Exploitation Creep and the Unmaking of Human Trafficking Law // American Journal of International Law. 2014. Vol. 108. No. 4.*

12. Shelley L. *Human Trafficking: A Global Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

13. Bales K. *Disposable People: New Slavery in the Global Economy*. Berkeley: University of California Press, 1999.

14. Jovanovic M. *The Principle of Non-Punishment of Victims of Trafficking in Human Beings: A Quest for Rationale and Practical Guidance* // *Journal of Trafficking and Human Exploitation*. 2017. No. 1.

15. Rustambayev M.H. *Odam savdosi*. Toshkent: Toshkent davlat yuridik instituti nashriyoti, 2009.

16. Niyozova S.S. *Odam savdosi uchun jinoiy javobgarlik*. Monografiya. Toshkent, 2020.

17. Davronov D. *Odam savdosi jabrlanuvchilari huquqlarini himoya qilishga oid xalqaro standartlar va milliy amaliyot*. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi materiallari.

18. Qo'chqoraliyev J. *Odam savdosiga qarshi kurashish: milliy qonunchilik va idoralararo hamkorlik masalalari*. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi materiallari.

Toshev Otabek Sodiqovich
Odil sudlov akademiyasi o'qituvchisi

ODAM SAVDOSIGA OID JINOYATLARNI KVALIFIKATSIYA QILISH MUAMMOLARI VA QONUNCHILIKDAGI KOLLIZIYALARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada odam savdosiga qarshi kurashning jinoyat-huquqiy va kriminologik jihatlari tarixiy, qiyosiy-huquqiy va amaliy tahlil asosida yoritilgan. Maqolada milliy qonunchilik normalarining shakllanish va rivojlanish bosqichlari, jinoyat tarkibining elementlari (obyekt, obyektiv tomon, subyekt, subyektiv tomon), qonunchilikdagi kolliziya va bo'shliqlar hamda ularni bartaraf etish yo'llari bayon etilgan. Shuningdek, odam savdosining kriminologik tavsifi va ushbu jinoyatning oldini olishda umumiy, maxsus, yakka tartibdagi hamda viktimologik profilaktika chora-tadbirlarining samaradorligini oshirish masalalari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: odam savdosi, jinoyat tarkibi, ekspluatatsiya, kriminologik tavsifi, viktimologik profilaktika, kolliziya, xalqaro protokollar, liberallashtirish, idoralararo komissiya.

Jahon miqyosida globallashuv jarayonlarining tezlashishi, moliyaviy-iqtisodiy inqirozlar, noqonuniy migratsiyaning kuchayishi, davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy rivojlanish tafovutlari, ishsizlik va qashshoqlik muammolari odam savdosi kriminal fenomenining keng quloch yozishiga zamin yaratmoqda. Transmilliy jinoiy tashkilotlarning faollashuvi natijasida odam savdosining ko'lami transmilliy xususiyat kasb etib, insoniyat taraqqiyoti, sha'ni va qadr-qimmatiga jiddiy tahdid solmoqda. Shu bois, ushbu jinoyat turiga qarshi kurashning xalqaro va milliy mexanizmlarini davr talabiga mos ravishda muntazam takomillashtirib borish obyektiv zaruriyat hisoblanadi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida odam savdosiga qarshi kurashishning mustahkam huquqiy va tashkiliy tizimi barpo etildi. Xususan, milliy qonunchilik bazasi shakllantirilib,

odam savdosiga qarshi kurashish bo'yicha respublika va hududiy idoralararo komissiyalar, Jabrdiydalarga yordam berish va ularni himoya qilish bo'yicha respublika reabilitatsiya markazi hamda ichki ishlar organlari tizimida ixtisoslashtirilgan tarmoq tuzilmalari tashkil etildi. Ko'rilgan tizimli chora-tadbirlar natijasida ushbu toifadagi jinoyatlar sonini sezilarli darajada kamaytirishga erishildi.

Biroq, xalqaro miqyosda odam savdosining yangi va latent shakllari insonga nisbatan qonunga xilof bitimlar tuzish, g'ayriqonuniy faoliyatga majburlash, majburiy nikoh, majburiy surrogat onalik, inson a'zolari transplantatsiyasi, shuningdek, inson ustida g'ayriqonuniy tajribalar o'tkazish kabi xavflar paydo bo'lmoqdaki, ular milliy jinoyat-huquqiy vositalarni yanada liberallashtirish va insonparvarlik tamoyillari asosida modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi, "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi va "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi qonunlarida belgilangan strategik vazifalarni ilmiy jihatdan ta'minlashda ushbu sohadagi fundamental tadqiqotlar muhim o'rin tutadi.

Odam savdosi uchun javobgarlik belgilangan milliy normalar jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda uzoq tarixiy davr mobaynida shakllanib kelgan. Tarixiy-huquqiy tahlilni tizimli amalga oshirish uchun ushbu normalarning shakllanish va rivojlanish tarixini beshta asosiy davrga ajratish maqsadga muvofiqdir:

1. Islomning kirib kelishigacha bo'lgan davr. Bu davr asosan zardo'shtiylik dini, Ilk O'rta asrlar davlatlari (Xorazm, So'g'd, Baqtriya) davriga to'g'ri keladi. Huquq tizimi diniy va mahalliy urf-odatlariga tayangan.

2. Islomning kirib kelishidan toki chor Rossiyasi bosqinigacha bo'lgan davr (VIII asr - XIX asrning ikkinchi yarmi). Bu davrda Markaziy Osiyoda (Somoniyalar, Qoraxoniylar, Temuriylar, so'ng uch xonlik Buxoro, Xiva, Qo'qon) yagona huquqiy manba - **Shariat** (fiqh ilmi) bo'lgan.

3. Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davri (XIX asrning ikkinchi yarmi - 1917 yil). Milliy va diniy huquq tizimi ustidan Imperiya qonunchiligi (masalan, Rossiya imperiyasining Jinoiy jazolar haqidagi nizomi) o'rnatilgan davr.

4. Sovet tuzimi davri (1917–1991 yillar). Sinfiylik va sotsialistik mafkuraga asoslangan, shaxsiy mulk va inson huquqlari faqat davlat manfaatlari prizmasi orqali ko'rilgan sovet jinoyat huquqi (1926, 1959 yilgi Jinoyat kodekslari) davri.

5. O'zbekiston Respublikasining mustaqillik davri (1991 yildan hozirgacha) davri. Bu davrni xalqaro huquq normalari ustuvorligi tan olingan, inson huquq va erkinliklari oliy qadriyat deb e'lon qilingan va bevosita "Odam savdosi" (JK 135-modda) atamasi va jinoyat tarkibi qonunchilikka kiritilgan zamonaviy davr deb atashimiz mumkin.

Islom dini kirib kelgunga qadar Markaziy Osiyo hududida mavjud bo'lgan davlatchilik tizimida inson erkinligi va unga qarshi tajovuzlar asosan odat huquqi va zardo'shtiylik dinining muqaddas manbasi bo'lgan "Avesto" kitobi normalari asosida tartibga solingan. Islom dini qaror topgunga qadar ajdodlarimizning huquqiy ongi shakllanishida zardo'shtiylikning muqaddas kitobi "Avesto" beqiyos rol o'ynagan. Ushbu davrda odam savdosiga va insonni zo'rlik bilan erkinlikdan mahrum qilishga doir qilmishlar jamiyat tomonidan keskin qoralangan. "Avesto"ning asosiy falsafasi "Ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal" g'oyasi inson shaxsini ulug'lashga qaratilgan. Zardo'shtiylikda inson tabiat va jamiyatning gultoji hisoblangan. Shu sababli, ozod insonni kuch ishlatib qul qilish, uni o'z yurtidan aldab olib chiqib ketish yoki erkinlikdan mahrum qilish ilohiy qonunlarga qarshi yovuzlik xudosi Ahrimanning ishi sifatida baholangan va jamiyat tomonidan keskin qoralangan. Bu davrda jinoyatlar ko'proq odat huquqi, ya'ni ta'qiqlar, qabilaviy jazolar vositasida jazolangan.

Quldorlik tuzumining qaror topishi bilan odam tijorat va ekspluatatsiya predmetiga aylantirildi. Ozod insonlarni qullikka tushirishning asosiy yo'llari urushdagi asirlar, odam o'g'irlash, qarzdorlik majburiyatini bajarmaslik va mahkumlik bo'lgan. Quldorlik jamiyatining shakllanishi insoniyat tarixidagi eng fojiali

burilishlardan biridir. Odam bu davrda huquq subyekti emas, balki **huquq predmeti, ya'ni mulk, buyum, tovar** sifatida ko'rila boshladi.

Odamlarni qullikka tushirishning bir necha usullari mavjud bo'lgan. Eng keng tarqalgan usullardan biri sifatida ikki davlat yoki qabila o'rtasidagi urushda mag'lub bo'lgan tomonning askarlari va tinch aholisi g'oliblar tomonidan o'ldirilmagan, balki tekin ishchi kuchi sifatida qulga aylantirilgan va bozorlarda sotilgan bo'lishi mumkin. Shuningdek, qaroqchilar yoki maxsus jinoiy guruhlar himoyasiz qishloqlarga hujum qilib yoki yo'llarda karvonlarni talab, yosh ayollar va bolalarni o'g'irlab, qul bozorlariga olib borib sotishgan. O'sha davrlarda iqtisodiy majburlov chorasi ham qo'llanilib, bir shaxs boshqasidan katta miqdorda qarz olib, uni belgilangan muddatda qaytara olmasa, o'zini, ayolini yoki farzandlarini qarz evaziga kreditorga qul sifatida topshirishga majbur bo'lgan.

Odam savdosiga oid milliy normalarning shakllanishi bir necha omillarga ajratish mumkin:

Iqtisodiy omil: Ibtidoiy jamiyatda ishlab chiqarish kuchlari past bo'lgan va odamni qullikka olishdan iqtisodiy manfaatdorlik bo'lmagan, chunki u o'zidan ortiqcha mahsulot ishlab chiqara olmagan. Ammo mehnat qurollari rivojlanib, qullar mehnatidan foydalanish katta foyda keltira boshlagach, odam o'z-o'zidan "tovar" ga, ya'ni savdo predmetiga aylandi.

Siyosiy omil: Davlatchilik shakllanishi, urushlar va hududlarni kengaytirish siyosati asirlarni ommaviy ravishda qulga aylantirish institutini qonuniylashtirdi.

Ma'naviy omil: Din va axloq tizimlari (masalan, zardo'shtiylik, keyinchalik islom) inson erkinligi chegaralarini va qaysi holatda insonni qullikka tushirish mumkin yoki mumkin emasligini ma'naviy jihatdan tartibga solib turgan.

Islom davrida shariat qonunchiligi va undan keyingi rivojlanish bosqichlari

Islom dini qaror topgan davrdan boshlab huquqiy munosabatlar shariat qonunlari - Qur'oni Karim va Sunnatga asoslandi. Shariatning

asosiy manbalarida ozod insonni sotish, majburiy mehnatga jalb qilish va ayollarni shahvoniy ekspluatatsiya qilish qat'iy tanqid qilingan. Xususan, Qur'onning Nur surasi 33-oyatida cho'rilarni fohishalikka majburlamaslik buyurilgan. Hadisi shariflarda esa ozod odamni qul qilib sotib, uning pulini yegan shaxs Qiyomat kuni Allohning dushmani bo'lishi qat'iy ogohlantirilgan.

Biroq, keyingi davrlarda, xususan XV asrda diniy mazhablar o'rtasidagi ziddiyatlar oqibatida ayrim ulamolar tomonidan o'zga mazhab va dindagilarni qul qilish va sotishga oid noto'g'ri fatvolar berilishi odam savdosi bozorlarining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. XI asrda Kaykovusning "Qobusnoma" asarida qullarni tanlash, sotib olish va ekspluatatsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilganligi o'sha davr ijtimoiy voqeligini aks ettiradi.

Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davriga kelib, Buxoro amirligida 1886 yilda Amir Abdul Ahadxon tomonidan "Qul savdosini bekor qilish to'g'risida" farmon qabul qilindi va qonunbuzarlarga nisbatan og'ir jazolar belgilandi. Rossiya imperiyasining 1845 yilgi "Axloq tuzatish va jinoiy jazolar haqida"gi nizomi (1410, 1411-moddalar) va 1903 yilgi Jinoyat qonunlari to'plami (501, 526-moddalar) orqali insonni qullikka sotish, negrlar savdosi va ayollarni aldov yoki zo'rlik bilan fahshga majburlash jinoyat deb e'lon qilindi.

Sovet davri jinoyat qonunchiligida (1922, 1926 va 1959 yilgi Jinoyat kodekslari) bevosita "odam savdosi" atamasi ishlatilmagan bo'lsa-da, shaxsni g'ayriqonuniy ozodlikdan mahrum qilish, bolani g'arazli maqsadda o'g'irlash yoki almashtirish, fohishalikka majburlash va qo'shmachilik uchun jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan edi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasida "odam savdosi" nazarda tutilgan jinoyat tarkibining yuridik tahlilini qilsak, odam savdosi jinoyatining **umumiy obyekti** - O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi bilan qo'riqlanadigan barcha ijtimoiy munosabatlar tizimidir. Jinoyat huquqi nazariyasida obyekt qilmishning ijtimoiy xavflilik darajasini va uning kodeks tizimidagi o'rnini belgilab beradi.

Odam savdosining Jinoyat kodeksining VII bobi “Shaxsning ozodligi, sha’ni va qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlar” tarkibiga kiritilganligi bejiz emas. **Turdosh obyekt**i - shaxsning hayoti, sog‘lig‘i, erkinligi, sha’ni va qadr-qimmatiga qarshi qaratilgan munosabatlardir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega ekanligi, hech kim majburiy mehnatga jalb etilishi mumkin emasligi qat’iy belgilangan.

Odam savdosi insonni jamiyatning teng huquqli a’zosi maqomidan mahrum qilib, uni tovar yoki mulk darajasiga tushiradi. Jinoyatning **bevosita obyekt**i sifatida insonning shaxsiy erkinligi, unga nisbatan har qanday shakldagi mulkchilik yoki ekspluatatsiya munosabatlarining o‘rnatilishini taqiqlovchi konstitutsiyaviy normalar maydonga chiqadi. Jinoyatning predmeti sifatida har qanday jismoniy shaxs (fuqaro, chet el fuqarosi yoki fuqaroligi bo‘lmagan shaxs) bo‘lishi mumkin.

Ilmiy nuqtai nazardan, jabrlanuvchining o‘z roziligini berganligi masalan, o‘z ixtiyori bilan xorijga fohishalik yoki noqonuniy mehnat uchun chiqib ketganligi jinoyat tarkibini istisno qilmaydi. Chunki inson o‘z erkinligi va tanasi ustidan egalik huquqini boshqaga sotish yoki o‘tkazish huquqiga ega emas - bu huquqlar daxlsizdir.

Odam savdosining **obyektiv tomoni** murakkab tarkibli bo‘lib, odam savdosining obyektiv tomoni dispozitsiyada muqobil harakatlar orqali ifodalanib, quyidagi harakatlardan birini sodir etishda ifodalanadi:

Odamni sotib olish yoki sotish (muayyan pul mablag‘i yoki moddiy qiymatlik evaziga inson ustidan egalik huquqini boshqa shaxsga o‘tkazish). Bunda inson muayyan pul mablag‘i yoki moddiy qiymatlik masalan, qarzni kechish, avtomobilga ayirboshlash evaziga boshqa shaxsga topshiriladi.

Odamga nisbatan qonunga xilof bitimlar sodir etish (hadya, garov, ayirboshlash yoki qarz evaziga topshirish). Masalan, qarz evaziga farzandini yoki ayolini garovga berish yoxud mehnat bilan qarzni uzish uchun topshirish shular jumlasidandir.

Odamlarni ekspluatatsiya qilish maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish. Bu harakatlar xalqaro huquqda (Palermo protokoli) odam savdosi zanjirining bo'g'inlari hisoblanadi. Bu yerda muhim ilmiy jihat mavjud: shaxs insonni bevosita sotmagan bo'lsa-da, lekin uni xorijga yuborish uchun *yollagan* yoki chegaradan *tashib bergan* yoxud kelgandan keyin uyida *yashirib turgan* bo'lsa, u ham sherik emas, balki odam savdosining **bevosita ijrochisi** sifatida javobgarlikka tortiladi.

Jinoyat tarkibi **formal** hisoblanadi, ya'ni yuqoridagi harakatlardan biri sodir etilishi bilan jinoyat tugagan deb topiladi. Bunda jinoiy oqibatlarining masalan, ekspluatatsiya jarayonining bevosita boshlanishi kelib chiqishi shart emas.

Mazkur jinoyatning **subyekti** sifatida jinoyat sodir etgunga qadar 16 yoshga to'lgan, aqli raso har qanday jismoniy shaxs ishtirok etishi mumkin. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, odam savdosi ko'pincha uyushgan guruhlar yoki jinoiy uyushmalar tomonidan sodir etiladi.

Agar jinoyat mansabdor shaxs yoki xizmat mavqeidan foydalangan shaxs tomonidan sodir etilsa, bu holat kvalifikatsiyani og'irlashtiruvchi belgi sifatida baholanadi. Agar jinoyat chegara, bojxona, ichki ishlar xodimlari, sog'liqni saqlash tizimi vakillari masalan, bolalar uyi rahbarlari yoki shifokorlar tomonidan o'z xizmat mavqeidan foydalanib sodir etilsa, bu qilmishning ijtimoiy xavfliligini keskin oshiradi. Chunki bunda davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining obro'siga ham putur yetadi.

Odam savdosi jinoyatining **subyektiv tomonni** tahlil qilar ekanmiz, odam savdosini boshqa turdosh jinoyatlardan masalan, odam o'g'irlash yoki g'ayriqonuniy ravishda ozodlikdan mahrum qilishdan ajratib turuvchi eng asosiy mezon bu subyektiv tomonidir. **Subyektiv tomondan** jinoyat faqat **to'g'ri qasd** bilan sodir etiladi. Aybdor o'z harakatlarining ijtimoiy xavfliligini anglaydi va ularni sodir etishni xohlaydi. Odam savdosi tarkibining majburiy belgisi bu - **maqsad** bo'lib, u **insonni ekspluatatsiya qilishdan** iboratdir. Ekspluatatsiya tushunchasiga boshqa shaxslarning fohishaligidan foydalanishni yoki shahvoniy ekspluatatsiyaning boshqa shakllarini,

majburiy mehnat yoki xizmatlarni, qullik yoki qullikka o'xshash urf-odatlarini, erksiz holatni yoxud inson a'zolari yoki to'qimalarini ajratib olishni kiritish mumkin.

Agar shaxs odamni ekspluatatsiya qilish maqsadida emas, balki shunchaki o'ch olish, to'lov talab qilish yoki boshqa niyatda o'g'irlasa yoki tutqunlikda saqlasa, qilmish odam savdosi (135-modda) emas, balki JKning 137-moddasi (Odam o'g'irlash) yoki 138-moddasi (G'ayriqonuniy ravishda ozodlikdan mahrum qilish) bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Kvalifikatsiya qilish va kolliziyalarni bartaraf etish masalalari

Sud-tergov amaliyotida odam savdosini turdosh jinoyatlardan, xususan, odam o'g'irlash (JK 137-moddasi), g'ayriqonuniy ravishda ozodlikdan mahrum qilish (JK 138-moddasi), voyaga yetmagan shaxsni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish kabi jinoyatlardan farqlashda muayyan qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda.

Odam o'g'irlashda asosiy maqsad shaxsni qonunga xilof ravishda o'zga joyga ko'chirish va ushlab turish bo'lsa, odam savdosida ushbu harakatlar faqatgina kelgusidagi ekspluatatsiya qilish maqsadiga erishish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Qonunchilikdagi eng yirik kolliziyalardan biri inson a'zolarini transplantatsiya qilish maqsadida sodir etiladigan harakatlarning ikki xil normada aks etganligidir. Bu borada normalar raqobatini to'g'ri hal etish maqsadida maxsus normalarni tizimlashtirish va jinoyat qonunidagi bo'shliqlarni to'ldirish zarur.

Odam savdosi (135-modda) va g'ayriqonuniy ravishda ozodlikdan mahrum qilish (JK 138-modda) jinoyatlari bir-biriga juda o'xshash bo'lib, ularning barchasida insonning jismoniy erkinligiga tajovuz qilinadi. Biroq ularni to'g'ri farqlash uchun subyektiv tomon (maqsad) va obyektiv tomon (harakatlar mazmuni) tahlil qilinishi shart.

Odam savdosi (135-modda) va odam o'g'irlash (137-modda) jinoyatlarini farqlovchi belgilar.

Odam o'g'irlashda aybdorning maqsadi shaxsni shunchaki o'zga joyga ko'chirish, uni o'z nazoratida ushlab turish, ota-onasi

yoki yaqinlaridan to'lov talab qilish yoki qasddan biror bir harakatni sodir etishga majburlash bo'lishi mumkin. Odam savdosida esa odamni o'g'irlash yoki ko'chirish oxirgi maqsad emas, balki undan kelgusida **foydalanish (ekspluatatsiya qilish)** uchun bir vosita hisoblanadi. Odam savdosida tijorat yoki shartnomaviy unsurlar (oldi-sotdi, hadya, qarz evaziga berish) yoxud maqsadli yollash mavjud bo'ladi. Odam o'g'irlashda esa ko'pincha shaxs ustidan bitim tuzilmaydi, balki u zo'rlik bilan egallab olinadi. Agar jinoyatchilar ayolni chet elga yuborib, o'sha yerda fohishalikka majburlash (shahvoniy ekspluatatsiya) maqsadida mashinaga bosib o'g'irlab ketsalar, bu qilmish odam o'g'irlash emas, balki **odam savdosi (JK 135-moddasi)** bilan kvalifikatsiya qilinadi, chunki harakat zanjiri ekspluatatsiya maqsadiga qaratilgan.

Odam savdosi (JK 135-moddasi) va g'ayriqonuniy ravishda ozodlikdan mahrum qilish (138-modda) jinoyatlari o'rtasidagi farqli jihatlar:

G'ayriqonuniy ravishda ozodlikdan mahrum qilishda jabrlanuvchi turgan joyidan boshqa yerga ko'chirilmaydi, balki turgan joyining o'zida (masalan, uyda, zindonda, omborxonada) bandi qilib saqlanadi. Odam savdosida esa ko'pincha "tashish", "topshirish" kabi makon o'zgarishi bilan bog'liq tashkiliy harakatlar mavjud bo'ladi. Bu yerda ham mehnatga yoki shahvoniy harakatlarga majburlash (ekspluatatsiya) maqsadi bo'lmasa, 138-modda bilan kvalifikatsiya qilinishi kerak.

Odam savdosi (JK 135-moddasi) va voyaga yetmagan shaxsni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish (127-modda) jinoyati bilan farqi:

Agar voyaga yetmagan bola tilanchilikka, ichkilikbozlikka yoki jinoyat sodir etishga jalb qilinsa-yu, lekin bu yerda bolani sotish, sotib olish yoki qullik darajasida nazorat qilish alomatlari bo'lmasa, qilmish JK 127-moddasi bilan baholanadi. Agar bola tilanchilik qildirish orqali undan muntazam moddiy manfaat ko'rish (mehnat va erksiz holat orqali ekspluatatsiya qilish) maqsadida sotib olingan yoki yollangan bo'lsa, bu to'g'ridan-to'g'ri **odam savdosi (voyaga**

yetmagan shaxsga nisbatan sodir etilgan og'irroq tarkib) hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konventsiyasini va uni to'ldiruvchi «Odam savdosining, ayniqsa ayollar va bolalar savdosining oldini olish hamda unga chek qo'yish va uning uchun jazolash haqida»gi Palermo protokolini (2000 y.) ratifikatsiya qilgan.

Xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka to'liq implementatsiya qilish maqsadida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1) Jinoyat kodeksiga **bola savdosi yoki bolani ekspluatatsiya qilish** uchun alohida maxsus modda kiritish. Mazkur taklifning qabul qilinishi bolalar huquqlarini muhofaza qilish tizimini kuchaytirishga va jazoning muqarrarligini ta'minlashga xizmat qiladi.

2) Odam savdosining yangi shakllari: majburiy nikoh, majburiy surrogat onalik va g'ayriqonuniy migratsiyani tashkil etish uchun alohida javobgarlik belgilash. Bu esa milliy xavfsizlik va inson qadr-qimmatiga bo'layotgan yangi turdagi tahdidlarning oldini olishga xizmat qiladi.

3) Jismoniy yoki ruhiy majburlash ostida jinoiy faoliyatga jalb etilgan jabrlanuvchilarni **jazodan ozod qilishga** oid rag'batlantiruvchi normalarni kiritish. Buning natijasida jabrlanuvchilarni viktimizatsiyadan himoya qilish va qonunchilikning insonparvarlik tamoyilini ta'minlashga erishiladi.

4) Jinoyatni fosh etishda va uyushgan guruhlarini fosh qilishda faol hamkorlik qilgan shaxslarga nisbatan jazoni yengillashtiruvchi normalarni kengaytirish. Bu esa latent jinoyatlarni ochish samaradorligini oshirish va kriminal zanjirlarni uzishga yordam beradi.

Odam savdosiga qarshi kurash faqatgina jinoiy jazo choralarini qo'llash bilan cheklanmasdan, balki ushbu jinoyatning sodir etilishiga imkon beruvchi omillarni bartaraf etishga qaratilgan keng qamrovli kriminologik profilaktikani talab etadi.

Odam savdosi jinoyatchiligining o'ziga xos kriminologik xususiyati uning yuqori darajadagi latentlik darajasi va uyushganlik xususiyatidir. O'tkazilgan tadqiqotlar va kompleks statistik tahlillar

ushbu jinoyatning kelib chiqishiga sabab bo'luvchi omillarni uch guruhga ajratishga imkon beradi:

1) Iqtisodiy omillar: Ishsizlik, moddiy yetishmovchilik, xorijda yuqori daromadli ish topish ilinji;

2) Ijtimoiy-psixologik omillar: Huquqiy madaniyat va savodxonlikning pastligi, xorijga chiqish va mehnat qilish tartib-qoidalarini bilmaslik, yengil hayot kechirishga intilish;

3) Tashkiliy omillar: Migratsiya jarayonlari ustidan nazoratning yetarli emasligi, transmilliy jinoiy guruhlarining axborot texnologiyalari (internet, ijtimoiy tarmoqlar) orqali virtual yollash usullarini keng qo'llashi.

Odam savdosi profilaktikasi to'rtta o'zaro bog'liq bosqichda tashkil etilishi lozim:

Umumiy profilaktika: Keng jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish, ommaviy axborot vositalarida mazkur jinoyatning asl qiyofasini ochib beruvchi materiallar berish.

Maxsus profilaktika: Ichki ishlar organlari, bandlik markazlari va xorijga chiqish tizimlari tomonidan xavf guruhlari ustidan maqsadli nazoratni amalga oshirish.

Yakka tartibdagi profilaktika: Muayyan jinoyat sodir etishga moyilligi bo'lgan yoki aldov qurboniga aylanish ehtimoli yuqori bo'lgan shaxslar bilan bevosita suhbatlar o'tkazish.

Viktimologik profilaktika: Potentsial jabrlanuvchilarning jinoyat qurboniga aylanish xavfini (viktimlik darajasini) kamaytirish.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, profilaktika samaradorligini oshirish maqsadida respublikada **Odam savdosi masalalari bo'yicha Milliy ma'ruzachi institutini** ta'sis etish, Interpolning O'zbekistondagi Milliy markaziy byurosi imkoniyatlaridan keng foydalanish hamda mahalla fuqarolar yig'inlari huzurida maxsus axborot-maslahat markazlarini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi.

Odam savdosiga qarshi kurashish tizimini isloh qilish bo'yicha olib borilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar asosida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi:

1) Odam savdosi uchun jinoiy javobgarlik belgilangan milliy normalar boy tarixiy evolyutsion yo'lni bosib o'tgan bo'lib, ularning

ijobiy tajribalaridan bugungi qonunchilik ijodkorligida foydalanish lozim.

2) Jinoyat kodeksining 135-moddasini xalqaro Palermo protokoli talablariga muvofiqlashtirish, unda jinoyat sodir etish usullari va shakllarini (bitimlarning yangi turlari, majburiy surrogat onalik, bolalar ekspluatatsiyasi) to'liq qamrab olish zarur.

3) Jinoyat qonunchiligini liberallashtirish maqsadida majburlash ostida jinoiy qilmish sodir etgan jabrlanuvchilarni va tergovga faol yordam bergan sobiq ishtirokchilarni javobgarlikdan ozod qiluvchi maxsus rag'batlantiruvchi normalarni joriy etish davr talabidir.

4) Profilaktik tizimni takomillashtirishda mahalla intituti, OAV va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning viktimologik profilaktika yo'nalishidagi idoralararo hamkorligini yangi bosqichga ko'tarish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1) *Fazilov I.Y. Odam savdosiga qarshi kurashning jinoyat-huquqiy va kriminologik jihatlar: Yuridik fanlar doktori (DSc) dissertatsiyasi annotatsiyasi va materiallari. – Toshkent: O'zR IIV Akademiyasi, 2016. – 375 b.*

2) *O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2026.*

3) *O'zbekiston Respublikasining «Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida»gi Qonuni.*

4) *BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasini to'ldiruvchi «Odam savdosining, ayniqsa ayollar va bolalar savdosining oldini olish hamda unga chek qo'yish va ular uchun jazolash haqida»gi Protokoli (Palermo, 2000 yil).*

Omonov Zafarjon Raxmonaliyevich
Odil sudlov akademiyasi o'qituvchisi,

ODAM SAVDOSI JINOYATINI SUDDA KO'RISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI: XALQARO STANDARTLAR VA MILLIY SUD AMALIYOTI

Insoniyat sivilizatsiyasining zamonaviy bosqichida transmilliy uyushgan jinoyatchilikning eng xavfli ko'rinishlaridan biri bo'lgan odam savdosiga qarshi kurashish global ahamiyatga ega dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur jinoiy qilmish insonning fundamental huquq va erkinliklarini, uning sha'ni hamda qadr-qimmatini qo'pol ravishda buzuvchi g'ayrihuquqiy harakat hisoblanadi. Sud hokimiyati tomonidan odam savdosiga oid ishlarni xolis va adolatli ko'rib chiqish nafaqat qonun ustuvorligini ta'minlaydi, balki davlatning xalqaro majburiyatlari bajarilishining bosh mezonini bo'lib xizmat qiladi. Ushbu toifadagi ishlarni sud muhokamasida ko'rish o'zining huquqiy tabiati, isbotlash jarayonining murakkabligi va jabrlanuvchilar psixologiyasi bilan boshqa jinoyatlardan tubdan farq qiladi. Mazkur ilmiy-amaliy maqolada odam savdosi jinoyatini sudda ko'rishning protsessual xususiyatlari, moddiy huquq normalarini qo'llashdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari kompleks tahlil etiladi.

BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasini to'ldiruvchi "Odam savdosi, ayniqsa, ayollar va bolalar savdosining oldini olish, unga chek qo'yish va uning uchun jazolash to'g'risida"gi Palermo protokoli mazkur jinoyatga qarshi kurashishning xalqaro-huquqiy poydevori hisoblanadi. Xalqaro huquqning ushbu umume'tirof etilgan hujjati odam savdosi fenomeniga ilk bor uch tarkibiy element - harakat, vosita va maqsad orqali umumiy ta'rif berilgan. O'zbekiston Respublikasi mazkur Protokolni ratifikatsiya qilish orqali o'z milliy qonunchiligiga xalqaro standartlarni uyg'unlashtirish majburiyatini olgan. Xalqaro huquqiy normalarning milliy qonunchilik tizimiga implementatsiya qilinishi natijasida Jinoyat kodeksining 135-moddasi tubdan

modernizatsiya qilindi. Sudlar tomonidan ushbu moddani qo'llashda xalqaro andozalar va Palermo protokoli qoidalarining mazmun-mohiyatini to'g'ri anglash qonuniy hukm chiqarishning bosh garoviga aylandi.

Milliy jinoyat qonunchiligining 135-moddasi dispozitsiyasi Palermo protokolida belgilangan odam savdosining asosiy belgilari - yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilib olishni to'liq qamrab oldi. Sud muhokamasi jarayonida ushbu harakatlardan hech bo'lmaganda bittasining mavjudligi va uning sodir etilishi sinchkovlik bilan tekshirilishi lozim. Xalqaro va milliy huquq uyg'unligini ta'minlashda O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2009 yil 24 noyabrdagi "Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi 12-sonli qarori muhim hujjat bo'lib xizmat qilmoqda. Plenum qarori sudlarga jinoyat tarkibini kvalifikatsiya qilishda nafaqat milliy normalar, balki inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar tamoyillariga ham asoslanishni tavsiya qiladi. Bunday yondashuv sud amaliyotida yagona huquqni qo'llash andozalarini shakllantirishga va qonun ustuvorligini xalqaro darajada namoyish etishga xizmat qiladi.

Odam savdosi jinoyatlarini sudda ko'rishning eng dolzarb va murakkab jihatlaridan biri - bu jabrlanuvchilar va guvohlarning xavfsizligini protsessual vositalar bilan kafolatlashdir. Sud jarayonida jabrlanuvchilar ko'pincha jinoiy guruhlar tomonidan kuchli psixologik yoki ruhiy bosim, qo'rqitish va jismoniy zo'rlikka duch keladilar. Jinoyat-protsessual kodeksining 270-moddasi va alohida qonun hujjatlari jinoyat protsessi ishtirokchilarini himoya qilishning keng qamrovli tizimini nazarda tutadi. Bunday toifadagi ishlarni ko'rishda sudya o'z tashabbusi yoki taraflar iltimosnomasiga ko'ra, sud majlisini yopiq tarzda o'tkazish to'g'risida ajrim chiqarish huquqiga ega. Bu chora jabrlanuvchilarning shaxsiy hayoti daxlsizligini saqlash va ularning qayta viktimizatsiya bo'lishining oldini olishda yuksak samara beradi.

Zamonaviy sud amaliyotida jabrlanuvchi va guvohlarni bevosita sud zaliga olib kelmasdan, masofaviy videokonferensaloqa tizimi orqali so'roq qilish instituti keng joriy etildi. Ushbu protsessual

qulaylik jabrlanuvchining sudlanuvchi bilan to'g'ridan-to'g'ri vizual muloqotga kirishishidan kelib chiqadigan ruhiy jarohatni kamaytirishga qaratilgan. Shuningdek, Jinoyat-protsessual kodeksi talablariga muvofiq, alohida hollarda guvoh yoki jabrlanuvchining haqiqiy anketa ma'lumotlarini sir saqlash va ularga taxalluslar berish amaliyoti qo'llanilmoqda. Sudya hukm chiqarishda bunday maxfiy so'roq qilingan shaxslarning ko'rsatmalarini boshqa ob'ektiv dalillar majmui bilan birgalikda baholashi lozim. Bunday protsessual xavfsizlik choralari odil sudlovning ochiqqligi va fuqarolarning sud tizimiga bo'lgan ishonchini yanada mustahkamlaydi.

Bugungi kunda odam savdosi jinoyatlarining eng xarakterli xususiyati ularning o'ta yuqori darajadagi latentlik (yashirinlik) ko'rsatkichiga ega ekanligidir. Ushbu jinoyat ko'pincha jamiyatdan yashirin tarzda, qonuniy tadbirkorlik yoki mehnat migratsiyasi niqobi ostida sodir etilishi uni fosh etishni qiyinlashtiradi. Sud muhokamasida isbotlash jarayonining asosiy murakkabligi to'g'ridan-to'g'ri moddiy dalillarning kamligi va asosiy e'tibor shaxslar ko'rsatuvlariga berilishi bilan bog'liqdir. Jinoiy guruhlar o'z qilmishlarini yashirish maqsadida zamonaviy raqamli texnologiyalar, shifrlangan aloqa kanallari va virtual moliyaviy vositalardan unumli foydalanadilar. Shu sababli, sudlar ish hujjatlaridagi bilvosita dalillar zanjirini va ularning o'zaro mantiqiy bog'liqligini juda sinchkovlik bilan tahlil qilishlari talab etiladi.

Isbotlash jarayonidagi yana bir murakkablik jabrlanuvchilarning o'zlari jinoiy guruhlariga bog'lanib qolganligi yoki huquqiy savodsizligi sababli ko'rsatma berishdan bosh tortishidir. Ko'p hollarda jabrlanuvchilar deportatsiya qilinish yoki sharmanda bo'lish qo'rquvi ostida huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlik qilishdan cho'chiydilar. Sud isbotlashda faqatgina jabrlanuvchining barqaror ko'rsatuvlariga tayanmay, ekspert xulosalari, audio va videoyozuvlar, SMS-xabarlar tahliliga ham e'tibor qaratishi lozim. Oliy sud Plenumining rahbariy tushuntirishlarida ham dalillarni to'plash va baholashda har bir faktning ishonchliligi va maqbulligiga qat'iy rioya etish zarurligi ko'rsatilgan. Faqat tizimli va har tomonlama

amalga oshirilgan sud tergovii jinoyat bo'yicha haqiqatni qaror toptirishga imkon beradi.

Odam savdosi ishlarini sudda ko'rishda huquqiy jihatdan eng ko'p bahs-munozaralarga sabab bo'ladigan yana bir masala - bu "jabrlanuvchining roziligi" fenomenidir. Sudlanuvchilar va ularning himoyachilari ko'pincha jabrlanuvchi o'z ixtiyori bilan chet elga ketganligini yoki ishlashga rozi bo'lganligini ro'kach qiladilar. Vaholanki, Palermo protokoli va O'zbekiston Jinoyat kodeksining 135-moddasi mazmuniga ko'ra, agar aybdor tomonidan aldash, zo'ravonlik yoki qo'rqitish vositalari qo'llanilgan bo'lsa, jabrlanuvchining dastlabki roziligi yuridik ahamiyatga ega emas. Rozilik tushunchasining yuridik kuchga ega emasligi prinsipi sud amaliyotida qat'iy va izchil qo'llanilishi lozim bo'lgan fundamental qoidadir. Aldov yoki majburlash mavjud bo'lgan vaziyatda shaxsning roziligi haqiqiy iroda ifodasi hisoblanmaydi, balki jinoyatchining aldovi yoki hiylasi natijasidir.

Sudya dalillarni baholashda jabrlanuvchining irodasi qay darajada erkin bo'lganligini va uning chorasizlik holatidan foydalanilganligini aniqlashi shart. Shaxsning moddiy, oilaviy yoki boshqa jihatdan qaramligidan, shuningdek, uning ojizlik holatidan foydalanib roziligi olingani yuridik nuqtai nazardan ahamiyatsiz holatdir. Sud amaliyotida ushbu qoidaning to'g'ri talqin qilinishi aybdorlarning jinoiy javobgarlikdan qutulib qolishiga yo'l qo'ymaydigan mustahkam to'siq hisoblanadi. Oliy sud Plenumi sudlar e'tiborini jabrlanuvchining xulq-atvoridan qat'i nazar, aybdorning harakatlarida jinoyat tarkibi elementlarini mavjudligini aniqlashga qaratadi. Bu yondashuv inson huquqlarini oliy qadriyat sifatida himoya qiluvchi xalqaro insonparvarlik huquqi tamoyillariga mos keladi.

Odam savdosi jinoyati voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan sodir etilganda, "jabrlanuvchining roziligi" masalasi yanada qat'iy va murosasiz huquqiy shakl oladi. Bunday toifadagi ishlarda bolaning roziligi olinganligi yoki uning o'z ixtiyori bilan harakat qilganligi haqidagi har qanday vaj mutlaqo asossiz deb topiladi. Bolalar savdosida Palermo protokoli talablariga ko'ra, aldov, majburlash

yoki chorasizlik holati kabi vositalarning qo'llanilganini isbotlash talab etilmaydi, jinoiy harakatning o'zi kvalifikatsiya uchun kifoyadir. Sudlar voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilishda ushbu o'ziga xos moddiy huquq normasini alohida sinchkovlik bilan qo'llashlari lozim. Bolaning ruhiy va jismoniy rivojlanishi unga o'z harakatlarining oqibatiga to'liq huquqiy baho berish imkonini bermasligi bois, qonun uni har qanday vaziyatda prezumpsiyaviy himoya qiladi.

Jinoyat kodeksining 135-moddasi uchinchi qismida uyushgan guruh tomonidan yoki transmilliy jinoyat tariqasida sodir etilgan odam savdosi uchun og'irroq jazo choralari nazarda tutilgan. Sudlar kvalifikatsiya jarayonida Jinoyat kodeksining 29-moddasida berilgan uyushgan guruh belgilarining jinoiy qilmishda mavjudligini chuqur tahlil qilishlari lozim. Bunda guruhning barqarorligi, a'zolar o'rtasidagi oldindan jinoiy til birlashtirish va harakatlarning rejaliligi asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Transmilliy guruhlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni ko'rishda xalqaro huquqiy yordam ko'rsatish to'g'risidagi shartnomalar asosida to'plangan dalillarning maqbulligiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Sud muhokamasining sifati xorijiy davlatlar vakolatli organlaridan olingan hujjatlarning protsessual jihatdan to'g'ri rasmiylashtirilganligiga bevosita bog'liqdir.

Sud amaliyotida odam savdosi jinoyati uchun jazo tayinlashda jinoiy qonunchilikning adolatlilik va jazoning muqarrarligi prinsiplariga qat'iy rioya etilishi shart. Jinoyat kodeksining 7-moddasiga binoan, tayinlanadigan jazo yoki boshqa huquqiy ta'sir chorasi adolatli bo'lishi, ya'ni jinoyatning og'irlik darajasiga va aybdorning shaxsiga mos kelishi kerak. Odam savdosi inson huquqlarini jiddiy poymol etuvchi og'ir qilmish bo'lganligi sababli, unga nisbatan mutanosib va ta'sirchan jazo choralari qo'llash ijtimoiy adolatni tiklashning yagona yo'lidir. Sudlar jazo chorasini belgilashda qonun sanksiyasida nazarda tutilgan imkoniyatlardan foydalangan holda, jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini to'liq hisobga olishlari lozim. Sud hukmining tarbiyaviy va preventiv kuchi mana shu adolatlilik mezoni bilan belgilanadi.

Jazoning muqarrarliligi prinsipi odam savdosini sodir etgan har qanday shaxsning qonun oldida javob berishini va hech bir jinoy qilmish e'tibordan chetda qolmasligini kafolatlaydi. Sudlar jazo tayinlashda nafaqat jazolash xususiyatini, balki umumiy va xususiy ogohlantirish (prevensiya) maqsadlarini ham ko'zlashlari lozim. Oliy sud Plenumining tushuntirishlariga ko'ra, odam savdosi jinoyatlari uchun asossiz ravishda yengil jazo tayinlash yoki qonunda nazarda tutilmagan imtiyozlarni qo'llash mutlaqo yo'l qo'yilmas holatdir. Ayniqsa, voyaga yetmaganlar savdosi, homilador ayollarga nisbatan yoki og'ir oqibatlarga sabab bo'lgan qilmishlar uchun jazo choralari kuchaytirish qonun talabidir. Shu bilan bir qatorda, sudlanuvchining jinoyatni ochishga faol yordam berganligi kabi yengillashtiruvchi holatlar ham adolat mezoni asosida baholanishi qonuniylikni ta'minlaydi.

Odam savdosi ishlari bo'yicha adolatli jazo tayinlash bilan birga, sudlar zimmasiga jabrlanuvchiga yetkazilgan moddiy va ma'naviy zararni undirish majburiyati ham yuklatiladi. Jabrlanuvchilar jinoyat natijasida nafaqat moliyaviy yo'qotishlarga uchraydilar, balki chuqur ruhiy va ba'zi hollarda jismoniy jarohat oladilar. Jinoyat-protsessual kodeksining fuqaroviy da'vo instituti sud muhokamasi doirasida ushbu zararlarni to'liq qoplash imkonini beradi. Sudya o'z hukmida yetkazilgan ma'naviy zararining miqdorini xolis va adolatli tarzda belgilashi lozim. Zararning undirilishi jabrlanuvchilarning reabilitatsiya bo'lishi va normal hayotga qaytishi uchun muhim ijtimoiy-huquqiy kafolatdir.

Odam savdosiga oid ishlarni sudda ko'rish amaliyoti tizimli ravishda umumlashtirilib, mavjud muammolar va qonunchilikdagi bo'shliqlar ilmiy tahlil qilib borilishi davr talabidir. Sud amaliyotining barqarorligi va bir xilligini ta'minlash maqsadida Oliy sud tomonidan muntazam ravishda tushuntirishlar berib borilishi tizimni yanada takomillashtiradi. Jinoiy va jinoyat-protsessual qonunchilik normalarini xalqaro konvensiyalar rivoji bilan mutanosib ravishda yangilab borish sud hokimiyatining nufuzini oshiradi. Bundan tashqari, sudyalarning ixtisoslashuvini

chuqurlashtirish va ularning odam savdosi fenomeni bo'yicha xalqaro sohaviy bilimlarini oshirish maqsadga muvofiqdir. Sud tizimining ushbu yo'nalishdagi izchil islohotlari mamlakatda inson qadr-qimmatini himoya qilishning oliy darajasini namoyish etadi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, odam savdosi jinoyatini sudda ko'rishning o'ziga xos xususiyatlari sud tizimidan yuksak professionallik, xolislik va insonparvarlikni talab etadi. Palermo protokoli standartlari va milliy qonunchilik uyg'unligini ta'minlash orqali sudlar bu jinoyatga qarshi keskin va murosasiz kurash olib borilmoqda. Latentlik darajasi yuqori bo'lgan ushbu transmilliy jinoyatlarni fosh etishda dalillarni ilmiy asosda baholash sud hukmlarining qonuniyligini ta'minlaydi. Jazo tayinlashda adolatlilik va muqarrarlik prinsiplarining ustuvorligi jamiyatda huquqiy ong va qonun ustuvorligini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Sabirov Erkinjon

*Odil sudlov akademiyasi Fuqarolik-huquqiy fanlar kafedrası
professori v.b., yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

OSHKORALIKNI TA'MINLASHDA SUN'IY INTYELLYEKT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH MASALALARI

Annotatsiya. *Maqolada fuqarolik ishlari bo'yicha sud hujjatlarining ochiqligi va oshkoraligini ta'minlashda bashorat qiluvchi (predictive AI) hamda generativ (generative AI) sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning huquqiy muammolari tahlil qilingan. Sud hokimiyatini raqamlashtirish sharoitida sun'iy intellektning sud ishlarini yuritish samaradorligini oshirish imkoniyatlari bilan bir qatorda, algoritmik shaffoflik, tushuntiriluvchanlik (explainability), tashqi audit, algoritmik hisobdorlik (algorithmic accountability), inson nazorati (human oversight) va tijorat siri bilan bog'liq huquqiy muammolar kompleks o'rganilgan. Ilmiy adabiyotlar, xalqaro huquqiy hujjatlar hamda umumiy huquq (common law) davlatlari sud amaliyotining qiyosiy tahlili asosida sud qarorlarini qabul qilish jarayonida sun'iy intellektidan foydalanishning oshkoralik tamoyiliga ta'siri baholangan. Muallif sud faoliyatida qo'llaniladigan sun'iy intellekt tizimlariga nisbatan majburiy shaffoflik, tushuntiriluvchanlik, mustaqil audit va inson tomonidan samarali nazorat mexanizmlarini joriy etish zarurligini asoslaydi hamda O'zbekiston sud tizimini raqamlashtirish jarayonida mazkur huquqiy kafolatlarni qonunchilikda mustahkamlash bo'yicha takliflarni ilgari suradi.*

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, generativ sun'iy intellekt, bashorat qiluvchi sun'iy intellekt, sud hokimiyati, fuqarolik sud ishlarini yuritish, oshkoralik, sud qarorlari, algoritmik shaffoflik, tushuntiriluvchanlik, algoritmik hisobdorlik, tashqi audit, inson nazorati, raqamlashtirish.*

Аннотация. *В статье исследуются правовые проблемы использования предиктивного (predictive AI) и генеративного (generative AI) искусственного интеллекта в обеспечении открытости и прозрачности судебных актов по гражданским делам. Наряду с анализом возможностей искусственного интеллекта по повышению эффективности осуществления правосудия в условиях цифровой*

трансформации судебной системы рассматриваются вопросы алгоритмической прозрачности, объяснимости (explainability), независимого аудита, алгоритмической подотчётности (algorithmic accountability), человеческого контроля (human oversight), а также ограничения, связанные с режимом коммерческой тайны. На основе сравнительно-правового анализа международных стандартов, научной литературы и судебной практики государств системы общего права оценивается влияние применения искусственного интеллекта на принцип гласности судебного разбирательства. Обосновывается необходимость установления обязательных требований к прозрачности, объяснимости, независимому аудиту и эффективному человеческому контролю при использовании искусственного интеллекта в судебной деятельности, а также предлагаются направления совершенствования законодательства Республики Узбекистан в данной сфере.

Ключевые слова: искусственный интеллект, генеративный искусственный интеллект, предиктивный искусственный интеллект, судебная власть, гражданское судопроизводство, гласность, судебные решения, алгоритмическая прозрачность, объяснимость, алгоритмическая подотчётность, независимый аудит, человеческий контроль, цифровизация.

Abstract. This article examines the legal challenges associated with the use of predictive and generative artificial intelligence in ensuring the openness and transparency of judicial decisions in civil proceedings. While recognizing the potential of AI technologies to improve the efficiency of judicial administration within the context of digital transformation, the study analyzes issues related to algorithmic transparency, explainability, independent auditing, algorithmic accountability, human oversight, and the legal implications of trade secret protection. Drawing upon comparative legal analysis of international legal instruments, academic scholarship, and the case law of common law jurisdictions, the article evaluates the impact of AI-assisted decision-making on the principle of judicial openness. It argues that the legitimate use of artificial intelligence in judicial activity requires mandatory standards of transparency, explainability, independent audit, and meaningful human oversight. The article further proposes legislative and institutional measures aimed at strengthening these safeguards in the ongoing digitalization of the judicial system of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: *artificial intelligence, generative artificial intelligence, predictive artificial intelligence, judiciary, civil justice, civil proceedings, judicial transparency, judicial decisions, algorithmic transparency, explainability, algorithmic accountability, independent audit, human oversight, digitalization.*

Bashorat qiluvchi (predictive artificial intelligence) va generativ (generative artificial intelligence) sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi sud hokimiyati faoliyatini raqamlashtirish jarayoniga ham yangi bosqichni olib kirmoqda. Mazkur texnologiyalar sud ishlarini yuritishda ma'lumotlarni tahlil qilish, sud amaliyotini tizimlashtirish, huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlash hamda protsessual qarorlarni qabul qilish jarayonini axborot-tahliliy jihatdan qo'llab-quvvatlash orqali sud faoliyatining tezkorligi, aniqligi va samaradorligini sezilarli darajada oshirish imkoniyatiga ega. Shu munosabat bilan sun'iy intellekt vositalarini sudlar faoliyatiga joriy etish global miqyosda izchil rivojlanayotgan raqamli transformatsiya jarayonining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Ushbu tendentsiya xalqaro empirik tadqiqotlar bilan ham tasdiqlanadi. Jumladan, YuNYeSKO tomonidan 2025 yilda 96 davlatning sudyalari, prokurorlari va sud-huquq tizimi vakillari ishtirokida o'tkazilgan xalqaro so'rov natijalariga ko'ra, ishtirokchilarning 93 foizi sun'iy intellekt texnologiyalari bilan tanish ekanligini, 44 foizi esa ChatGPT kabi generativ sun'iy intellekt vositalaridan o'zining kundalik kasbiy faoliyatida muntazam foydalanayotganini bildirgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mazkur texnologiyalar eng ko'p huquqiy hujjatlarning qisqacha tahlilini tayyorlash, xizmat yozishmalari va protsessual hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish, sud amaliyotini qidirish va umumlashtirish, normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish hamda huquqiy tadqiqotlarni amalga oshirishda qo'llanilmoqda.¹

¹ JD Gutiérrez, 'UNESCO Global Judges' Initiative: Survey on the Use of AI Systems by Judicial Operators'(UNESCO 2024) accessed 27 February 2025.

Mamlakatimiz huquqshunos olimlari ham o'z asarlarida “fuqarolik sud ishlarini yuritishda sun'iy intellektni qo'llash, sudga oid dalillar va boshqa muhim hujjatlarga nisbatan kiber hujumlarni oldini olish, fuqarolik protsessual qonun hujjatlarida byurokratik va korrupsion normalarni aniqlash va ularni bartaraf etishda fuqarolik protsessual qonunchilikka tegishli qo'shimcha va o'zgartirish kiritish vaqti keldi”, deb ta'kidlaydilar.² Mamlakatimizda ham sudlar faoliyatiga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish hamda raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish, shuningdek, sudlarda fuqarolar va tadbirkorlik sub'ektlari uchun qulay shart-sharoitlar yaratib berishning kelgusi yillardagi ustuvor maqsadlarini belgilash maqsadida 2025 yil 21 avgustda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sudlar faoliyatiga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali odil sudlovga erishish darajasini oshirish hamda sud tizimining moddiytexnik ta'minotini yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi Farmoni qabul qilingan.³

Ayni paytda xalqaro tashkilotlar va huquqshunos olimlar sun'iy intellektning mazkur imkoniyatlarini e'tirof etgan holda, uning sudyaning mustaqil huquqiy fikr yuritishi va dalillarni baholash vakolatini almashtirmasligi lozimligini ta'kidlaydi.⁴ Shu nuqtai nazardan, generativ va bashorot qiluvchi sun'iy intellekt sud

² Хабибуллаев Д.Ю. Фуқаролик суд ишларини юритишнинг процессуал муаммолари // юридик фанлар доктори (Doctor of Science) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, ТДЮУ. 2024 й. – 168 б.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 21 августдаги “Судлар фаолиятига сунъий интеллект технологияларини жорий этиш орқали одил судловга эришиш даражасини ошириш ҳамда суд тизимининг моддий-техник таъминотини яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ-140-сонли Фармони // <https://lex.uz/uz/docs/7696567>

⁴ Мамасиддиқов М.М., Исламов М. Хитой прокуратура органларида сунъий интеллектни қўллаш ҳолати ва афзалликлари // “Одиллик mezoni”. 2025. № 3. -Б. 10-12.; Мамасиддиқов М.М., Исламов М. Хитой прокуратура органларида сунъий интеллектни жорий этиш: тажриба, муаммо ва чакириқлар // Ж. “Одил судлов”. № 4. 2025. -Б. 33-38.; Мамасиддиқов М.М., Исламов М. Хитой prokuratura organlarida sun'iy intellektning qo'llanishi va afzalliklari // J. “Huquq va burch”. №4. 2025. -B. 10-15.; Мамасиддиқов М.М. Суд ишларини юритишда сунъий интеллект имкониятлари // “Хуқук” интерфаол газетаси. 13.02.2025 й. № 7 (1464).

qarorini qabul qiluvchi sub'ekt sifatida emas, balki sudyaning intellektual faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi yordamchi raqamli vosita sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu yondashuv sud mustaqilligi, qarorlarning asoslantirilganligi, protsessning oshkoraligi hamda odil sudlovga bo'lgan jamoatchilik ishonchini saqlab qolishning muhim huquqiy kafolati hisoblanadi.

Shubhasiz, sun'iy intellekt texnologiyalarining sud hokimiyati faoliyatiga bosqichma-bosqich integratsiya qilinishi fuqarolik sud ishlarini yuritish samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Xususan, mazkur texnologiyalar sudlarda to'planib qolgan ishlarning kamayishi, protsessual harakatlarni avtomatlashtirish, ishlarni ko'rish muddatlarining qisqarishi, sud qarorlarini tayyorlash va e'lon qilish jarayonlarining tezlashishi, shuningdek, sud amaliyotidan kengroq foydalanish imkoniyatlarini yaratish orqali odil sudlovgayetishish darajasini yaxshilashga xizmat qiladi. Ayniqsa, avtomatik tarjima va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari sud qarorlarini turli mahalliy tillarda tayyorlash va ommaga taqdim etish imkoniyatini kengaytirib, sud faoliyatining ochiqqligi va aholi uchun tushunarliqligini oshirishga ko'maklashadi.

Shu bilan birga, sun'iy intellekt texnologiyalarining sud faoliyatiga keng ko'lamda joriy etilishi faqat texnologik masala emas, balki konstitutsiyaviy va protsessual huquqning fundamental printsiplari bilan bevosita bog'liq bo'lgan murakkab huquqiy masala hisoblanadi. Xususan, algoritmlarning shaffof emasligi (algorithmic opacity), avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish jarayonlarining tushuntirish imkoniyati cheklanganligi (lack of explainability), algoritmik kamsitish (algorithmic bias), ma'lumotlar sifatiga bog'liq xatolar hamda raqamli platformalarga ortiqcha qaramlik sud mustaqilligi, sudyaning ichki ishonchiga asoslangan qaror qabul qilish erkinligi, xolislik, taraflarning protsessual tengligi va sud qarorlarining asoslantirilganligi kabi konstitutsiyaviy kafolatlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu o'rinda 2018 yil may oyida imzolangan "Sun'iy intellekt deklaratsiyasi"da sun'iy intellektda qo'llaniladigan ma'lumotlar ochiqqligini ta'minlash; sun'iy intellektning qo'llanilish sohalari va

me'yorlarini belgilovchi axloqiy va shaffof ko'rsatmalar, standartlar va nizomlarni ishlab chiqish; sun'iy intellektda foydalaniladigan barcha infratuzilmalarning jumladan, zaruriy uskuna va qurilmalar, dasturiy ta'minotlar hamda ma'lumotlarning ishonchliligi, xavfsizligi va daxlsizligini ta'minlash belgilangan.⁵

Yuqoridagi muammolar ichida oshkoralik tamoyili alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki sud hokimiyatining legitimligi nafaqat qabul qilingan qarorning huquqiy jihatdan to'g'riligiga, balki uning qanday tartibda qabul qilinganligi, qanday ma'lumotlarga tayanganligi va jamoatchilik tomonidan tekshirilishi mumkinligiga ham bog'liq. Agar sud qarorini tayyorlash yoki uni qabul qilish jarayonida sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanilsa, bunday tizimlarning ishlash mantig'i, ma'lumotlar manbalari, algoritmlari va inson tomonidan amalga oshirilgan nazorat darajasiyetarli darajada shaffof bo'lishi lozim. Aks holda, "qora quti" (black box) effekti yuzaga kelib, sud qarorining asoslanganligi, qonuniyligi va adolatligini tashqi nazorat qilish imkoniyati cheklanadi.

Shu nuqtai nazardan, sud hokimiyatiga nisbatan jamoatchilik ishonchini mustahkamlash va uning hisobdorligini ta'minlashda aynan oshkoralik tamoyili hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Professor D.Yu.Xabibullaev to'g'ri ta'kidlaganidek, "sud muhokamasining oshkoraligi - insonlarning sud hokimiyatiga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi, oshkora ko'rilgan ishlarning ommaviy axborot vositalari orqali yoritilishi jamiyat tomonidan sud faoliyatini xalq nazoratiga olinishini ta'minlaydi va tarbiyaviy ahamiyatga ega."⁶

Binobarin, oshkoralik sud faoliyati ustidan demokratik jamoatchilik nazoratini ta'minlaydi, sud qarorlarining qonuniyligi, asoslanganligi va adolatligini baholash imkonini yaratadi hamda sud mustaqilligi va xolisligining muhim institutsional kafolati sifatida

⁵ <https://www.norden.org/en/declaration/ai-nordic-baltic-region>

⁶ Хабибуллаев Д.Ю. Фуқаролик суд ишларини юритишнинг процессуал муаммолари // юридик фанлар доктори (Doctor of Science) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, ТДЮУ. 2024 й. – 97 б.

namoyon bo'ladi. Shu bois, sud faoliyatiga sun'iy intellektni joriy etish jarayoni texnologik samaradorlik mezonlari bilan cheklanib qolmasligi, balki inson huquqlari, odil sudlovning konstitutsiyaviy printsiplari va xalqaro huquq standartlari bilan uyg'un holda amalga oshirilishi zarur. Faqat ana shunday yondashuvgina raqamli transformatsiya sharoitida sud hokimiyatining legitimligi, jamoatchilik ishonchi va odil sudlovning ochiqqligini saqlab qolish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt vositalari sud faoliyatining turli bosqichlarida — oddiy ma'muriy vazifalarni bajarishdan tortib, generativ sun'iy intellekt yordamida sud hujjatlari loyihalarini tayyorlashgacha bo'lgan jarayonlarda qo'llanilishi mumkin. Binobarin, ulardan foydalanishning sud faoliyati oshkoraligiga ta'siri ham, buning huquqiy oqibatlari ham bir xil emas.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mashinali o'qitish (machine learning) texnologiyalaridan hamda xususiy mulk huquqi bilan himoyalangan (proprietary) dasturiy ta'minotdan foydalanish sud faoliyatining oshkoraligi va uning tashqi nazorat uchun ochiqqligini ta'minlash bilan bog'liq muammolarni yanada keskinlashtiradi. Bu keskinlashuv ikki mustaqil, ammo o'zaro kuchaytiruvchi manbadan kelib chiqadi.

Birinchisi - texnologik "qora quti" (black box) muammosi. Murakkab mashinali o'qitish modellari, hatto ularni yaratganlar uchun ham, muayyan natija aynan qanday shakllanganini to'liq tushuntirib bo'lmaydigan darajada noaniq bo'lishi mumkin. Bu esa oshkoralikning an'anaviy tushunchasi uchun sifat jihatidan yangi sinovdir: sud qarorining asoslantirilishi (motivatsiya) oshkoralikning o'zak talabi bo'lsa-da, algoritmik vosita qo'llanganda "nima uchun" degan savolga javob texnik jihatdan kuzatib bo'lmaydigan bo'lib qolishi mumkin. Aynan shu bois doktrinada oshkoralikning yangi o'lchovi - tushuntiriluvchanlik (explainability) muhim talab sifatida ilgari surilmoqda.

Ikkinchisi - xususiy mulk to'sig'i (proprietary barrier). Sud faoliyatida qo'llaniladigan dasturiy ta'minot ko'pincha xususiy kompaniyalar tomonidan ishlab chiqilib, uning manba kodi va algoritmi tijorat siri sifatida himoyalanaadi. Natijada, hatto sudya yoki

jamoatchilik tekshirmoqchi bo'lsa ham, tizimning ichki mantig'i "intellektual mulk" bahonasida yopiq qoladi. Bu esa oshkoralikning imperativ qatlami (jamiyatning nazorat huquqi) bilan xususiy tijorat manfaati o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri ziddiyatni yuzaga chiqaradi.

Sun'iy intellektning sud hokimiyati faoliyatida qo'llanilishi natijasida yuzaga keladigan algoritmik shaffoflik muammosi bo'yicha zamonaviy huquq doktrinasida yagona yondashuv shakllanmagan. Ilmiy adabiyotlar tahlili mazkur masala yuzasidan kamida ikki asosiy nazariy kontseptsiya mavjudligini ko'rsatadi.

Birinchi yondashuvni shartli ravishda texnologik-optimistik (technological optimism) kontseptsiyasi deb atash mumkin. Ushbu yondashuv tarafdorlari algoritmik shaffoflik bilan bog'liq muammolarni, avvalo, texnikyechimlar orqali bartaraf etish mumkin, deb hisoblaydilar.⁷ Ularga ko'ra, sun'iy intellekt tizimlarini "tushuntiriladigan sun'iy intellekt" (Explainable Artificial Intelligence) tamoyillari asosida loyihalash orqali algoritmning qaror qabul qilish mantig'ini inson uchun tushunarli shaklda ifodalash mumkin. Bunday tizimlar sudyaga ham, protsess ishtirokchilariga ham algoritm qaysi ma'lumotlarga tayanganligi, qaysi omillarga ustuvor ahamiyat berganligi va qanday sabablarga ko'ra muayyan natijaga kelganligini anglash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, algoritmik tushuntirish mumkinligi (explainability) sud qarorlarining oshkoraligi, tekshirish mumkinligi (verifiability) va asoslantirilganligini ta'minlashning muhim vositasi sifatida baholanadi.⁸

Ikkinchi yondashuv vakillari, ya'ni algoritmik shaffoflik muammosini institutsional-huquqiy mexanizmlar orqali hal etish tarafdorlari bo'lmish Frank Pasquale, Mireille Hildebrandt, Danielle Keats Citron, Sandra Wachter, Brent Mittelstadt va Karen Yeungning fikricha, mazkur muammoningyechimi faqat texnik imkoniyatlarni

⁷ **Danaher, J.** *Techno-optimism: An Analysis, an Evaluation and a Modest Defence.* Philosophy & Technology, Vol. 35, 2022. <https://link.springer.com/article/10.1007/s13347-022-00550-2?utm>

⁸ **Danaher J.** *Techno-optimism: An Analysis, an Evaluation and a Modest Defence.* Philosophy & Technology. 2022. Vol. 35. Article 54.

takomillashtirish bilan cheklanmasligi lozim. Ularning fikricha, algoritmik shaffoflikka oid asosiy to'siq sun'iy intellekt tizimlarining texnik murakkabligida emas, balki ularning huquqiy maqomi, intellektual mulk va tijorat siri rejimi, shuningdek algoritmik hisobdorlik (algorithmic accountability) hamda mustaqil tashqi nazoratning huquqiy mexanizmlari yetarli darajada rivojlanmaganligidadir. Xususan, xususiy kompaniyalar tomonidan ishlab chiqilgan sun'iy intellekt tizimlarining dasturiy arxitekturasini va algoritmlari ko'pincha tijorat siri (trade secret) sifatida muhofaza qilinishi tufayli, hatto texnik jihatdan "tushuntiriladigan sun'iy intellekt" (Explainable AI) modellari ham sud ishtirokchilari yoki mustaqil ekspertlarga algoritmnining haqiqiy ishlash mexanizmini to'liq tekshirish imkonini bermaydi.

Shu munosabat bilan Frenk Paskuale algoritmik qaror qabul qilish jarayonining yopiqligi "qora quti jamiyati" (Black Box Society)ni shakllantirishini qayd etib, xususiy algoritmlarning tijorat siri bilan himoya qilinishi demokratik hisobdorlik va huquqiy nazoratni jiddiy cheklashini ta'kidlaydi.⁹ Mirey Hildebrandt esa algoritmik qarorlarning qonuniyligi texnik tushuntirish imkoniyati bilan emas, balki huquqiy hisobdorlik, protsessual adolat va inson tomonidan amalga oshiriladigan samarali nazorat bilan belgilanishini asoslaydi.¹⁰ O'z navbatida, Sandra Vaxter, Brent Mittelshtadt va Luchano Floridi avtomatlashtirilgan qarorlarga nisbatan faqat "tushuntirish huquqi"ga tayanish yetarli emasligini, bunday tizimlar ustidan samarali huquqiy nazoratni ta'minlash uchun institutsional kafolatlar, mustaqil audit va hisobdorlik mexanizmlari zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydilar.¹¹

⁹ Frank Pasquale. *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*. Harvard University Press, 2015.

¹⁰ Mireille Hildebrandt. Oxford University Press, 2020. // <https://global.oup.com/academic/product/law-for-computer-scientists-and-other-folk-9780198860884?cc=uz&lang=en&utm>

¹¹ Sandra Wachter, Brent Mittelstadt & Luciano Floridi. *Why a Right to Explanation of Automated Decision-Making Does Not Exist in the General Data Protection Regulation*. International Data Privacy Law, 2017.

Demak, mazkur kontseptsiya nuqtai nazaridan algoritmik shaffoflik texnik kategoriyadan ko'ra huquqiy kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois sud hokimiyatida sun'iy intellektdan foydalanish qonuniy deb e'tirof etilishi uchun algoritmning texnik jihatdan tushuntirilishiyetarli emas; balki uning mustaqil huquqiy ekspertizadan o'tishi, tashqi audit uchun ochiqligi, inson tomonidan samarali nazorat qilinishi va sud qarorlarining protsessual tartibda tekshirilishi mumkinligi ham ta'minlanishi lozim. Mazkur yondashuv Yevropa Ittifoqining AI Act (ayniqsa, 13 va 14-moddalar), Yevropa Kengashining CEPEJ European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems (2018) hamda YuNYeSKOning Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence (2021) hujjatlarida ham o'z ifodasini topgan bo'lib, ular texnik shaffoflikni inson nazorati, hisobdorlik va huquqiy kafolatlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini e'tirof etadi.

Mazkur yondashuv tarafdorlari shuning uchun asosiy e'tiborni texnik emas, balki huquqiy kafolatlariga qaratishni taklif etadilar. Ularning fikricha, sud hokimiyatida sun'iy intellektdan foydalanishning qonuniyligi algoritmning texnik tavsifi bilan emas, balki mustaqil audit, algoritmik hisobdorlik (algorithmic accountability), inson tomonidan samarali nazorat (human oversight), tashqi ekspertiza, qarorlarni asoslantirish majburiyati va sud ishtirokchilarining algoritmik baholarni samarali bahslashish huquqi (right to contest automated assessments) kabi huquqiy mexanizmlar mavjudligi bilan belgilanadi.

Shunday qilib, ilmiy munozaraning markazida sun'iy intellektning texnik imkoniyatlari emas, balki sud qarorlarining legitimligi qanday huquqiy kafolatlar orqali ta'minlanishi masalasi turibdi. Agar texnologik-optimistik yondashuv algoritmik tushuntirish mumkinligiga asosiyyechim sifatida qarasa, institutsional-huquqiy yondashuv vakillari sud hokimiyatida oshkoralik va hisobdorlikni ta'minlash uchun huquqiy tartibga solish, mustaqil nazorat va protsessual kafolatlarni kuchaytirishni ustuvor vazifa deb hisoblaydilar.

Bizning nazarimizcha, ikkinchi yondashuv asosliroqdir: sud oshkoraligi — huquqiy, emas texnik kategoriya; shu boisychim ham huquqiy bo'lishi — ya'ni sud faoliyatida qo'llaniladigan algoritmlarga nisbatan tijorat siri himoyasini cheklash va majburiy oshkoralik/audit rejimini joriy etish — lozim. Ayni shu mantiq xalqaro hujjatlarda ham o'z aksini topgan: CEPEJ etik xartiyasi (2018) SI usullarining tashqi audit imkonini alohida printsip sifatida belgilaydi,¹ YelHS amaliyoti esa sud qarori ommaga, shu jumladan asoslantiruvchi qismi bilan, ochiq bo'lishini mustaqil kafolat deb tan oladi (Ryakib Biryukov; Fazliyski).g'

Shunday qilib, mashinali o'qitish va xususiy dasturiy ta'minotning sud faoliyatiga kirib kelishi oshkoralikni ikki tomonlama tor holatga soladi: texnik jihatdan - tushuntirib bo'lmaslik, huquqiy jihatdan - tijorat siri bilan bog'liq to'siq.

O'zbekiston sharoitida fuqarolik ishlari bo'yicha sud hujjatlarining ochiqligi va oshkoraligini ta'minlashda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish bo'yicha xulosa shundan iboratki, sud tizimini raqamlashtirish siyosatida dastlabki bosqichdayoq quyidagi qoida mustahkamlanishi lozim: sud qarori yoki tavsiyasini shakllantirishda ishtirok etuvchi har qanday algoritm - xususiy mulk ob'ekti bo'lishidan qat'i nazar majburiy shaffoflik, tushuntiriluvchanlik va mustaqil audit rejimiga bo'ysunishi shart. Aks holda oshkoralik tamoyili texnologik va tijoriy to'siqlar orqali amalda susayadi.

Alohida ta'kidlash lozimki, bashorat qiluvchi sun'iy intellekt vositalari sud qarorini mustaqil ravishda qabul qilmaydi yoki sudyaning qaror qabul qilish vakolatini to'liq yoxud qisman o'z zimmasiga olmaydi. Aksincha, ular sud faoliyatida muayyan holat bo'yicha bilim va axborotning yetarli emasligi bilan bog'liq noaniqliklarni bartaraf etishga ko'maklashuvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Bunda mazkur texnologiyalar, birinchidan, mavjud faktlarning haqqoniyligiga oid ma'lumotlarni (masalan, DNK namunalari o'zaro mos kelishini); ikkinchidan, kelgusida yuz berishi mumkin bo'lgan

voqealar haqidagi muayyan xulosalarning ehtimoliy asoslanganligini (masalan, shaxsning qayta huquqbuzarlik sodir etish ehtimolini) taqdim etadi.

Shu tariqa, bashorat qiluvchi sun'iy intellekt vositalari sud qarorlarini qabul qilish jarayoniga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatib, nafaqat muayyan ish bo'yicha qabul qilinadigan qaror mazmuniga, balki sud hokimiyati faoliyatiga ham bevosita ta'sir etadi. Tabiiyki, mazkur ta'sir sud qarorlarining huquqiy oqibatlari tatbiq etiladigan shaxslar manfaatlarida ham o'z ifodasini topadi.

Fuqarolik ishlari bo'yicha sud hujjatlarining ochiqligi va oshkoraligini ta'minlashda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish masalalariga oid amalga oshirilayotgan tadqiqot ilmiy adabiyotlar, shuningdek umumiy huquq (common law) huquqiy oilasiga mansub davlatlar sud amaliyoti va sud pretsedentlarining qiyosiy-huquqiy tahliliga tayangan holda sud hokimiyati faoliyatida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning oshkoralik tamoyiliga ta'sirini baholashga qaratilgan.

Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlashicha, sudlar tomonidan inson xulq-atvorini prognoz qilishga asoslangan sun'iy intellekt tizimlari chiqargan xulosalarga (masalan, shaxsning qayta huquqbuzarlik sodir etish ehtimoli yoki muayyan protsessual xavf darajasiga oid algoritmik baholarga) tayanilgan hollarda oshkoralik tamoyiliga nisbatan an'anaviy emas, balki yuqori darajadagi (kuchaytirilgan) huquqiy standartlar qo'llanilishi lozim.¹² Bunday yondashuvning asosi shundaki, inson huquqlari va qonuniy manfaatlariga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan algoritmik baholarning ishonchligi va qonuniyligi mustaqil tarzda tekshirish imkoniyatiga ega bo'lishi shart.

Shu nuqtai nazardan, sud qarorining asoslantirilganligi va tekshirish mumkinligini ta'minlash uchun sud ishtirokchilari, yuqori turuvchi sudlar hamda zarur hollarda mustaqil ekspertlar sun'iy intellekt tizimi foydalangan asosiy algoritmik o'zgaruvchilar (algorithmic variables), qaror qabul qilishda qo'llanilgan model va

¹² <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>

baholash mezonlari, hisoblash mantig'i hamda ushbu tizimning natijaga qanday kelganligini tushunish imkoniyatiga ega bo'lishlari lozim. Bu talab nafaqat oshkoralik tamoyilining, balki sud qarorlarining asoslantirilganligi, taraflarning tengligi, samarali shikoyat qilish huquqi va odil sudlovning hisobdorligi kabi fundamental protsessual kafolatlarining ham muhim tarkibiy elementi hisoblanadi.¹³

Biroq mazkur talabni amaliy jihatdan ta'minlashning har doim ham imkoni mavjud emas. Ayniqsa, sun'iy intellekt tizimlari xususiy kompaniyalar tomonidan ishlab chiqilgan va ularning algoritmlari tijorat siri (trade secret) rejimi bilan muhofaza qilingan yoki chuqur mashinali o'qitish (machine learning va deep learning) modellari asosida faoliyat yuritadigan hollarda, algoritmning ichki arxitekturasini va qaror qabul qilish jarayonini to'liq ochib berish texnik hamda huquqiy nuqtai nazardan ancha murakkab vazifaga aylanadi. Bunday vaziyatda "qora quti" (black box) muammosi yuzaga kelib,¹⁴ algoritmning qanday sabablarga ko'ra muayyan xulosaga kelganligini aniqlash imkoniyati cheklanadi. Bu esa sud qarorining oshkoraligi, tekshirish mumkinligi (verifiability) va hisobdorligi (accountability)ga nisbatan asosli shubhalarni keltirib chiqarishi mumkin.

Sun'iy intellekt texnologiyalari sud faoliyatida tobora keng qo'llanilayotgan sharoitda oshkoralik tamoyilini ta'minlash kompleks huquqiy va institutsional yondashuvni talab etadi. Yevropa Kengashining "Sud tizimlarida sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha Yevropa etik xartiyasi" (CEPEJ, 2018) sun'iy intellekt usullarining shaffofligi, xolisligi va tashqi audit imkoniyatini alohida

¹³ CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment // <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment>

¹⁴ **Қаранг:** Уринбоева М.М Фуқаролик суд ишларини юритишда сунъий интеллектдан фойдаланишнинг истикболлари: қиёсий-ҳуқуқий таҳлил. Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси. 2026. -Б. 132.

printsip sifatida belgilaydi.¹⁵ Bizning nazarimizda, ushbu yondashuv O'zbekiston uchun ham dolzarbdir. Sud faoliyatini raqamlashtirish va sun'iy intellekt vositalarini (masalan, ishlarni taqsimlash, hujjatlarni anonimlashtirish yoki qarorlarni tasniflash) joriy etish oshkoralikni avtomatik ravishda kuchaytirmaydi; aksincha, algoritmning "qora qutisi" jamoatchilik nazorati uchun yangi, texnik tusdagi to'siq yaratishi mumkin. Shu bois O'zbekiston FPKda va sud tizimini raqamlashtirish siyosatida quyidagi uch kafolat birgalikda mustahkamlanishi lozim: birinchidan, sud faoliyatida qo'llaniladigan sun'iy intellekt vositalarining shaffofligi va tushuntiriluvchanligi (kimning qanday asosda qaror yoki tavsiya shakllantirilgani tekshirilishi mumkin bo'lishi); ikkinchidan, ularning mustaqil tashqi auditi imkoniyati; uchinchidan, pirovard huquqiy javobgarlik inson - sudya zimmasida qolishi (sun'iy intellekt faqat yordamchi vosita sifatida). Zero, oshkoralikning hal qiluvchi omili texnologiyaning o'zi emas, uning huquqiy dizaynidir: aynan huquqiy tartibga solish sun'iy intellektni jamoatchilik nazoratini kuchaytiruvchi vositaga aylantirishi yoki, aksincha, uni susaytiruvchi "qora quti"ga aylantirishi mumkin.

Sun'iy intellekt texnologiyalarini sud faoliyatida qo'llash ko'p bosqichli huquqiy kafolatlar tizimini talab etadi. Bizning nazarimizcha, bunday kafolatlar qatoriga quyidagilar kiritilishi lozim: sud faoliyatida qo'llaniladigan algoritmnlarni majburiy auditdan o'tkazish; sun'iy intellekt tizimlarining ochiq shaffoflik reestrini yuritish; mustaqil ekspert nazorat kengashlarini tashkil etish; hamda axborotni oshkor qilishga oid majburiy talablarni belgilash. Ushbu yondashuv Yevropa Kengashi CEPEJ etik xartiyasi (2018) va Yevropa Ittifoqining "Sun'iy intellekt to'g'risida"gi reglamenti (2024) da belgilangan shaffoflik, audit va inson nazorati printsiplariga mos keladi.¹⁶

¹⁵ European commission for the efficiency of justice (CEPEJ) // <https://rm.coe.int/cepej-2019-19-progactiv-2020-2021-e-final-10-december-2019-cs/1680993c98>

¹⁶ Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 // <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>

Shu bilan bir qatorda, nazarimizda mazkur huquqiy kafolatlar sud tizimida amalga oshiriladigan keng qamrovli institutsional islohotlar bilan uyg'unlashtirilishi lozim. Bunday islohotlar jumlasiga sudyalarni sun'iy intellekt texnologiyalari bo'yicha muntazam tayyorlash va qayta tayyorlash, davlat xaridlari tizimini takomillashtirish, shuningdek sun'iy intellekt texnologiyalarini sud faoliyatiga joriy etish va ular ustidan monitoringni amalga oshiruvchi maxsus institutsional tuzilmalarni tashkil etish kiradi.

Taklif etilayotgan mazkur chora-tadbirlar sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanishning butun hayotiy tsikli davomida oshkoralik printsiplining amal qilishiga xizmat qilishi lozim. Bunda sun'iy intellekt tizimini ishlab chiqish, uni davlat xaridi orqali xarid qilish, sud amaliyotiga joriy etish va sud qarorini huquqiy jihatdan asoslash bosqichlarining barchasida oshkoralik talablari ta'minlanishi nazarda tutiladi.

Yuqorida bayon etilgan barcha shakllarda umumiy qonuniyat kuzatiladi: sun'iy intellekt sud faoliyatining samaradorligini oshirsada, uning oshkoraligini avtomatik ravishda to'liq ta'minlamaydi. Aksincha, algoritmik vositaning ichki mantig'i kuzatib bo'lmaydigan yoki tijorat siri sifatida yopiq bo'lsa, u oshkoralikning o'zak talabi bo'lmish sud faoliyatining tashqi nazorat uchun ochiqligi bilan ziddiyatga kiradi. Shu bois, fuqarolik protsessida sun'iy intellektdan foydalanish, uning qaysi bosqichda va qanday shaklda qo'llanilishidan qat'i nazar, shaffoflik, tushuntiriluvchanlik va inson-sudyaning pirovard javobgarligi printsiplari bilan chegaralanishi lozim.

Nizomova Shahrigul Karimboy qizi
Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktranti

ODAM SAVDOSI JINOYATLARINI TERGOV QILISHDA KRIMINALISTIK GABITOSKOPIYANING AMALIY AHAMIYATI

Annotatsiya. *Mazkur tezisda odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish jarayonida kriminalistik gabitoskopiyaning nazariy asoslari, uning imkoniyatlari va amaliy ahamiyati tahlil qilingan bo'lib, odam tashqi qiyofa belgilarini ilmiy asoslangan holda qayd etish va qiyoslash orqali jabrlanuvchi hamda gumon qilinuvchilarni identifikatsiya qilish masalalari ko'rib chiqilgan. An'anaviy gabitoskopik metodikani zamonaviy biometrik va raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashtirish hamda amaliyotda mavjud bo'lgan muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *kriminalistik gabitoskopiya, odam savdosi, shaxsni identifikatsiya qilish, odam tashqi qiyofa belgilari, subyektiv portret, biometrik tahlil, yuzni tanib olish, transmilliy jinoyatchilik.*

Hozirda odam savdosi – insoniyatga qarshi qaratilgan eng og'ir, transmilliy tashkiliy xususiyatga, yuqori latentlik darajasiga va murakkab tergov tabiatiga ega jinoyatlardan biri bo'lib qolmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Odam savdosiga qarshi kurash bo'yicha hisobot”larida ta'kidlanganidek, mazkur jinoyatlar dunyo miqyosida har yili millionlab kishilarni qamrab oladi. Biroq ularning sezilarli qismi qayd etilmasdan, latent holatda qolmoqda¹⁷. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasida **Odam savdosi**, ya'ni *odamni olish-sotish yoxud odamni undan foydalanish maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish*¹⁸ uchun jinoiy javobgarlikni belgilanib, davlatimizda

¹⁷ Birlashgan Millatlar Tashkilotining transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasiga ilova qilingan odam, ayniqsa ayollar va bolalar savdosining oldini olish, unga chek qo'yish va jazolash to'g'risidagi Protokol (Palermo Protokoli). <https://www.lex.uz/docs/-1463681>

¹⁸ O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. <https://lex.uz/docs/-111453>

ushbu sohada xalqaro standartlarga muvofiq qat'iy siyosat yuritib kelinmoqda.

Odam savdosi — kuch bilan tahdid qilish yoki kuch ishlatish yoxud majburlashning boshqa shakllaridan foydalanish, o'g'irlash, firibgarlik, aldash, hokimiyatni suiiste'mol qilish yoki vaziyatning qaltisligidan foydalanish orqali yoxud boshqa shaxsni nazorat qiluvchi shaxsning roziligini olish uchun to'lovlar yoki manfaatdor etish evaziga og'dirib olish yo'li bilan odamlardan foydalanish maqsadida ularni yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish. Odamlardan foydalanish boshqa shaxslarning fohishaligidan foydalanishni yoki ulardan shahvoniy foydalanishning o'zga shakllarini, majburiy mehnatni yoki xizmatlarni, qullikni yoxud qullikka o'xshash odatlarni, erksizlik holatini yoxud inson a'zolarini va (yoki) to'qimalarini olishni anglatadi.¹⁹

Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishning o'ziga xos xususiyati shundaki, jabrlanuvchilar ko'pincha shaxsini tasdiqlovchi hujjatlardan mahrum etiladi, doimiy ravishda joylashtirilgan hududi almashtiriladi, psixologik va jismoniy bosim ostida saqlanadi. Jinoyatchilar esa o'zlarining tashqi qiyofasi, ism-familiyasi va shaxsni tasdiqlovchi hujjatlarini ataylab o'zgartirib, tergovdan yashirinishadi. Aynan shunday sharoitlarda shaxsni izlash, aniqlash va identifikatsiya qilish tergovning eng asosiy va murakkab vazifasiga aylanadi. Bu o'rinda kriminalistik gabitoskopiya, ya'ni odam tashqi qiyofasini o'rganuvchi kriminalistik ta'limot tergov amaliyotida muhim ilmiy-metodologik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishda kriminalistik gabitoskopiyaning amaliy ahamiyati shundan iboratki, **birinchidan**, odam savdosi jinoyatlarining o'sib borayotgan transchegaraviy xususiyati; **ikkinchidan**, an'anaviy gabitoskopik metodlarning raqamli va biometrik texnologiyalar ta'sirida

¹⁹ O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-4953314>

tubdan yangilanayotganligi; **uchinchidan**, ushbu yo'nalishda kompleks ilmiy tadqiqotlar yetishmasligi hisoblanadi.

Kriminalistik **gabitoskopiya** (lot. **habitus** — tashqi qiyofa, ko'rinish, yun. **skopeo** — kuzataman, o'rganaman) — ya'ni **“insonning tashqi qiyofasini o'rganaman”** - bu odamning tashqi qiyofasini, uning belgilarini qayd etish, o'rganish va shaxsni identifikatsiya qilishda foydalanish qonuniyatlarini tadqiq etuvchi kriminalistik texnika sohasi hisoblanadi²⁰. Ushbu ta'limot inson tashqi qiyofasining ikki muhim xususiyatiga — **individuallik** (har bir shaxs qiyofasining betakrorligi) va **nisbiy barqarorlik** (qiyofa belgilarining vaqt davomida muayyan darajada o'zgarmasligi) tamoyillariga asoslanadi.

Gabitoskopiya odam tashqi qiyofa belgilari an'anaviy ravishda quyidagi guruhlariga ajratiladi: **anatomik** (morfologik) belgilar (bosh, yuz, peshona, qosh, ko'z, burun, og'iz, iyak, quloq, soch va gavda tuzilishi); **funksional** belgilar (yurish-turish, qomat, mimika, jest, ovoz, nutq xususiyatlari va boshqa harakat odatlari); **qo'shimcha** (yondosh) belgilar (kiyim-kechak, taqinchoqlar, ko'zoynak va shaxsiy buyumlar). Alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan belgilar — bu **maxsus** va **yaqqol ko'zga tashlanuvchi** belgilar bo'lib, ularga tatuirovkalar, chandiqlar, xollar, tug'ma va orttirilgan jismoniy nuqsonlar, deformatsiyalar kiradi.

Shaxsni identifikatsiya qilish jarayonida “so'z bilan tasvirlash”, ya'ni “og'zaki portret” (slovesniy portret) usuli alohida o'rin tutadi. Ushbu usul fransuz kriminalisti Alfons Bertilon tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, tashqi qiyofa belgilarini yagona atamalar va izchil tizim asosida bayon etishni nazarda tutadi. Mazkur usul gabitoskopik tahlilning metodologik o'zagini tashkil etib, hozirgi zamonaviy avtomatlashtirilgan tizimlarda ham o'z ahamiyatini saqlab qolgan deyish mumkin.

²⁰ Криминалистика. ВЗч. Част 1: учебник для вузов / под ред. Л.Я.Драпкина. – 2-е изд., перераб. И доп. – М.: Издательство Юрайт, 2019. С-146.

Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish jarayonida kriminalistik gabitoskopiya quyidagi asosiy vazifalarni hal etishga xizmat qiladi:

Shaxsi noma'lum jabrlanuvchini identifikatsiya qilish. Chegara hududlari, tranzit nuqtalar yoki noqonuniy ushlab turish joylarida aniqlangan, kelib chiqishi va shaxsi noma'lum bo'lgan shaxslar gabitoskopik tahlil orqali qidiruvdagi bedarak yo'qolganlar bazasi bilan qiyoslanadi. Bu jabrlanuvchining shaxsini aynanlashtirish imkonini beradi.

Jinoyatchining qiyofasini tiklash (rekonstruksiya qilish). Jabrlanuvchilar va guvohlarning ko'rsatmalari asosida tuzilgan kompozitsion (subyektiv) portret jinoiy guruh a'zolari, vositachilar va tashkilotchilarni aniqlashda foydalaniladi. Hozirgi zamonaviy fotorobot dasturlari ushbu jarayonni sezilarli darajada tezlashtiradi.

Maxsus belgilarni qayd etish va tahlil qilish. Tatuirovkalar, chandiqlar va boshqa barqaror belgilar odam savdosi jinoyatiga mansublikni, jabrlanuvchilarning "markirovka" qilinganligini²¹ yoki muayyan jinoiy guruhga tegishlilikni ko'rsatuvchi muhim kriminalistik dalil bo'lib xizmat qiladi. Xalqaro amaliyotda jabrlanuvchilarga jinoyatchilar tomonidan majburan qo'yilgan tatuirovkalar identifikatsiya belgisi sifatida tan olinadi.

Ma'lum bir vaqt o'tishi bilan o'zgargan qiyofani qiyoslash. Yosh dinamikasi, qasddan o'zgartirilgan tashqi ko'rinish (plastik jarrohlik amaliyotlari, kosmetologik muolajalar, soch va soqol o'zgarishlari, vazn o'zgarishi) sharoitida turli davrlarga oid tasvirlarni qiyoslash va shaxsni vaqt nuqtai nazaridan identifikatsiya qilish tadqiqotlari amalga oshiriladi.

Tergov harakatlarini ta'minlash. Tanib olish uchun ko'rsatish, shaxsni tezkor-qidiruv tadbirlari, foto va videomateriallarni tahlil qilish kabi tergov harakatlarining ilmiy asosini gabitoskopik bilimlar tashkil etadi.

²¹ Kriminalistikada **jabrlanuvchilarning markirovka qilinganligi** hodisasi asosan shaxsni (yoki uning kiyim-kechaklarini) identifikatsiya qilish, izlarni taqqoslash va jinoyat sodir bo'lgan joydagi ashyoviy dalillarni aniqlash uchun qo'llaniladi.

Gabitoskopiya odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishning barcha bosqichlarida, ya'ni jinoyatni aniqlashdan tortib sudgacha bo'lgan isbotlash jarayonigacha qo'llaniladigan ko'p qirrali kriminalistik texnikaning tarmog'i hisoblanadi.

Gabitoskopiyaning an'anaviy uslublari hozirgi kunda biometrik va raqamli texnologiyalar bilan jadal sur'atda uyg'unlashmoqda. Yuzni avtomatik tanib olish (face recognition technology (FRT)) tizimlari, sun'iy intellekt va neyrotarmoqli qiyoslash algoritmlari, 3D-modellashtirish hamda kompyuter tomonidan amalga oshiriladigan kraniofatsial (craniofacial) rekonstruksiya gabitoskopik ekspertizaning aniqlik va isbotlash kuchini sezilarli darajada oshiradi. Videokuzatuv tizimlari va biometrik ma'lumotlar bazalarining keng joriy etilishi odam savdosi jinoyatchilarini va jabrlanuvchilarini izlashda yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda.

Gabitoskopik bilimlarni odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish jarayonida samarali qo'llashda gabitoskopik ma'lumotlarning yagona milliy va xalqaro bazalarga to'liq integratsiyalashmaganligi; transchegaraviy ma'lumot almashinuvining huquqiy va texnik mexanizmlari yetarli rivojlanmaganligi; subyektiv portretlar tuzish sifatining standartlashtirilmaganligi; ushbu sohada ixtisoslashtirilgan ekspert kadrlar va metodik qo'llanmalar kamligi kabi muammolar mavjud bo'lib, ushbu muammolarni bartaraf etishda ***birinchidan***, interpol, mintaqaviy huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar va xalqaro tashkilotlar bilan integratsiyalashgan transchegaraviy qiyofa identifikatsiyasi qoidalarini ishlab chiqish; ***ikkinchidan***, gabitoskopik ekspertiza, jumladan avtomatlashtirilgan yuzni tanib olish natijalarining isbotlash ahamiyati va protsessual maqomini protsessual qonunchilikda mustahkamlash; ***uchinchidan***, subyektiv portret tuzish va gabitoskopik tahlilning yagona metodik standartlarini joriy etish hamda ixtisoslashtirilgan ekspert kadrlarni tayyorlash; ***to'rtinchidan***, sun'iy intellektga asoslangan identifikatsiya vositalaridan foydalanishning ilmiy-metodik va axloqiy chegaralarini belgilovchi tavsiyalarni ishlab chiqish lozim deb hisoblaymiz.

Xulosa o'rnida shuni ta'diklash joizki, kriminalistik gabitoskopiya odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishda shaxsni identifikatsiya qilishning ilmiy asoslangan va isbotlash kuchiga ega muhim vositalardan biri hisoblanadi. Tashqi qiyofa belgilarini tizimli qayd etish va qiyoslash jabrlanuvchilarni aniqlash, jinoyatchilarni fosh etish hamda transmilliy jinoiy tarmoqlarni ochishda yordam berishi mumkin.

Gabitoskopiyaning hozirgi kundagi samaradorligi an'anaviy metodikani biometrik va raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish, ixtisoslashtirilgan ma'lumotlar bazalarini yaratish va integratsiyalash, ekspertiza natijalarining protsessual maqomini mustahkamlash hamda xalqaro hamkorlikni rivojlantirish orqali yanada oshirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Криминалистика. ВЗч. Часть 1: учебник для вузов / под ред. Л.Я.Драпкина. – 2-е изд., перераб. И доп. – М.: Издательство Юрайт, 2019. С-146.

2. Birlashgan Millatlar Tashkilotining transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasiga ilova qilingan odam, ayniqsa ayollar va bolalar savdosining oldini olish, unga chek qo'yish va jazolash to'g'risidagi Protokol (Palermo Protokoli). <https://www.lex.uz/docs/-1463681>

3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. <https://lex.uz/docs/-111453> O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-4953314>

Matmurotov Bekturdi Sadullayevich
Odil sudlov akademiyasi kotib-ish yurituvchisi

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA ODAM SAVDOSI JINOYATINI SODIR ETGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK MASALALARI

Annotatsiya. *Maqolada axborot texnologiyalari vositasida odam savdosi jinoyatini sodir etishning jinoyat-huquqiy xususiyatlari, qilmishni kvalifikatsiya qilish muammolari, raqamli dalillardan foydalanish, jinoyatlar majmui va javobgarlikni differentsiatsiya qilish masalalari tahlil qilinadi. Muallif odam savdosining raqamli shakli mustaqil yangi jinoyat emas, balki an'anaviy odam savdosi tarkibining texnologik muhitda namoyon bo'lishi ekanligini asoslaydi. Shu bilan birga, axborot texnologiyalaridan foydalanish jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini oshirishi, jabrlanuvchini aniqlashni qiyinlashtirishi va transmilliylik belgilarini kuchaytirishi sababli uni Jinoyat kodeksining 135-moddasida alohida og'irlashtiruvchi holat sifatida nazarda tutish maqsadga muvofiqligi ilgari suriladi.*

Kalit so'zlar: *odam savdosi, axborot texnologiyalari, kiberjinoyatchilik, raqamli dalillar, ekspluatatsiya, jinoyatlar majmui, jabrlanuvchi, jinoiy javobgarlik.*

Raqamlashuv jarayonlari inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib borgani sari, jinoyatchilikning ham usul va vositalari o'zgarib bormoqda. Ayniqsa, odam savdosi kabi shaxs erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatiga tajovuz qiluvchi jinoyatlar axborot texnologiyalari orqali yangi ko'rinish kasb etmoqda. Internet platformalari, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, onlayn ishga joylashtirish e'lonlari, soxta nikoh yoki xorijda ishlash takliflari orqali jabrlanuvchilarni jalb etish bugungi kunda odam savdosining eng xavfli shakllaridan biriga aylanmoqda.

BMTning odam savdosi bo'yicha global hisobotlarida odam savdosi holatlari ko'plab davlatlar kesimida tahlil qilinib, mazkur hodisa nafaqat milliy, balki transmilliy va raqamli xavf sifatida ham kompleks yondashuvni talab qilishi qayd etiladi. Bu esa odam savdosiga qarshi kurashishda faqat an'anaviy tergov usullari bilan

cheklanmasdan, kibertahlil, raqamli izlar, xalqaro axborot almashinuvi va platformalar bilan hamkorlik mexanizmlarini kuchaytirishni taqozo etadi.

Xalqaro huquqda odam savdosi tushunchasi BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konventsiyasini to'ldiruvchi Odam savdosining, ayniqsa ayollar va bolalar savdosining oldini olish, unga chek qo'yish va jazolash to'g'risidagi Protokolda rekruting, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish kabi harakatlar, majburlash, aldash, hokimiyat yoki o'jizlik holatidan foydalanish kabi vositalar hamda ekspluatatsiya maqsadi bilan bog'lab belgilangan. Mazkur uch elementli yondashuv — harakat, vosita va maqsad — axborot texnologiyalari vositasida sodir etiladigan odam savdosini kvalifikatsiya qilishda ham asosiy metodologik mezon bo'lib qoladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasida odam savdosi odamni olish-sotish yoxud undan foydalanish maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish sifatida belgilangan. Ushbu norma odam savdosining klassik tarkibini belgilaydi va unda asosiy e'tibor jabrlanuvchi shaxsdan foydalanish maqsadiga qaratilgan.

2025 yil 19 maydagi O'RQ-1065-son Qonun bilan Jinoyat kodeksining 135-moddasiga o'zgartish kiritilib, odam savdosi uchun jazo choralari kuchaytirildi. Qonunchilikda bunday o'zgarishning kiritilishi mazkur jinoyatning ijtimoiy xavfilik darajasi yuqoriligi va unga nisbatan mutanosib sanksiyalar belgilash zarurati bilan izohlanadi.

Hozirgi tahrirga ko'ra, 135-moddaning ikkinchi qismida ikki yoki undan ortiq shaxsga nisbatan, o'jiz ahvoldagi shaxsga nisbatan, homilador ayolga nisbatan, moddiy yoki boshqa jihatdan qaram shaxsga nisbatan, bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib, xizmat mavqeidan foydalangan holda, davlat chegarasidan olib o'tgan holda, qalbaki hujjatlardan foydalangan holda, inson a'zolari yoki to'qimalarini olish maqsadida yoxud fohishalikka jalb etish maqsadida sodir etilgan odam savdosi uchun og'irroq javobgarlik nazarda tutilgan. Uchinchi qismda esa

o'g'irlash, zo'rlik ishlatish, voyaga yetmagan shaxsga nisbatan sodir etish, takroran yoki xavfli retsidivist tomonidan sodir etish, jabrlanuvchining o'limi yoki boshqa og'ir oqibatlariga sabab bo'lish, uyushgan guruh tomonidan sodir etish kabi holatlar og'irlashtiruvchi holat sifatida belgilangan.

Shu bilan birga, amaldagi 135-moddada odam savdosini axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya tarmoqlari yoki Internet jahon axborot tarmog'idan foydalanib sodir etish alohida kvalifikatsiyalovchi belgi sifatida ko'rsatilmagan. Bu esa raqamli muhitda sodir etiladigan odam savdosining xavflilik darajasini jinoyat-huquqiy jihatdan yetarli darajada individuallashtirish imkonini cheklaydi.

Axborot texnologiyalari odam savdosida oddiy aloqa vositasi emas, balki jinoiy mexanizmning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. U jabrlanuvchini topish, uni ishontirish, aldash, nazorat qilish, tashish jarayonini muvofiqlashtirish, ekspluatatsiyani tashkil etish va jinoiy daromadlarni yashirish bosqichlarida qo'llanilishi mumkin.

Birinchidan, jabrlanuvchini jalb qilish bosqichida ijtimoiy tarmoqlar, Telegram, Instagram, Facebook, TikTok, onlayn ish e'lonlari, tanishuv saytlari va soxta reklama vositalari ishlatiladi. Bunday holatlarda jinoyatchi ko'pincha o'zini ish beruvchi, vositachi, turizm yoki model agentligi vakili, nikoh yoki migratsiya maslahatchisi sifatida ko'rsatadi.

Ikkinchidan, aldash va ishontirish bosqichida soxta mehnat shartnomalari, elektron hujjatlar, qalbaki takliflar, feyk akkauntlar, sun'iy intellekt orqali yaratilgan tasvir yoki ovozlardan foydalanish ehtimoli mavjud. Bu holat jabrlanuvchida ishonch uyg'otadi va uning tanqidiy fikrlash imkoniyatini pasaytiradi.

Uchinchidan, jabrlanuvchini nazorat qilishda geolokatsiya, videokuzatuv, telefon va messengerlarni nazorat qilish, shaxsiy fotosurat yoki ma'lumotlar bilan shantaj qilish kabi usullardan foydalanilishi mumkin. Ayniqsa, intim tasvirlar yoki shaxsiy yozishmalarni tarqatish bilan qo'rqitish jabrlanuvchini ekspluatatsiyaga majburlashning zamonaviy shakliga aylanmoqda.

To'rtinchidan, jinoiy daromadlarni yashirishda elektron to'lov tizimlari, kriptoaktivlar, onlayn bank operatsiyalari yoki vositachi hisob raqamlaridan foydalanish holatlari uchraydi. Bunday holatlarda moliyaviy izlarni aniqlash, ularni protsessual rasmiylashtirish va sudda isbotlash murakkablashadi.

Yevropa Kengashi doirasidagi GRETA tadqiqotlarida ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalari odam savdosi qurbonlarini jalb qilish va nazorat qilishda tobora ko'proq qo'llanilayotgani qayd etiladi. Demak, raqamli vosita odam savdosining mohiyatini o'zgartirmaydi, lekin uning usulini, miqyosini, latentligini va transchegaraviy xususiyatini keskin kuchaytiradi.

Axborot texnologiyalari vositasida odam savdosini kvalifikatsiya qilishda eng muhim masala — raqamli harakatlar 135-modda dispozitsiyasi bilan qamrab olinadimi yoki qo'shimcha ravishda axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar bilan majmu tarzda kvalifikatsiya qilinishi kerakmi, degan savoldir.

Birinchi holatda, agar shaxs Internet orqali jabrlanuvchini aldash, xorijda ish taklif qilsa, messenjer orqali yo'l-yo'riq bersa, elektron bilek yuborsa va keyin uni ekspluatatsiya qilish maqsadida qabul qilsa yoki boshqa shaxsga topshirsa, bunday qilmish asosan Jinoyat kodeksining 135-moddasi bilan kvalifikatsiya qilinadi. Bu yerda axborot texnologiyalari jinoyatni sodir etish vositasi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining odam savdosiga oid ishlar bo'yicha tushuntirishlarida aldash yo'li bilan sodir etilgan odam savdosi 135-modda dispozitsiyasi bilan qamrab olinishi va, qoida tariqasida, firibgarlik moddasi bilan qo'shimcha kvalifikatsiya qilish talab etilmasligi ko'rsatilgan. Ushbu yondashuvni raqamli aldash holatlariga nisbatan ham tatbiq etish mumkin: agar aldash odamni ekspluatatsiya qilish maqsadida yollash yoki topshirish mexanizmining elementi bo'lsa, asosiy kvalifikatsiya 135-modda bo'yicha amalga oshiriladi.

Ikkinchi holatda esa, agar odam savdosini sodir etish jarayonida kompyuter axborotidan ruxsatsiz foydalanish,

ma'lumotlarni o'zgartirish, shaxsiy ma'lumotlarni qo'lga kiritish, zararli dasturlardan foydalanish yoki maxsus dasturiy vositalarni tarqatish kabi mustaqil tarkibga ega harakatlar sodir etilsa, jinoyatlar majmui masalasi yuzaga keladi.

Jinoyat kodeksining XX¹ bobi axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarga bag'ishlangan bo'lib, 278¹-moddada axborotlashtirish qoidalarini buzish, 278²-moddada kompyuter axborotidan qonunga xilof ravishda foydalanish, 278³-moddada kompyuter tizimidan yoki telekommunikatsiya tarmoqlaridan ruxsatsiz foydalanish uchun maxsus vositalarni tayyorlash, o'tkazish va tarqatish uchun javobgarlik belgilangan. Shu sababli odam savdosi raqamli muhitda sodir etilganda har bir raqamli harakatning mustaqil jinoyat tarkibini tashkil etish-etmasligi alohida baholanishi lozim.

Masalan, jinoyatchi jabrlanuvchining shaxsiy suratlari, pasport ma'lumotlari yoki yozishmalarini noqonuniy qo'lga kiritib, ularni tarqatish bilan qo'rqitgan holda uni ekspluatatsiyaga majburlasa, bu yerda nafaqat odam savdosi, balki kompyuter axborotidan ruxsatsiz foydalanish yoki shaxsiy hayot daxlsizligiga tajovuz bilan bog'liq boshqa tarkiblar ham tahlil qilinishi lozim.

Odam savdosida jabrlanuvchining ojiz ahvoli yoki qaramligi alohida ahamiyatga ega. Raqamli muhitda bu tushuncha yangi mazmun bilan boyiydi. Masalan, shaxsning ishsizligi, migratsiyaga majburligi, qarzdorligi, xorij tilini bilmasligi yoki huquqiy savodxonligi pastligi an'anaviy ojizlik holati sifatida baholansa, raqamli muhitda axborotga ishonuvchanlik, onlayn platformalardagi soxta e'lonlarni ajrata olmaslik, shaxsiy ma'lumotlar bilan shantaj qilinish xavfi ham alohida ahamiyat kasb etadi.

UNODC materiallarida ojizlik holatidan foydalanishni isbotlash uchun jabrlanuvchida muayyan zaiflik mavjudligi va aybdor aynan shu zaiflikdan qasddan foydalangani ishonchli dalillar bilan tasdiqlanishi lozimligi ta'kidlanadi. Demak, tergov va sud amaliyotida "jabrlanuvchi Internetdagi e'longa o'zi ishongan" degan yuzaki yondashuv yetarli emas; aksincha, aybdor jabrlanuvchining ishsizligi, moddiy qiyinchiligi, xorijga chiqish istagi, oilaviy

muammosi yoki raqamli savodxonligi pastligidan qanday foydalangani aniqlanishi kerak.

Shu nuqtai nazardan, “raqamli qaramlik” tushunchasini ilmiy muomalaga kiritish maqsadga muvofiq. Raqamli qaramlik deganda shaxsning shaxsiy ma'lumotlari, fotosuratlari, yozishmalari, geolokatsiyasi yoki onlayn obro'si aybdor nazoratida bo'lgani sababli uning erkin qaror qabul qilish imkoniyati cheklanishi tushuniladi. Bunday holat odam savdosida majburlash yoki o'zlikdan foydalanish belgilarini isbotlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot texnologiyalari orqali sodir etilgan odam savdosida isbotlashning markaziy masalasi raqamli izlarni aniqlash, saqlash, protsessual rasmiylashtirish va sudda maqbul dalil sifatida baholashdan iborat. Bunday dalillarga messenjer yozishmalari, qo'ng'iroqlar tarixi, IP-manzillar, geolokatsiya ma'lumotlari, elektron to'lovlar, onlayn e'lonlar, akkauntlar, bulutli saqlash xizmatlaridagi fayllar, videokuzatuv yozuvlari va qurilmalardan olingan ma'lumotlar kiradi.

Amaliyotda eng jiddiy muammolar quyidagilardan iborat: raqamli dalillar tez o'chirilishi yoki o'zgartirilishi mumkin; serverlar boshqa davlat hududida joylashgan bo'lishi mumkin; akkauntlar soxta shaxslar nomiga ochilgan bo'ladi; shifrlangan messenjerlardan foydalanish dalillarni olishni qiyinlashtiradi; jabrlanuvchi qo'rquv, uyat, qaramlik yoki shantaj sababli to'liq ma'lumot bermasligi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, raqamli dalillarni olishda tezkorlik, protsessual shaklga qat'iy rioya qilish, xalqaro huquqiy yordam mexanizmlaridan foydalanish va kiberkriminalistika imkoniyatlarini kengaytirish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tergov organlari raqamli dalillarni faqat skrinshot shaklida emas, balki texnik manba, vaqt belgisi, qurilma ma'lumoti, akkaunt identifikatori va olish usuli bilan birga rasmiylashtirishi lozim.

Bundan tashqari, sudda raqamli dalillarni baholashda ularning maqbulligi, ishonchliligi va aloqadorligiga alohida e'tibor qaratilishi kerak. Screenshotning o'zi har doim ham yetarli emas; uning kim

tomonidan, qachon, qaysi qurilmada va qanday protsessual tartibda olingani aniq bo'lishi shart.

Muallif fikricha, axborot texnologiyalari vositasida odam savdosi sodir etilishiga oid jinoyat-huquqiy siyosatda uchta asosiy yo'nalish ustuvor bo'lishi kerak.

Birinchidan, Jinoyat kodeksining 135-moddasida "axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya tarmoqlari yoki Internet jahon axborot tarmog'idan foydalanib sodir etilgan odam savdosi" alohida kvalifikatsiyalovchi belgi sifatida nazarda tutilishi maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv jinoyatning real xavflilik darajasini to'g'ri baholashga xizmat qiladi. Chunki Internet orqali sodir etilgan odam savdosi bir vaqtning o'zida ko'plab jabrlanuvchilarni qamrab olishi, transmilliy tarmoqlar orqali amalga oshirilishi va jinoyat izlarini yashirish imkoniyatini oshirishi bilan oddiy usulda sodir etilgan holatlardan farq qiladi.

Ikkinchidan, raqamli muhitda odam savdosiga oid ishlar bo'yicha maxsus tergov metodikasi ishlab chiqilishi lozim. Unda onlayn yollash belgilari, soxta ish e'lonlari, messenjer yozishmalarini protsessual rasmiylashtirish, elektron to'lovlarni tahlil qilish, IP va geolokatsiya ma'lumotlaridan foydalanish, platformalar bilan hamkorlik qilish tartibi aniq belgilanishi kerak.

Uchinchidan, odam savdosiga qarshi kurashishda faqat jazo choralari kuchaytirish bilan cheklanib bo'lmaydi. Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risidagi Qonunda ushbu sohada qonuniylik, javobgarlikning muqarrarligi, jabrlanganlarni kamsitishga yo'l qo'ymaslik va ijtimoiy hamkorlik printsiplari belgilangan. Demak, raqamli profilaktika, aholini onlayn xavflar haqida xabardor qilish, ishga joylashtirish platformalari monitoringi, nodavlat tashkilotlar va texnologik kompaniyalar bilan hamkorlik ham jinoyat-huquqiy siyosatning ajralmas qismi bo'lishi kerak.

To'rtinchidan, tergovchi, prokuror va sudyalalar uchun odam savdosining raqamli shakllarini aniqlash bo'yicha maxsus o'quv modullari ishlab chiqilishi zarur. Bunda onlayn yollash sxemalari, feyk akkauntlar, kriptoaktivlar, xalqaro platformalardan ma'lumot

olish va jabrlanuvchini qayta viktimizatsiya qilmasdan so'roq qilish usullari o'rgatilishi lozim.

Beshinchidan, transmilliy odam savdosi ishlarida xalqaro huquqiy yordam mexanizmlari, tezkor axborot almashinuvi va raqamli platformalar bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Chunki jinoyatchi, jabrlanuvchi, server, to'lov vositasi va ekspluatatsiya joyi turli davlatlar hududida bo'lishi mumkin.

Axborot texnologiyalari vositasida odam savdosi sodir etish zamonaviy jinoyatchilikning eng xavfli ko'rinishlaridan biridir. U an'anaviy odam savdosi tarkibini bekor qilmaydi, balki uni yangi texnologik muhitda amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Shu sababli bunday qilmishlarning asosiy kvalifikatsiyasi Jinoyat kodeksining 135-moddasi doirasida amalga oshirilishi lozim.

Biroq kompyuter axborotiga noqonuniy kirish, ma'lumotlarni o'zgartirish, maxsus dasturiy vositalardan foydalanish yoki shaxsiy ma'lumotlarni qo'lga kiritish kabi mustaqil tarkiblar mavjud bo'lsa, jinoyatlar majmui bo'yicha huquqiy baho berish zarur.

Milliy qonunchilikda odam savdosi uchun jazo choralari 2025 yilda kuchaytirilgani ijobiy qadamdir. Shu bilan birga, raqamli muhitda sodir etiladigan odam savdosining o'ziga xos xavflilik darajasi 135-moddada hali to'liq aks etmagan. Shu bois odam savdosini axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya tarmoqlari yoki Internet orqali sodir etishni alohida kvalifikatsiyalovchi belgi sifatida kiritish, raqamli dalillar bilan ishlash metodikasini takomillashtirish va tergov-sud amaliyotida jabrlanuvchiga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, raqamli odam savdosiga qarshi samarali kurashish uchun jinoyat-huquqiy, jinoyat-protsessual, kriminalistik va profilaktik choralar o'zaro uyg'un holda amalga oshirilishi lozim. Faqat shundagina axborot texnologiyalari jinoyatchilar qo'lida ekspluatatsiya vositasiga emas, balki odam savdosini aniqlash, fosh etish va jabrlanuvchilarni himoya qilish vositasiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. 135-modda, XX' bob — axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar. Lex.uz: <https://www.lex.uz/acts/111453>
2. O'zbekiston Respublikasining 2025 yil 19 maydagi O'RQ-1065-son Qonuni "Odam savdosi jinoyati uchun jazo choralari kuchaytirilayotganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasiga o'zgartirish kiritish to'g'risida". Lex.uz: <https://lex.uz/docs/7532326>
3. O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni. Lex.uz: <https://www.lex.uz/acts/1339436>
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2009 yil 24 noyabrdagi 12-son "Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi qarori. Lex.uz: <https://www.lex.uz/acts/1616053>
5. United Nations. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, 2000.
6. UNODC. Global Report on Trafficking in Persons 2024.
7. UNODC. Abuse of a Position of Vulnerability and Other "Means" Within the Definition of Trafficking in Persons.
8. Council of Europe, GRETA. Online and technology-facilitated trafficking in human beings.
9. OSCE. Policy action to address technology-facilitated trafficking in human beings, 2024.

Azimov Doniyor Esanovich

*JIB Quyichirchiq tuman sudining tergov sudyasi
Odil sudlov akademiyasi mustaqil izlanuvchisi*

ODAM SAVDOSIGA OID JINOYAT ISHLARINI YURITISHDA PROCESSUAL KELISHUVNI AMALGA OSHIRISH MUAMMOLARI

Annotatsiya. *Maqolada odam savdosiga oid jinoyat ishlarini yuritishda protsessual kelishuv institutini qo'llashning nazariy va amaliy muammolari tahlil qilinadi. Protsessual kelishuv jinoyat protsessini maqbullashtirish, tergov bilan hamkorlikni rag'batlantirish va uyushgan jinoyatchilik zanjirini fosh etishda muhim vosita bo'lishi mumkin. Biroq, odam savdosi kabi yuqori ijtimoiy xavfli, ko'p hollarda transmilliy va jabrlanuvchiga kuchli psixologik ta'sir ko'rsatuvchi jinoyatlar doirasida mazkur institutni oddiy aybga iqrorlik modeli sifatida qo'llash jiddiy xavf tug'diradi. Maqolada protsessual kelishuvning aybga iqrorlik va tergov bilan hamkorlik shakllarini differentsiatsiya qilish, jabrlanuvchi huquqlarini kafolatlash, kelishuvning ixtiyoriyligini tekshirish, mustaqil dalillar talabini kuchaytirish hamda sud nazoratini takomillashtirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so'zlar: *odam savdosi, protsessual kelishuv, aybga iqrorlik, tergov bilan hamkorlik, jabrlanuvchi, uyushgan jinoyatchilik, sud nazorati, dalillar, jinoyat protsessi.*

Odam savdosi shaxs erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati, jismoniy va ruhiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan eng xavfli jinoyatlardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasida odam savdosi odamni olish-sotish yoxud undan foydalanish maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish sifatida belgilangan. Oliy sud Plenumi tushuntirishlarida ham mazkur jinoyat tarkibi formal xususiyatga ega ekani, ya'ni ayrim hollarda jinoyat muayyan oqibat kelib chiqishidan qat'i nazar tugallangan deb baholanishi ko'rsatilgan.

Odam savdosiga qarshi kurashish sohasida milliy qonunchilikning maqsadi ushbu sohadagi munosabatlarni tartibga

solishdan iborat bo'lib, qonunchilik odam savdosining oldini olish, uni aniqlash, unga chek qo'yish, oqibatlarini minimallashtirish va jabrlanganlarga yordam ko'rsatish vazifalarini qamrab oladi. Jinoyat kodeksining 135-moddasiga kiritilgan so'nggi o'zgartirishlar esa, odam savdosi uchun jazo choralarini kuchaytirish zarurati davlat darajasida tan olinganini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, jinoyat protsessining zamonaviy rivojlanishi faqat repressiv mexanizmlar bilan cheklanib qolmay, ayrim hollarda protsessual kelishuvlar, tergov bilan hamkorlik, zararni qoplash va jinoyat zanjirining yuqori bo'g'inlarini fosh etish kabi vositalardan oqilona foydalanishni ham talab qiladi. BMTning Odam savdosining oldini olish, unga chek qo'yish va jazolash to'g'risidagi Protokoli odam savdosiga qarshi kurashishda, ayniqsa ayollar va bolalarni himoya qilishda kompleks xalqaro yondashuvni nazarda tutadi. BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasida esa jinoyatni tergov qilish yoki jinoiy ta'qib qilishda jiddiy hamkorlik qilgan shaxslarga nisbatan jazoni engillashtirish imkoniyatini ko'rib chiqish g'oyasi ilgari surilgani protsessual kelishuv instituti uchun xalqaro-huquqiy asoslardan biri sifatida baholanadi.

Maqola odam savdosiga oid jinoyat ishlarini yuritishda protsessual kelishuvni amalga oshirishning maxsus muammolarini tahlil qilishga qaratilgan.

1. Protsessual kelishuvning umumiy huquqiy tabiati va odam savdosi ishlaridagi o'ziga xosligi

Protsessual kelishuv jinoyat sud ishlarini yuritishni maqbullashtirish, protsessual kuch va vositalarni tejash, jinoyatni ochishga ko'maklashgan shaxslarni rag'batlantirish hamda odil sudlov samaradorligini oshirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Dissertatsiyada ushbu institutning ijtimoiy-huquqiy maqsadlari sifatida jinoyatchilikka qarshi kurashish samaradorligini oshirish, shaxsni o'z noqonuniy harakatlari oqibatlarini bartaraf etishga rag'batlantirish, latent va ochilmagan jinoyatlar sonini kamaytirish hamda jazoni individuallashtirish kabi yo'nalishlar ko'rsatilgan.

Biroq, mazkur institutni mexanik tarzda barcha jinoyat ishlariga tatbiq etish to'g'ri emas. Odam savdosi oddiy iqtisodiy yoki maishiy jinoyat emas, u ko'p hollarda uyushgan guruh, transmilliy aloqa, moliyaviy manfaat, jabrlanuvchining qaramligi, qo'rqitilishi yoki aldanishi bilan bog'liq bo'ladi. Shuning uchun bunday ishlar bo'yicha protsessual kelishuvni faqat "aybni tan olish evaziga yengilroq jazo" sifatida tushunish jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini pasaytirib ko'rsatish xavfini keltirib chiqaradi.

Odam savdosi ishlarida protsessual kelishuv, avvalo, jinoyi tarmoqni fosh etish, boshqa jabrlanuvchilarni aniqlash, dalillar manbasini ochish va jinoyatdan orttirilgan mol-mulkni topishga xizmat qilishi kerak. Shu nuqtai nazardan, mazkur toifadagi ishlar bo'yicha protsessual kelishuv "nazorat qilinadigan protsessual murosa" sifatida talqin qilinishi maqsadga muvofiq. U davlat ayblovidan voz kechish yoki jinoyatni engillashtirish vositasi emas, balki jinoyat protsessining maqsadlariga tezroq va to'liqroq erishishga xizmat qiladigan maxsus huquqiy mexanizm bo'lishi lozim.

Fikrimizcha protsessual kelishuv bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solishda ayblov va himoya tomonining huquq va majburiyatlari, kelishuvning ixtiyoriyligi, shaxsning huquqlarini kafolatlash, kelishuvning daliliy va huquqiy oqibatlari bilan bog'liq muammolar mavjud. Bu xulosa odam savdosi ishlarida yanada dolzarb tus oladi, chunki mazkur toifada kelishuv nafaqat ayblanuvchi va davlat manfaatlariga, balki jabrlanuvchining xavfsizligi va tiklanishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

2. Aybga iqrорlik va tergov bilan hamkorlik kelishuvlarini aralashtirish muammosi

Ilmiy va amaliy jihatdan eng jiddiy muammolardan biri aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv va tergov bilan hamkorlik to'g'risidagi kelishuvni bir xil institut sifatida baholashdir. Aybga iqrорlik kelishuvi asosan ish yurituvini soddalashtirishga, sud muhokamasini qisqartirishga va protsessual tejamkorlikka xizmat qiladi. Tergov bilan hamkorlik kelishuvi esa jinoyatni ochish,

uyushgan guruh ishtirokchilari va tashkilotchilarini fosh qilish, ularga nisbatan dalillar to'plash, boshqa jinoyat epizodlarini aniqlashga qaratilgan.

Odam savdosi ishlarida aynan ikkinchi shakl — tergov bilan hamkorlik kelishuvi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Chunki, ayblanuvchining “aybimga iqrorman” degan bayonoti bunday jinoyatlar bo'yicha etarli protsessual natija bermasligi mumkin. Tergov uchun muhim bo'lgan narsa — jabrlanuvchilar qanday yollangani, kim tashishni tashkil qilgani, hujjatlar qanday rasmiylashtirilgani, kim moliyaviy manfaat ko'rgani, qaysi shaxslar jinoiy zanjirning yuqori bo'g'inida turgani, jinoyatdan olingan daromad qayerda saqlanayotgani va boshqa jabrlanuvchilar bor-yo'qligini aniqlashdir.

Shu sababli, odam savdosi ishlarida protsessual kelishuv tuzish uchun bir nechta maxsus mezonlar belgilanishi zarur. Birinchidan, ayblanuvchi tomonidan berilgan ma'lumotlar jinoyatni fosh etishda real ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Ikkinchidan, bu ma'lumotlar mustaqil dalillar bilan tasdiqlanishi shart. Uchinchidan, ayblanuvchining roli jinoiy zanjirda obyektiv baholanishi lozim. To'rtinchidan, jabrlanuvchining xavfsizligi va manfaatlariga zarar yetkazilmasligi kerak. Beshinchidan, kelishuv natijasida jinoyat tashkilotchilari yoki asosiy manfaatdor shaxslar javobgarlikdan chetda qolmasligi zarur.

Amaliyotda ayrim hollarda pastki bo'g'in ishtirokchisi bilan kelishuv tuzish orqali yuqori darajadagi tashkilotchilarga chiqish mumkin. Ammo, bu imkoniyat qat'iy protsessual nazoratni talab qiladi. Agar kelishuv shaxsning haqiqiy hamkorligiga emas, balki faqat aybni formal tan olishiga asoslansa, u odam savdosiga qarshi kurashish samaradorligini oshirmaydi, aksincha, jinoiy tarmoqning asosiy ishtirokchilarini yashirish vositasiga aylanishi mumkin.

3. Jabrlanuvchi huquqlarini ta'minlash muammosi

Odam savdosi ishlarida protsessual kelishuvni amalga oshirishda eng nozik masala — jabrlanuvchining huquq va manfaatlarini ta'minlashdir. Ushbu toifadagi jabrlanuvchilar

ko'pincha ayblanuvchiga moddiy, psixologik, xizmat, qarz yoki migratsion jihatdan qaram bo'lgan bo'ladi. Odam savdosi mexanizmda aldash, ishonchni suiiste'mol qilish, zo'rlik ishlatish tahdidi, hujjatlarni olib qo'yish, chet elda huquqiy himoyasiz qoldirish kabi usullar keng uchraydi.

Shu bois protsessual kelishuv jabrlanuvchi uchun ikkilamchi jabrlanish xavfini keltirib chiqarmasligi shart. Masalan, ayblanuvchi yengilroq jazo olish maqsadida jabrlanuvchiga bosim o'tkazishi, uni "kechirish"ga majburlashi, ko'rsatmalarini o'zgartirishga undashi yoki kelishuvni go'yoki zarar qoplangani bilan asoslashga urinishi mumkin. Bunday holatlarda kelishuvning formal ixtiyoriyligi uning haqiqiy adolatlilikini anglatmaydi.

Shuning uchun sud kelishuvni tasdiqlashda faqat prokuror va himoyachi pozitsiyasi bilan cheklanmasligi lozim. Sud jabrlanuvchining xavfsizligi ta'minlangani, unga huquqiy va psixologik yordam ko'rsatilgani, uning ko'rsatmalariga bosim o'tkazilmagani, moddiy zararni qoplash masalasi real hal qilingani va kelishuv jinoyat oqibatlarini kamaytirishga xizmat qilganini tekshirishi zarur.

Jabrlanuvchi manfaati nuqtai nazaridan protsessual kelishuvning asosiy maqsadi faqat jazoni engillashtirish emas, balki jabrlanuvchining buzilgan huquqlarini tiklash, uning xavfsizligini ta'minlash va ekspluatatsiya oqibatlarini bartaraf etish bo'lishi kerak. Agar kelishuv jabrlanuvchining huquqiy holatini yomonlashtirsa yoki uning xavfsizligiga tahdid tug'dirsa, bunday kelishuv tasdiqlanmasligi lozim.

4. Dalillar va aybsizlik prezumpsiyasi bilan bog'liq muammolar

Protsessual kelishuvda ayblanuvchining aybiga iqror bo'lishi muhim protsessual ahamiyatga ega. Biroq odam savdosi ishlarida aybga iqrorlik yagona dalil sifatida qabul qilinsa, bu jinoyat protsessining asosiy kafolatlariga zid bo'ladi. Aybsizlik prezumpsiyasi talablaridan kelib chiqib, shaxsning o'z aybini tan olganligi unga qarshi yagona dalil bo'lsa, u aybdor deb topilishi mumkin emas.

Odam savdosi ishlarida mustaqil dalillar sifatida jabrlanuvchining ko'rsatmalari, elektron yozishmalar, qo'ng'iroqlar va messenjer ma'lumotlari, chegaradan o'tish, mehmonxona, aviachipt va transport hujjatlari, bank o'tkazmalari va moliyaviy operatsiyalar, ekspert xulosalari, boshqa jabrlanuvchi yoki guvohlar ko'rsatmalari, tezkor-qidiruv tadbirlari natijalari, xalqaro huquqiy yordam orqali olingan dalillar alohida ahamiyatga ega.

Demak, odam savdosi ishlarida kelishuv sudni dalillarni baholash majburiyatidan ozod qilmasligi kerak. Aksincha, kelishuv mavjud bo'lgan ishlar bo'yicha sud ayblanuvchining ko'rsatmalari boshqa dalillar majmui bilan tasdiqlanganini yanada sinchkovlik bilan tekshirishi lozim. Bu yerda sudning vazifasi kelishuvni mexanik tasdiqlash emas, balki uning qonuniyligi, asosliligi, ixtiyoriyligi va adolatliligini tekshirishdan iboratdir.

Dalillar bilan bog'liq yana bir muammo shundaki, odam savdosi ishlarida ayblanuvchi kelishuv orqali o'z rolini sun'iy ravishda kichraytirishga urinishi mumkin. Masalan, u o'zini faqat "tashuvchi", "vositachi" yoki "ish topib bergan shaxs" sifatida ko'rsatib, aslida ekspluatatsiyadan moliyaviy manfaat ko'rganini yashirishi mumkin. Shuning uchun kelishuv mazmuni jinoyatdagi haqiqiy rolni aniqlashga xizmat qilishi, uni niqoblash vositasiga aylanmasligi kerak.

5. Jazoni engillashtirish va mutanosiblik prinsipi

Protsessual kelishuvning amaliy natijasi ko'pincha yengilroq jazo tayinlash imkoniyati bilan bog'liq. Biroq odam savdosi ishlarida jazoni engillashtirish mutloq emas, shartli va natijaga bog'liq bo'lishi lozim. Agar ayblanuvchi faqat o'z aybini tan olsa, lekin jabrlanuvchilarni aniqlashga, jinoyat tashkilotchilarini fosh etishga, mol-mulkni topishga yoki zararni qoplashga real yordam bermasa, unga jiddiy protsessual imtiyoz berish adolat va mutanosiblik prinsiplariga zid bo'ladi.

Mutanosiblik prinsipi shundan iboratki, davlat tomonidan qo'llaniladigan huquqiy ta'sir chorasi qilmishning ijtimoiy xavflilik

darajasi, ayblanuvchining roli, jabrlanuvchiga yetkazilgan zarar va shaxsning jinoyatdan keyingi xulq-atvoriga mos bo'lishi kerak. Odam savdosi jinoyatlarida jabrlanuvchiga yetkazilgan zarar ko'p hollarda faqat moddiy emas, balki ruhiy, ijtimoiy va shaxsiy erkinlikka daxl qiluvchi og'ir oqibatlarida ifodalanadi. Shuning uchun moddiy zararining qoplangani avtomatik ravishda yengil jazo uchun yetarli asos bo'la olmaydi.

Jazoni yengillashtirish kelishuv tuzilganligi fakti bilan emas, balki kelishuv shartlari bajarilganligi bilan bog'lanishi kerak. Odam savdosi ishlarida bunday shartlar qatoriga boshqa ishtirokchilarni fosh etish, jabrlanuvchilarni topish, jinoyatdan olingan daromadni aniqlash, jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni qoplash, ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga real ko'maklashish kiritilishi maqsadga muvofiq.

Shu bilan birga, protsessual kelishuv orqali jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasi sun'iy pasaytirilmasligi lozim. Ayniqsa voyaga yetmaganlarga nisbatan odam savdosi, uyushgan guruh tomonidan sodir etilgan odam savdosi, transmilliy xususiyatga ega holatlar, jabrlanuvchiga og'ir oqibatlar keltirgan ishlar bo'yicha kelishuvga ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur.

6. Sud nazorati va kelishuvni tasdiqlash mezonlari

Protsessual kelishuvning qonuniyligi va adolatliligini ta'minlashda sud nazorati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sud kelishuvni tasdiqlash jarayonida ayblanuvchi kelishuvning mazmuni va huquqiy oqibatlarini tushunganligini, kelishuv himoyachi ishtirokida va bosimsiz tuzilganligini, jabrlanuvchiga bosim o'tkazilmaganligini, ayblanuvchining bergan ma'lumotlari tergovda real natija berganligi hamda aybga iqrorlik mustaqil dalillar bilan tasdiqlanganini tekshirishi lozim.

Odam savdosi ishlarida sud quyidagi savollarga aniq javob olmaguncha kelishuvni tasdiqlamasligi kerak: ayblanuvchi jinoyatdagi haqiqiy rolini to'liq ochib berdimi; jabrlanuvchining xavfsizligi ta'minlandimi; kelishuv jinoyat tashkilotchilarini yashirish vositasiga aylanib qolmayaptimi;

kelishuv natijasida boshqa jabrlanuvchilar borligi aniqlandimi; zararni qoplash va jabrlanuvchini sog'ligini tiklash bo'yicha amaliy choralar ko'rildimi; aybga iqrorlik mustaqil dalillar bilan tasdiqlandimi.

Sud nazoratining yana bir muhim jihati — kelishuvning ixtiyoriyligini tekshirishdir. Ixtiyoriylik faqat ayblanuvchining kelishuvga imzo qo'ygani bilan belgilanmasligi kerak. Sud shaxsga bosim o'tkazilmagani, u himoyachi bilan etarli darajada maslahatlashgani, kelishuv oqibatlarini tushungani va o'z pozitsiyasini erkin bildirganini aniqlashi lozim.

Shu mezonlar protsessual kelishuvni formal kelishuvdan haqiqiy protsessual kafolatga aylantiradi. Aks holda kelishuv instituti jinoyat protsessini maqbullashtirish vositasi emas, balki dalillash standartini pasaytirish va jabrlanuvchi manfaatlarini ikkinchi o'ringa surish xavfini keltirib chiqaradi.

7. Qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar

Odam savdosiga oid jinoyat ishlarida protsessual kelishuvni to'g'ri qo'llash uchun bir qator ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksining aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuvga oid bobini mazmunan kengaytirib, "Protsessual kelishuv" degan umumiy yondashuv asosida qayta ko'rib chiqish lozim. Unda ayblovga rozilik to'g'risidagi kelishuv va tergov bilan hamkorlik to'g'risidagi kelishuv alohida shakllar sifatida belgilanishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, odam savdosiga oid ishlar bo'yicha kelishuv tuzishning maxsus shartlari belgilanishi kerak. Jumladan, ayblanuvchi boshqa ishtirokchilar, moliyaviy oqimlar, jabrlanuvchilar, jinoyatdan olingan daromadlar va transmilliy aloqalar haqida ahamiyatli ma'lumot bergan taqdirdagina kelishuv tergov bilan hamkorlik sifatida baholanishi lozim.

Uchinchidan, jabrlanuvchining xavfsizligi va huquqlari kelishuvni tasdiqlashning mustaqil sharti sifatida belgilanishi zarur. Agar jabrlanuvchiga bosim, qo'rqitish, moddiy yoki psixologik ta'sir xavfi mavjud bo'lsa, kelishuv tasdiqlanmasligi kerak.

To'rtinchidan, sud kelishuvni tasdiqlashda aybga iqrorlikni emas, balki uni tasdiqlovchi dalillar majmuini baholashi lozim. Odam savdosi kabi jinoyatlarda ayblanuvchining ko'rsatmasi mustaqil tekshiruvdan o'tkazilmasdan turib, protsessual kelishuv asosi bo'la olmaydi.

Beshinchidan, kelishuv bo'yicha jazoni engillashtirish "kelishuv tuzildi" degan fakt bilan emas, balki "kelishuv shartlari real bajarildi" degan mezon bilan bog'lanishi lozim. Oltinchidan, Oliy sud Plenumi tomonidan odam savdosi ishlarida protsessual kelishuvni qo'llashga oid alohida tushuntirishlar berilishi maqsadga muvofiq. Unda jabrlanuvchi xavfsizligi, dalillar standarti, sud nazorati, ayblanuvchining roli va tergov bilan hamkorlik natijadorligi bo'yicha aniq mezonlar aks ettirilishi kerak.

Odam savdosiga oid jinoyat ishlarida protsessual kelishuvni qo'llash imkoniyati mutloq inkor etilmasligi kerak. Chunki ushbu institut jinoyatni tezroq fosh etish, uyushgan guruhning yuqori bo'g'inlarini aniqlash, jabrlanuvchilarni topish va jinoyatdan olingan mol-mulkni qaytarishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Ammo uni oddiy aybga iqrorlik asosida jazoni engillashtirish mexanizmiga aylantirish odam savdosiga qarshi kurashish maqsadlariga zid bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, odam savdosi ishlarida protsessual kelishuv quyidagi formula asosida qo'llanilishi lozim: ixtiyoriylik, himoya huquqi, jabrlanuvchi xavfsizligi, mustaqil dalillar, real tergov natijasi va sud nazorati. Ana shu shartlar ta'minlangandagina protsessual kelishuv jinoyatchilikka qarshi kurashish samaradorligini oshiradi, odil sudlovni maqbullashtiradi va inson qadrini himoya qilishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, odam savdosi ishlarida protsessual kelishuv inson huquqlari, jinoyatchilikka qarshi kurashish samaradorligi va sud nazorati o'rtasidagi muvozanatga asoslangan holda amalga oshirilishi lozim. Ushbu muvozanat buzilgan taqdirda kelishuv instituti o'zining ijobiy vazifasini yo'qotib, adolatni ta'minlash o'rniga protsessual xavf manbasiga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
- 2) O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi.
- 3) O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi.
- 4) O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni.
- 5) O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining odam savdosiga oid ishlar bo'yicha sud amaliyotiga doir qarori.
- 6) Birlashgan Millatlar Tashkilotining Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasi.
- 7) Birlashgan Millatlar Tashkilotining Odam savdosining oldini olish, unga chek qo'yish va jazolash to'g'risidagi Protokoli.
- 8) Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва, 2004.
- 9) Лазарева В.А. Легализация сделок о признании вины // Российская юстиция. 1999. № 5.
- 10) Rashidov B.N. Jinoyat protsessida xususiy ayblov: nazariya va amaliyot. Doktorlik dissertatsiyasi. Toshkent, 2021.
- 11) Muxitdinov F.M. Jinoyat-protsessual shakl: nazariy va metodologik muammolar. Toshkent, 2005.

Ollaberganov Jur'atbek Mansurbek o'g'li
Urganch davlat Universiteti talabasi

ODAM SAVDOSI JINOYATLARINI TERGOV QILISHNING JINOYAT-PROTSESSUAL VA KRIMINALLISTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: *Ushbu tezis odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishning jinoyat-protsessual tartibi va kriminallistik metodikasini kompleks o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida tergov daxldorligi, surishtiruv va dastlabki tergov organlarining protsessual vakolatlari, kechiktirib bo'lmaz protsessual harakatlar hamda raqamli texnologiyalar sharoitida kriminallistik taktikalar o'zaro muvozanatda tahlil qilingan. Tezida milliy qonunchilik normalari va xalqaro standartlar asosida tergov muddatlarini optimallashtirish va xalqaro huquqiy yordam so'rovlarini rasmiylashtirish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.*

Kalit so'zlar: *Odam savdosi, jinoyat-protsessual daxldorlik, dastlabki tergov, kechiktirib bo'lmaz harakatlar, raqamli dalillar, kiber-kriminalistika, transmilliy hamkorlik, huquqiy yordam so'rovi.*

Odam savdosi zamonaviy jamiyatning eng og'ir transmilliy jinoyatlaridan biri bo'lib, inson erkinligi, shaxs daxlsizligi va uning tabiiy huquqlariga qarshi qaratilgan global xavf hisoblanadi. Globalizatsiya sharoitida shaxs erkinligini kamsitish evaziga jinoiy guruhlar tomonidan yirik miqdorda daromad ko'rishga qaratilganligi ushbu jinoyatning ijtimoiy xavfliligini yanada oshiradi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorida ta'kidlanganidek, "O'zbekiston Respublikasida eng oliy qadriyat inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmat va boshqa tabiiy huquqlari bo'lib, ularni ta'minlash Konstitutsiya bilan kafolatlanadi"²². Mazkur konstitutsiyaviy normalarning real hayotda ta'minlanishi huquqni

²² O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi. "Odil sudlovni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi normalarini to'g'ridan-to'g'ri qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi 16-sonli Qarori. — Toshkent, 2023-yil 23-iyun. — [Milliy qonunchilik ma'lumotlari bazasi \(Lex.uz\)](#)

muhofaza qiluvchi organlardan odam savdosi kabi yashirin va murakkab jinoyatchilik shakllariga qarshi murosasiz va tizimli kurash olib borishni taqozo etadi.

Xalqaro miqyosda ham ushbu ijtimoiy illat qoralangan bo'lib, BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan Palermo protokoli normalarining mazmun-mohiyatiga ko'ra, "odam savdosi zamonaviy qulchilik shakli hamda inson huquqlarini eng qo'pol ravishda buzish holati hisoblanadi va unga qarshi barcha davlatlar birgalikda kurashishi shart deb belgilanadi".²³O'zbekiston

"Odam savdosi — odamlardan foydalanish maqsadida ularni yollash,

²³ BMT Bosh Assambleyasi. "Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasini to'ldiruvchi odamlar, ayniqsa ayollar va bolalar savdosining oldini olish, unga chek qo'yish va uning uchun jazolash haqida"gi Palermo protokoli. — Nyu-York, 2000-yil

²⁴ O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. Rasmiy nashr — O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. — Toshkent: "Adolat" huquqiy axborot markazi, 2026. — 135-modda.

²⁵ O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. — Toshkent: "Adolat", 2026. — 51-modda.

²⁶ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi. "Odam savdosi bilan bog'liq jinoyat shlari bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi Qarori. — Toshkent, 2009-yil. — 4-band.

²⁷ G'afforov, M. (2023). *ODAM SAVDOSI – DAVR MUAMMOSI. Академические исследования в современной науке*, 2(13), 280

ularning tarkibidagi ma'lumotlarni qonuniy mustahkamlash maqsadida sud-kompyuter texnikaviy ekspertizalari zudlik bilan tayinlanishi shart.

Ayniqsa, jinoyat ishtirokchilarining gender va psixologik xususiyatlarini o'rganish protsessual so'roq taktikalarini to'g'ri rejalashtirish imkonini beradi. Ilmiy kriminallistik tadqiqotlarda ko'rsatilganidek, chunonchi olim A. A. Abdullajonov yozganidek, "Jinoyatlarni tergov qilishda ayollar tipining va ularning psixologik holatining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish so'roq natijasining samaradorligini ikki barobarga oshiradi"²⁸. JPKning 121-moddasi talablariga binoan, ruhiy jarohat olgan jabrlanuvchilarni so'roq qilish jarayoniga albatta psixolog jalb etilishi shart. Kriminallistik nuqtayi nazardan, tergovchi so'roqni ayblovchi ohangda emas, balki erkin suhbat rejimida tashkil etishi, qurbonning xotirasidagi faktlarni tiklash uchun assotsiativ aloqalar usulidan foydalanishi lozim.

Ushbu yo'nalishda xalqaro tashkilotlarning ilg'or standartlari va tavsiyalari ham milliy tergov amaliyotiga tizimli ravishda integratsiya qilinmoqda. BMTning Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC) xalqaro metodologik hisobotida aniq ta'kidlanganidek, "Odam savdosini tergov qilishda jabrlanuvchini himoya qilish va unga xavfsiz muhit yaratish jinoiy guruh yetakchilarini fosh etishning eng birlamchi kafolatidir"²⁹. Jinoyat-protsessual qonunchiligimizda ushbu prinsip JPKning 270-moddasi (Xavfsizlik choralari ta'minlash) orqali realizatsiya qilinadi. Tergovchi arizachining shaxsini yashirish to'g'risida ajrim chiqaradi, unga taxallus beradi va tergov hujjatlarida haqiqiy ism-sharifini yashiradi.

Odam savdosi ko'pincha davlatlararo chegaralarni kesib o'tganligi sababli, tergov jarayonida JPKning 64-bobida nazarda

²⁸ Abdullajonov, A. A. (2023). *JINOYATLARNI TERGOV QILISHDA AYOLLAR TIPINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI*. *Образование, наука и инновационные идеи в мире.*, 23(4), 90-96

²⁹ UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). (2024). *Global Report on Trafficking in Persons: Victim-centred Investigation Standards*. New York: United Nations

tutilgan xalqaro hamkorlik mexanizmlari ishga tushadi. Agar ekspluatatsiya bosqichi chet elda sodir bo'lgan bo'lsa, tergovchi Bosh prokuratura orqali xorijiy davlatning vakolatli organlariga **Xalqaro huquqiy yordam so'rovi** yuboradi. Professor A. Shaxzodxo'ja qayd etganidek, "Odam savdosi — insoniyat kushandasi bo'lib, unga qarshi faqat huquqiy jazo choralari bilan emas, balki keng jamoatchilik ongi va xabardorligini oshirish orqali samarali kurashish mumkin"³⁰. Shu bois, tergov organlari JPKning 296-moddasiga asosan jinoyatning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida Tergov taqdimnomasi kiritishi shart.

Tergovning yakuniy, ammo jinoiy tuzilmani iqtisodiy tomondan parokanda qiluvchi eng muhim bosqichi bu — moliyaviy tergov hisoblanadi. Tadqiqotchi olim B. I. Arabov korrupsiya va transmilliy jinoyatchilikning iqtisodiy ildizlari haqida yozar ekan, "Davlat va jamoat institutlarining o'zaro hamkorligi jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga to'siq bo'luvchi eng samarali mexanizmdir"³¹. Tergovchi JPKning 290-moddasiga binoan, fuqaroviy da'voni ta'minlash yoki jinoiy daromadlarni musodara qilish maqsadida aybdorlarning mol-mulkini xatlash to'g'risida qaror chiqaradi.

Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish yuksak protsessual qat'iylikni, chuqur kiber-kriminalistik bilimlarni va idoralararo xalqaro tezkor hamkorlikni talab etuvchi kompleks jarayondir. Tezis doirasida olib borilgan ilmiy-huquqiy tahlillar asosida, milliy tergov amaliyoti samaradorligini yanada takomillashtirish uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

³⁰ Shaxzodxo'ja, A. (2022). *ODAM SAVDOSI – INSONIYAT KUSHANDASI*. Pedagog, 5(4), 24-29.

³¹ Isomiddinovich, A. B. (2024). *COOPERATION OF STATE AND PUBLIC INSTITUTIONS IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION*. The American Journal of Political Science Law and Criminology, 6(06), 52-54.

1. JPKning 345-moddasiga o'zgartish kiritib, internet tarmoqlari orqali (kiber-yollash) sodir etilgan odam savdosi jinoyatining tergov daxldorligini faqat raqamli kriminallistika bo'yicha ixtisoslashgan maxsus tergov bo'linmalariga yuklash.

2. JPKning 121-moddasiga o'zgartish kiritib, odam savdosi qurbonlarini tergov davrida takroriy ruhiy jarohatlanishdan asrash maqsadida ularni masofaviy, maxsus jihozlangan xonalarda, video yozuv vositalarini majburiy qo'llagan holda faqat bir marotaba so'roq qilish taktikasini huquqiy norma sifatida muhrlash.

3. Transmilliy odam savdosi ishlari bo'yicha xalqaro huquqiy yordam so'rovlarini rasmiylashtirish va yuborish muddatlarini qisqartirish maqsadida, xorijiy davlatlar bilan to'g'ridan-to'g'ri shifrlangan elektron tergov aloqa platformalarini qonuniy kuchga ega qilish.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat va Jinoyat-protsessual kodekslarida belgilangan javobgarlikning muqarrarligi hamda qonuniylik tamoyillarini to'liq ta'minlash, dastlabki tergov bosqichida protsessual mexanizmlardan unumli foydalanish orqali inson hayoti va uning oliy qadr-qimmatini har qanday transmilliy xavf-xatarlardan ishonchli himoya qilishga erishiladi.

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi. "Odil sudlovni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi normalarini to'g'ridan-to'g'ri qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi 16-sonli Qarori. — Toshkent, 2023-yil 23-iyun. — [Milliy qonunchilik ma'lumotlari bazasi \(Lex.uz\)](#).

2. BMT Bosh Assambleyasi. "Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasini to'ldiruvchi odamlar, ayniqsa ayollar va bolalar savdosining oldini olish, unga chek qo'yish va uning uchun jazolash haqida"gi Palermo protokoli. — Nyu-York, 2000-yil.

3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. Rasmiy nashr — O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. — Toshkent: "Adolat" huquqiy axborot markazi, 2026. — 135-modda.

4. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. — Toshkent: "Adolat", 2026. — 51-modda.

5. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi. "Odam savdosi bilan bog'liq jinoyat ishlari bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi Qarori. — Toshkent, 2009-yil. — 4-band.

'afforov, M. (2023). ODAM SAVDOSI – DAVR MUAMMOSI. Академические исследования в современной науке, 2(13), 280

b

d

NODC (United Nations Office on Drugs and Crime). (2024). Global Report

b

haxzodxo'ja, A. (2022). ODAM SAVDOSI – INSONIYAT KUSHANDASI.

a

Tomiddinovich, A. B. (2024). COOPERATION OF STATE AND PUBLIC

b

N

Б

Ф

И

А

U

T

N

Q

N

Я

Т

L

N

R

N

H

Э

Е

R

G

O

H

D

28

A

G

8

Alibekov Abbos Anvar o'g'li
Berdaq nomidagi QDU talabasi
Adilova Marjangul Elmuratovna
Berdaq nomidagi QDU o'qituvchisi

ODAM SAVDOSI JINOYATLARINI TERGOV QILISHNING DOLZARB MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish jarayonida uchraydigan dolzarb muammolar, ularning kelib chiqish sabablari hamda amaldagi jinoyat-protsessual qonunchilikni qo'llash amaliyoti tahlil qilingan. Shuningdek, odam savdosi jinoyatlarini aniqlash, dalillarni to'plash va mustahkamlash, jabrlanuvchilar huquqlarini ta'minlash, xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish hamda sud-tergov amaliyotida uchrayotgan ayrim kamchiliklar ilmiy-huquqiy nuqtai nazardan yoritilgan. Maqolada milliy qonunchilik va xalqaro huquq normalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinib, tergov faoliyati samaradorligini oshirish, jinoyatlarning oldini olish hamda huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.*

Kalit so'zlar: *Odam savdosi, transmilliy jinoyatchilik, jinoyat-protsessual huquq, tergov metodikasi, kriminalistika, dalillarni yig'ish, jabrlanuvchilarni identifikatsiya qilish, xalqaro huquq, Palermo protokoli, huquqni qo'llash amaliyoti.*

Bugungi kunda odam savdosi inson huquqlari va erkinliklariga jiddiy tahdid soluvchi, transmilliy xususiyatga ega bo'lgan eng xavfli jinoyatlardan biri hisoblanadi. Ushbu jinoyat turi nafaqat alohida shaxsning huquq va manfaatlariga zarar yetkazadi, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligi, davlat xavfsizligi hamda qonun ustuvorligini ta'minlashga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Globalizatsiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, migratsiya jarayonlarining faollashuvi va iqtisodiy tengsizlik odam savdosi jinoyatlarining sodir etilishiga qulay sharoit yaratmoqda. O'zbekiston Respublikasida odam savdosiga qarshi kurashish davlat

siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Shu maqsadda milliy qonunchilik takomillashtirilib, xalqaro huquq normalari va majburiyatlari asosida ushbu turdagi jinoyatlarning oldini olish, ularni fosh etish, tergov qilish hamda jabrlanuvchilarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan kompleks huquqiy mexanizmlar joriy etilgan. Biroq amaliyotda odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish jarayonida dalillarni to'plash, jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilish, jabrlanuvchilar va guvohlarning xavfsizligini ta'minlash, shuningdek xalqaro hamkorlikni samarali tashkil etish bilan bog'liq qator muammolar uchrab kelmoqda.

Odam savdosi zamonaviy dunyoda insonning sha'ni, qadr-qimmatini va erkinligiga tajovuz qiluvchi eng xavfli transmilliy jinoyatlardan biri hisoblanadi. Mazkur jinoyat shaxsni aldash, majburlash, zo'rlik ishlatish yoki zaif holatidan foydalanish orqali ekspluatatsiya qilish maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish kabi harakatlarni o'z ichiga oladi.

Odam savdosi nafaqat alohida shaxsning konstitutsiyaviy huquqlarini buzadi, balki jamiyat xavfsizligi va davlat manfaatlariga ham jiddiy zarar yetkazadi. O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligida odam savdosiga qarshi kurashishning huquqiy asoslari belgilangan bo'lib, ushbu jinoyat uchun jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan. Shuningdek, O'zbekiston xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsiplari va normalariga amal qilgan holda odam savdosiga qarshi kurashish sohasidagi xalqaro majburiyatlarni ham bajarib kelmoqda. Odam savdosining eng ko'p uchraydigan shakllari mehnat ekspluatatsiyasi, jinsiy ekspluatatsiya, majburiy mehnat, qullikka o'xshash munosabatlar, tilanchilikka majburlash, noqonuniy farzandlikka berish va inson a'zolari yoki to'qimalaridan noqonuniy foydalanish bilan bog'liq holatlardan iborat. Ushbu jinoyatlar ko'pincha uyushgan jinoiy guruhlar tomonidan sodir etilib, transmilliy xususiyat kasb etadi.

Odam savdosining asosiy huquqiy belgilari quyidagilardan iborat: shaxsni ekspluatatsiya qilish maqsadining mavjudligi; jabrlanuvchini yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish

kabi harakatlarning sodir etilishi; aldash, tahdid qilish, zo'rlik ishlatish, majburlash, xizmat mavqeidan foydalanish yoki jabrlanuvchining ojiz holatidan foydalanish kabi noqonuniy usullardan foydalanilishi; jinoyat natijasida jabrlanuvchining huquq va erkinliklarining cheklanishi hamda moddiy yoki nomoddiy manfaat ko'zlanishi. Shu bois odam savdosi jinoyatlarining huquqiy belgilarini to'g'ri aniqlash tergov organlari tomonidan jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilish, dalillarni qonuniy tartibda to'plash hamda aybdor shaxslarni javobgarlikka tortishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur belgilarni chuqur tahlil qilish tergov va sud amaliyotining samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Odam savdosi jinoyatining yuridik tarkibini to'g'ri aniqlashda uning obyektiv va subyektiv tomonlarini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Mazkur belgilar jinoyatni boshqa turdagi jinoyatlardan farqlash, uni to'g'ri kvalifikatsiya qilish hamda aybdor shaxsning javobgarligini belgilashda asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Jinoyatning obyektiv tomoni odam savdosiga qaratilgan ijtimoiy xavfli harakatlarda namoyon bo'ladi. Bunday harakatlarga shaxsni yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish kiradi. Ushbu harakatlar odatda aldash, tahdid qilish, zo'rlik ishlatish, majburlash, o'g'irlash, xizmat mavqeidan foydalanish yoki jabrlanuvchining ojiz holatidan foydalanish kabi noqonuniy usullar orqali amalga oshiriladi. Mazkur harakatlarning asosiy maqsadi jabrlanuvchini ekspluatatsiya qilishdan iborat bo'lib, ekspluatatsiya mehnatga majburlash, jinsiy ekspluatatsiya, qullik yoki qullikka o'xshash munosabatlar, tilanchilikka majburlash, inson a'zolari va to'qimalaridan noqonuniy foydalanish kabi shakllarda namoyon bo'lishi mumkin³².

Odam savdosi jinoyatining obyeksi insonning erkinligi, sha'ni, qadr-qimmat va boshqa shaxsiy huquqlaridir. Ayrim hollarda ushbu jinoyat jabrlanuvchining sog'lig'i, hayoti yoki boshqa qonun bilan

³² O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Sudlar tomonidan odam savdosiga oid ishlar bo'yicha qonunchilikni qo'llashning ba'zi masalalari to'g'risida"gi Qarori, 24.11.2009-y., 12-son. <https://lex.uz/ru/docs/-1616053>

qo'riqlanadigan manfaatlariga ham zarar yetkazishi mumkin. Jinoyatning subyektiv tomoni esa aybdorning qasddan harakat qilishi bilan tavsiflanadi. Odam savdosi faqat to'g'ridan-to'g'ri qasd bilan sodir etiladi. Jinoyat sodir etayotgan shaxs o'z harakatlarining ijtimoiy xavfliligini anglaydi, ularning oqibatlarini oldindan ko'radi va ekspluatatsiya qilish maqsadida ushbu oqibatlarining yuz berishini istaydi. Mazkur jinoyatda maqsad jinoyat tarkibining muhim belgisi hisoblanadi. Aynan ekspluatatsiya qilish maqsadining mavjudligi odam savdosini boshqa o'xshash jinoyatlardan ajratib turadi. Shunday qilib, odam savdosi jinoyatining obyektiv va subyektiv tomonlarini to'liq hamda to'g'ri aniqlash tergov organlari va sudlar tomonidan jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilish, dalillarni baholash va adolatli sud qarorini qabul qilishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Odam savdosi jinoyatlari murakkab tarkibga ega bo'lib, ularni tergov qilish jarayoni ko'plab huquqiy, tashkiliy va amaliy muammolar bilan bog'liq. Mazkur jinoyatlarning aksariyati yashirin tarzda sodir etilishi, transmilliy xususiyatga egaligi hamda uyushgan jinoiy guruhlar tomonidan amalga oshirilishi tergov organlari faoliyatini murakkablashtiradi. Shu sababli odam savdosiga oid jinoyatlarni o'z vaqtida aniqlash, ularni sifatli tergov qilish va aybdorlarni javobgarlikka tortish huquqni muhofaza qiluvchi organlar oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Tergov amaliyotida uchraydigan asosiy muammolardan biri jinoyatni o'z vaqtida aniqlashdir.

Odam savdosi jabrlanuvchilari ko'pincha qo'rqitish, zo'ravonlik, ruhiy bosim yoki iqtisodiy qaramlik sababli huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat qilmaydi. Ayrim hollarda ular noqonuniy migratsiya, hujjatlarning olib qo'yilishi yoki jinoyatchilar tomonidan tahdid qilinishi tufayli sodir bo'lgan jinoyat haqida xabar berishdan bosh tortadilar. Bu esa jinoyatning yashirin qolishiga va tergovning kech boshlanishiga olib keladi. Shunday qilib, odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishda uchrayotgan muammolarni bartaraf etish uchun qonunchilikni takomillashtirish, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning institutsional salohiyatini

kuchaytirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va zamonaviy kriminalistik usullarni keng joriy etish zarur. Bu choralar odam savdosiga qarshi kurash samaradorligini oshirish hamda inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishga xizmat qiladi.

Milliy qonunchilikning asosini O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasi hamda Jinoyat-protsessual kodeksi normalari tashkil etadi. Ushbu hujjatlarda odam savdosi tushunchasi, jabrlanuvchilarni aniqlash, ularning huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy reabilitatsiya qilish, davlat organlarining vakolatlari hamda jinoyat uchun javobgarlik masalalari batafsil tartibga solingan. 2025-yilda esa Jinoyat kodeksining 135-moddasiga o'zgartirishlar kiritilib, odam savdosi jinoyati uchun javobgarlik yanada kuchaytirildi.

Xalqaro huquq nuqtai nazaridan esa asosiy hujjat 2000-yilda qabul qilingan Palermo protokoli (BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasini to'ldiruvchi Odam savdosi, ayniqsa ayollar va bolalar savdosining oldini olish, unga chek qo'yish va jazolash to'g'risidagi Protokol) hisoblanadi. Mazkur Protokol odam savdosining xalqaro e'tirof etilgan ta'rifini belgilaydi hamda davlatlar zimmasiga uchta asosiy majburiyatni yuklaydi: jinoyatni oldini olish (Prevention), jinoyatchilarni jinoiy javobgarlikka tortish (Prosecution) va jabrlanuvchilarni himoya qilish (Protection)³³. O'zbekistonning milliy qonunchiligi mazmunan Palermo protokoli talablariga katta darajada mos keladi. Xususan, odam savdosining tarkibiy elementlari — shaxsni yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish hamda ekspluatatsiya maqsadi milliy qonunchilikda ham o'z ifodasini topgan. Bundan tashqari, 2020-yildagi yangi tahrirdagi qonun bilan "odam savdosi qurboni", "odam savdosi qurboni deb taxmin qilinayotgan shaxs", "identifikatsiya qilish" kabi yangi tushunchalar kiritildi va jabrlanuvchilarga tibbiy, psixologik, huquqiy hamda ijtimoiy yordam ko'rsatish mexanizmlari

³³ Xalqaro huquq: Darslik / Mas'ul muharrir y.f.d., prof. A.X.Saidov. – Toshkent: "Yuridik adabiyotlar publish", 2021. – B. 312-315.

mustahkamlandi. Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasining odam savdosiga qarshi kurashish bo'yicha milliy qonunchiligi xalqaro huquqning asosiy tamoyillariga mos ravishda rivojlanmoqda. So'nggi yillarda amalga oshirilgan qonunchilik islohotlari milliy huquq tizimini xalqaro standartlarga yaqinlashtirdi. Kelgusida xalqaro hamkorlikni kengaytirish, tergov amaliyotiga zamonaviy kriminalistik usullarni joriy etish va jabrlanuvchilarni himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish odam savdosiga qarshi kurashish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Odam savdosiga qarshi kurashish sohasida 2024–2025-yillarda huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan profilaktika, jinoyatlarni aniqlash va ularni fosh etish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. 2024-yilda jinoyatchilikka qarshi kurashish samaradorligi sezilarli darajada oshib, mamlakat bo'yicha ro'yxatga olingan jinoyatlarning 92,4 foizi fosh etilgan, shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning tashabbusi bilan aniqlangan jinoyatlar soni 23,4 foizga oshgan. Mazkur ko'rsatkichlar odam savdosi jinoyatlarini aniqlash va tergov qilish tizimiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi. Xususan, tezkor-qidiruv tadbirlarining takomillashtirilishi, xalqaro hamkorlikning kengaytirilishi hamda raqamli kriminalistika vositalarining qo'llanilishi tergov samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Odam savdosi bugungi kunda inson huquqlari va erkinliklariga jiddiy tahdid soluvchi, transmilliy xususiyatga ega bo'lgan eng xavfli jinoyatlardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida odam savdosiga qarshi kurashish sohasida so'nggi yillarda muhim huquqiy va institutsional islohotlar amalga oshirilgan. Xususan, "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri qabul qilinishi, Jinoyat kodeksining 135-moddasi takomillashtirilishi hamda xalqaro huquq normalarining milliy qonunchilikka implementatsiya qilinishi ushbu turdagi jinoyatlarga qarshi kurashish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, tadqiqot davomida odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish amaliyotida bir qator dolzarb muammolar mavjudligi aniqlandi. Jumladan, jinoyatlarning yashirin

sodir etilishi, dalillarni to'plash va mustahkamlashdagi qiyinchiliklar, jabrlanuvchilar va guvohlarning xavfsizligini ta'minlash, xalqaro hamkorlikning ayrim yo'nalishlarini yanada rivojlantirish zarurati hamda zamonaviy axborot texnologiyalari orqali sodir etilayotgan jinoyatlarni tergov qilish mexanizmlarining yetarli darajada takomillashmaganligi tergov samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Milliy qonunchilikni xalqaro standartlar, xususan, Palermo protokoli talablari bilan qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston qonunchiligi asosiy xalqaro talablarga mos ravishda rivojlanmoqda. Biroq qonun normalarini amaliyotga to'liq va samarali tatbiq etish, tergov organlarining moddiy-texnik imkoniyatlarini kengaytirish hamda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Bizning fikrimizcha, odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish bo'yicha Jinoyat-protsessual kodeksining ayrim normalarini xalqaro standartlarga muvofiq takomillashtirish, elektron dalillarni yig'ish, saqlash va baholash bo'yicha yagona protsessual mexanizmlarni ishlab chiqish, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari uchun odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishga ixtisoslashtirilgan malaka oshirish kurslarini muntazam tashkil etish, odam savdosi jinoyatlariga oid yagona elektron axborot bazasining imkoniyatlarini kengaytirish va barcha vakolatli organlar o'rtasida tezkor ma'lumot almashinuvi tizimini rivojlantirish, xalqaro tashkilotlar va xorijiy davlatlarning huquqni muhofaza qiluvchi organlari bilan qo'shma tergov guruhlarini tashkil etish amaliyotini kengaytirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, odam savdosiga qarshi kurashishning samaradorligi nafaqat qonunchilikni takomillashtirishga, balki uning amaliy ijrosini ta'minlash, xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, zamonaviy tergov usullarini qo'llash hamda jabrlanuvchilarning huquq va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishga ham bevosita bog'liqdir. Mazkur yo'nalishlarda amalga oshiriladigan kompleks chora-tadbirlar odam savdosi jinoyatlarining oldini olish, ularni samarali tergov qilish va inson huquqlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri). 2020-yil 17-avgust, O'RQ-633-son// Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 17.08.2020-yil <https://lex.uz/docs/-4953314>.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1995-y., 1-son (2025-yildagi o'zgartirish va qo'shimchalari bilan).
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Odam savdosi sohasidagi jinoyatlar to'g'risidagi ma'lumotlarning yagona axborot bazasini yuritish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori, 22.11.2021-y., 708-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 23.11.2021-yil <https://www.lex.uz/uz/docs/-5737250>.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Sudlar tomonidan odam savdosiga oid ishlar bo'yicha qonunchilikni qo'llashning ba'zi masalalari to'g'risida"gi Qarori, 24.11.2009-y., 12-son <https://lex.uz/ru/docs/-1616053>.
5. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasini to'ldiruvchi Odamlar, ayniqsa ayollar va bolalar savdosining oldini olish, unga chek qo'yish va uning uchun jazo to'g'risidagi Protokol (Palermo protokoli, 2000-yil). O'zbekiston Respublikasi 2008-yil 8-iyulda ratifikatsiya qilgan.
6. Rustambayev M.H. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga sharhlar. Maxsus qism. – Toshkent: "Yuridik adabiyotlar publish", 2022. – 712 b.
7. Xalqaro huquq: Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik / Mas'ul muharrir y.f.d., prof. A.X.Saidov. – Toshkent: "Yuridik adabiyotlar publish", 2021. – B. 312-315.
8. Kabulov R.R. va boshq. Jinoyat huquqi (Xususiy qism): Darslik. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021. – 512 b.

Adilova Marjangul Elmuratovna
Qoraqalpoq davlat universiteti o'qituvchisi
Gulimbetova Hurliman Yusup qizi
Qoraqalpoq davlat universiteti talabasi

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ODAM SAVDOSIGA QARSHI KURASHISHNING HUQUQIY VA INSTITUTIONAL ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: Maqolada odam savdosiga qarshi kurashishning huquqiy asoslari, uni firibgarlikdan farqlash mezonlari va sud-tergov amaliyotidagi muammolar tahlil qilingan. Asosiy e'tibor jinoyat Jabrlanuvchilarining ruhiy holati va jamiyatdagi takror viktimizatsiya (qayta jarohatlanish) masalalariga qaratilgan. Tizim samaradorligini oshirish uchun ayol tergovchilar korpusini tuzish, nodavlat notijorat tashkilotlari bilan hamkorlikda yangicha tizimni joriy etish va anonim shelterlar tarmog'ini kengaytirish bo'yicha amaliy takliflar ilgari surgan.

Kalit so'zlar: odam savdosi, ekspluatatsiya, viktimizatsiya, Oliy sud Plenumi, "Yagona darcha", ayol tergovchilar, nodavlat notijorat tashkilotlari, shelter, huquqiy implementatsiya.

XX asrning so'nggi o'n yilliklaridan boshlab odam savdosi transmilliy uyushgan jinoyatchilikning eng xavfli shakllaridan biri sifatida xalqaro hamjamiyatning jiddiy e'tiborini torta boshladi. Mazkur jinoyat insonning shaxsiy erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatiga tajovuz qilishi bilan birga, inson huquqlarining qo'pol ravishda buzilishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, odam savdosiga oid jinoyatlar sonining ortib borishi davlatlarning ijtimoiy barqarorligi, huquq-tartibot tizimi samaradorligi hamda milliy xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, O'zbekiston Respublikasi mazkur illatga qarshi murosasiz kurashish maqsadida bir qator nufuzli xalqaro hujjatlarni, jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash to'g'risida"gi Konvensiyasini hamda ushbu Konvensiyani to'ldiruvchi "Odam savdosi, ayniqsa, ayollar va bolalar savdosini oldini olish hamda unga chek qo'yish va uning uchun jazolash haqida"gi Protokolni

rasman ratifikatsiya qildi [1]. Shuningdek, mamlakatimizda “Odam savdosiga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilinib, xalqaro huquqiy prinsiplarni milliy qonunchilik tizimiga implementatsiya qilish yuzasidan tegishli o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi [4].

Bugungi kunda odam savdosiga doir huquqiy normalarni amaliyotda qo‘llash jarayonida muayyan tushunmovchiliklar va masalalar yuzaga kelayotganligini inobatga olgan holda, ushbu toifadagi jinoiy ishlar bo‘yicha respublika miqyosida yagona hamda bir xil sud amaliyotini qaror toptirish maqsad qilingan. Shu munosabat bilan, amaldagi “Sudlar to‘g‘risida”gi Qonunning 17-moddasiga tayanib [5], O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi o‘zining maxsus yo‘riqnomaviy tushuntirishlarini taqdim etadi. [6] Sud organlarining alohida diqqat-e‘tibori shunga qaratilishi lozimki, O‘zbekiston Respublikasi hududida inson, uning hayoti, daxlsiz erkinligi, sha’ni, qadr-qimmatini hamda boshqa tabiiy huquqlari eng oliy qadriyat hisoblanadi va ularning to‘liq ta‘minlanishi mamlakat Konstitutsiyasi orqali kafolatlanadi [3]. Shu nuqtai nazardan, milliy qonunchilikda odam savdosi jinoiy qilmishi uchun qat’iy javobgarlikning muhrlab qo‘yilganligi shaxsiy erkinlikning eng muhim konstitutsiyaviy kafolatlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. [7]

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasi birinchi qismi dispozitsiyasining tub mazmun-mohiyatidan kelib chiqilsa, odam savdosi deganda quyidagi harakatlar tushuniladi: [2]

- Odamni olish-sotish;
- Odamni ekspluatatsiya qilish maqsadini ko‘zlagan holda yollash;
- Tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish.

Oldi-sotdi ko‘rinishidagi odam savdosining xususiyati: Mazkur jinoyat shaxsning bir kishi tomonidan boshqa kishiga muayyan pul mablag‘lari, o‘zga moddiy boyliklar (mulklar), mulkiy xarakterga ega bo‘lgan xizmatlar ko‘rsatish, shuningdek, mulkiy yoxud pul ko‘rinishidagi qarz majburiyatidan voz kechish (va shunga o‘xshash haqlar) evaziga o‘tkazilishi bo‘yicha yozma yoki og‘zaki shaklda kelishuv (bitim) tuzilishini nazarda tutadi.

Diqqatga sazovor jihati shundaki, aynan mana shu ko'rinishdagi jinoyatda jabrlanuvchining qanday maqsadlar uchun sotib olinganligi yoki sotilganligi huquqiy jihatdan hech qanday ahamiyat kasb etmaydi [7].

Biroq amaliyotda firibgarlik holatlarini ham farqlash zarur. Agar shaxs muayyan haqni (pul yoki mulkni) qo'lga kiritganidan keyin odamni topshirish sharti bilan sotishni va'da qilsa, lekin amalda uning asl qasdi faqatgina o'sha moddiy boyliklarni firib yo'li bilan egallashga qaratilgan bo'lsa va unda bitim shartlarini bajarish niyati azaldan mavjud bo'lmasa, uning qilmishi firibgarlik jinoyati tarkibini ifodalaydi. Bunday vaziyatda qarshi tarafdagi oluvchining harakatlari esa sotib olish ko'rinishidagi odam savdosiga suiqasd tariqasida kvalifikatsiya qilinishi shart [6].

Ekspluatatsiya maqsadi va fuqarolik-huquqiy munosabatlar chegarasi: Sudlar shuni qat'iy yodda tutishlari kerakki, olish-sotish ko'rinishidagi jinoyatdan farqli ravishda, Jinoyat kodeksining 135-moddasida ko'rsatilgan boshqa barcha harakatlar guruhida (ya'ni yollash, tashish, topshirish, yashirish hamda qabul qilishda) jinoiy javobgarlikning kelib chiqishi uchun shaxsni ekspluatatsiya qilishga qaratilgan aniq maqsadning mavjudligi majburiy shart hisoblanadi [2]. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) va hamkor tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan baholashlarga ko'ra, dunyo bo'yicha o'n millionlab insonlar majburiy mehnat yoki majburiy nikoh sharoitida yashamoqda. Bu holat odam savdosining iqtisodiy ekspluatatsiya bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Agarda inson mehnati va uning xizmatlaridan amaldagi mehnat hamda fuqarolik qonunchiligi normalariga to'la mos ravishda foydalanilgan bo'lsa, bunday holatlarning hech birida odam ekspluatatsiyasi mavjud deb topilmaydi. Bunday qonuniy huquqiy munosabatlardan kelib chiquvchi majburiyatlarni bajarmaslik bilan bog'liq har qanday nizolar fuqarolik sud ishlarini yuritish tartibida ko'rib chiqilishi va hal etilishi lozim.

Huquqiy ma'noda insonlardan ekspluatatsiya qilish deganda quyidagilar tushuniladi:

1. O'zga shaxslarning fohishaligidan foydalanish yoki ulardan shahvoniy ekspluatatsiya qilishning boshqa shakllari;
2. Majburiy mehnat yoki xizmatlar;
3. Qullik yoxud qullikka o'xshash odatlar;
4. Erksizlik holati;
5. Inson a'zolarini va (yoki) to'qimalarini ajratib olish.

Qonunchilik tizimida jabrlanuvchilarning huquqlarini himoya qilish, zararlarni undirish qat'iy belgilangan bo'lsada amaliyotda jinoyat Jabrlanuvchilarining o'zlari deyarli hech qachon davlat organlariga yordam so'rab murojaat qilmaydi. Bunga jamiyatdagi ikkita ijtimoiy-psixologik to'siq sabab bo'lmoqda. Bulardan bittasi odam savdosi, ayniqsa, ayollarni chet elga fohishalik yoki shahvoniy ekspluatatsiya uchun aldab olib ketish holatlarida, jabrlanuvchiga nisbatan shafqatsiz ijtimoiy bosim mavjud. Insonlar jinoyatchini qoralashdan ko'ra, jabrlanuvchini aybdor qilishga moyil. Jabrlanuvchi bo'lgan ayol o'z oilasi, qarindoshlari va jamiyat tomonidan butunlay voz kechilishidan, sharmanda bo'lishdan qo'rqadi. Natijada, jabrlanuvchi boshidan o'tgan dahshatli ekspluatatsiyani sir saqlashni afzal ko'radi. Jinoyat yopiqlicigicha qoladi, jinoyatchilar esa yangi Jabrlanuvchilarni izlashda davom etaveradi. Shuningdek, *"Jabrlanuvchi fohishalik bilan shug'ullangan taqdirda ham o'z huquqlarini saqlab qoladi"* degan tamoyil amaliyotda ko'pincha ishlamaydi; tizim xodimlari buni oddiy "fohishalik munosabati" deb baholab, jinoiy ish ochishni paysalga solishadi. Natijada Jabrlanuvchi davlat organidan himoya o'rniga ikkinchi marta ruhiy zarba (viktimizatsiya) oladi va arizasini qaytib olishga majbur bo'ladi [10].

Jamiyat va tizim darajasida ildiz otgan ushbu murakkab to'siqni faqat qonunlarni og'irlashtirish yoki Plenum qarorlarini ko'paytirish bilan hal qilib bo'lmaydi. Jabrlanuvchini ayblash va tizimga bo'lgan ishonchsizlik devorini buzadigan kompleks, institutsional va amaliy islohotlarda. Bu borada hayotga tatbiq etilishi lozim bo'lgan eng muhim qadamlar va strategik yechimlar quyidagilardan iboratdir. Jabrlanuvchi tergov eshigiga borganda

erkak tergovchilarning kamsituvchi savollariga yoki sovuq munosabatiga duch kelmasligi kerak. Odam savdosi (ayniqsa, ayollar va bolalar ekspluatatsiyasi) bilan bog'liq arizalarni qabul qilish va tergov qilish huquqini amaliyotda faqatgina maxsus tayyorgarlikdan o'tgan ayol tergovchilar va psixologlar korpusiga topshirish lozim. Arizona topshirish jarayoni profilaktika inspektori yoki navbatchilik qismidan chetlab o'tilgan holda, to'g'ridan-to'g'ri maxsus himoyalangan va anonimlik ta'minlangan maxsus markazlarda ("Yagona darcha" tamoyili asosida) amalga oshirilishi shart. Shuningdek, arizalar va murojaatlarni qabul qilish vakolatini qisman mustaqil jamoat tashkilotlariga (NHT — Nodavlat notijorat tashkilotlari) ishonib topshirish. Jabrlanuvchi shaxs avval huquqshunos va psixolog bilan gaplashadi, unga to'liq huquqiy va ruhiy yordam ko'rsatiladi, so'ngra uning roziligi va anonimligi kafolatlangan holda jamoat tashkiloti vakili guvohligida tergov organiga murojaat qilinadi. Bining qonunchiligimiz avval kuzatilmagan yana bir holat davlat byudjetidan maxsus "Odam savdosi Jabrlanuvchilarini himoya qilish jamg'armasi" tashkil etilishi shart. Sud hukmi chiqqunga qadar jabrlanuvchining shaxsi mutlaqo yashirin saqlanadigan, jismoniy xavfsizligi tansoqchilar yoki maxsus kameralar orqali ta'minlanadigan yopiq "Shelter"lar tarmog'i kengaytirilishi lozim [11]. Hatto zarurat tug'ilganda Jabrlanuvchining ism-familiyasi va yashash joyini rasman o'zgartirish mexanizmi amaliyotga kiritilishi kerak.

Odam savdosiga oid jinoiy ishlarni ko'rib chiqishda sudlar, O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonunining 29-moddasiga tayangan holda [4], jinoyatda aybdor deb topilgan shaxslardan jabrlanuvchilarning ta'minoti hamda ularni tibbiy-ijtimoiy rehabilitatsiya qilish bilan bog'liq bo'lgan barcha xarajatlarni aniq hisoblab, undirish choralarini ko'rishlari shart. Shuningdek, dastlabki tergov bosqichida jabrlanuvchilarga yetkazilgan real moddiy zararlarining qoplanish choralari qay darajada ta'minlanganligiga jiddiy e'tibor qaratishlari lozim.

Sud muhokamasi davomida ushbu jinoyatning sodir etilishiga bevosita yoki bilvosita sharoit yaratib bergan, yo'l qo'ygan barcha shaxslarning javobgarlikka tortilganligi holati sinchkovlik bilan tekshirilishi kerak.

Agarda sud jarayonida qaysidir shaxsning mutlaqo qonunga xilof ravishda jinoiy javobgarlikka tortilganligi aniqlansa, sudlar jinoyat ishini yuritishga mas'ul bo'lgan tegishli davlat organlari mansabdor shaxslarining yo'l qo'ygan xatolariga nisbatan albatta xususiy ajrim chiqarish yo'li bilan huquqiy munosabat bildirishlari shart [6].

Pirovardida, yuqori instansiya sud organlari odam savdosiga oid ishlar yuzasidan quyi birinchi instansiya sudlari tomonidan chiqarilgan sud qarorlarining qay darajada qonuniy va asosli ekanligi ustidan tizimli va qat'iy nazoratni ta'minlashlari, yo'l qo'yilgan har qanday qonun buzilish holatlarini o'z vaqtida aniqlab, ularni zudlik bilan bartaraf etishlari lozim.

Umuman olganda qonundagi jazolarni oshirishda emas, balki Jabrlanuvchi davlat organiga borishdan qo'rqmaydigan, jamiyat esa uni toshbo'ron qilmaydigan xavfsiz ijtimoiy muhit va ishonchli institutsional zanjir yaratishdadir. Davlat Jabrlanuvchiga "Seni har qanday holatda ham himoya qilaman va ayblamayman" degan kafolatni amalda ko'rsata olsagina, odam savdosi zanjiri uziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. BMTning "Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash to'g'risida"gi Konvensiyasini to'ldiruvchi "Odam savdosi, ayniqsa, ayollar va bolalar savdosini oldini olish hamda unga chek qo'yish va uning uchun jazolash haqida"gi Protokol (Nyu-York, 2000-yil 15-noyabr).

2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).

3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.

4. O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni (Yangi tahriri) // Lex.uz.

5. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi Qonuni // Lex.uz.

6. *O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi qarori // www.oliysud.uz.*

7. *Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. Maxsus qism. Darslik. – Toshkent: Ilm-Ziyo, 2021.*

8. *Inogamjonova Z.F. Jinoyat jarayonida jabrlanuvchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash muammolari. – Toshkent: TDYUU, 2022.*

9. *Yakubova S. Odam savdosi jinoyatlarining latentligi va ularni bartaraf etishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlari // Huquq va burch. – 2023. – №4.*

10. *Tursunov A.S. Kriminologiya: Viktimologik aspekt va jamiyatda vtorichnaya viktimizatsiyani kamaytirish yo'llari // O'zbekiston qonunchiligi tahlili. – 2024. – №2.*

11. *United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Global Report on Trafficking in Persons. – Vienna, 2024.*

Begatov Jasurbek Numonjanovich
Davlat va huquq instituti tadqiqotchisi

MEH NATGA OID MUNOSABATL ARDA KAMSITISHLARGA QARSHI KURASHISHDA RIVOJLANGAN G'ARB DAVLATLARI TAJRIBASI

G'arbning rivojlangan davlatlari kamsitishlarga qarshi kurashish va ish joyida teng munosabatni targ'ib qilish bo'yicha muhim chora-tadbirlarni amalga oshirib kelayotgan dunyoning yetakchi mintaqalaridan biri hisoblanadi.

Mehnatga oid munosabatlarda inson huquqlarini ta'minlash bugungi kunda dunyo davlatlari o'rtasida eng dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda.

Diskriminatsiyaga barham berish yo'lidagi eng muhim qadam bu uning qonun bilan taqiqlanishi, tartibga solishning izchilligi keng qamrovli bo'lishi lozim³⁴.

Xalqaro mehnat standartlari mehnatni xalqaro huquqiy tartibga solishning asosiy natijasi bo'lib, davlatlar o'rtasidagi kelishuvlar orqali yollanma mehnatdan foydalanish, mehnat sharoitlarini yaxshilash, mehnatni muhofaza qilish, xodimlarning shaxsiy va jamoaviy manfaatlarini himoya qilish bilan bog'liq masalalarni tartibga solishdir³⁵.

Xalqaro mehnat standartlari insonlarning asosiy tabiiy huquqlaridan birini global miqyosda mustahkamlash, fuqarolarni himoya qilish kafolatlari va buzilgan huquqlarni tiklash mexanizmlarini yaratish maqsadida ko'plab xalqaro huquqiy hujjatlar ushbu masalalarga bag'ishlangan³⁶.

³⁴ XMT Bosh direktorining "Ishdagi tenglik: muammolarga javob izlash" ma'ruzasi: Xalqaro mehnat konferensiyasi. 96-sessiya 2007. Xalqaro mehnat byurosi. Jeneva: 262 b.

³⁵ Нурутдинова А., Чиканова Л. Трудовое законодательство: состояние и перспективы развития // Экономика и право. 2009. №8. С. 40.

³⁶ Буянова А.В., Петрякова Д.А. Совершенствование трудо-правового статуса беременных женщин и лиц, имеющих детей // "Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал" №5/2014. С. 122-124

Dunyoning bir qator rivojlangan G'arb davlatlarining mehnatga oid munosabatlarda kamsitishni taqiqlash va uni oldini olish bo'yicha tajribalarni tahlil qilib chiqamiz.

Fransiya inson huquqlarni himoya qilish hamda kamsitishlarga qarshi kurashishda mustahkam huquqiy mexanizmga ega Yevropaning yetakchi davlatlaridan biri hisoblanadi. Fransiyaning mehnat qonunchiligini atroflicha tahlil qiladigan bo'lsak, diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik prinsipi Fransiya mehnat qonunchiligining asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Fransiyada boshqa ko'plab mamlakatlarda bo'lgani kabi mehnat munosabatlarida inson huquqlarini kamsitishdan himoya qilish bo'yicha mustahkam huquqiy norma va mexanizmga ega davlat hisoblanadi. Asosiy qonun manbasi Fransiya mehnat kodeksi va Fransiya Konstitutsiyasi bo'lib, ular kamsitishlarga qarshi qaratilgan asosiy huquq va erkinliklarni himoya qiladigan qoidalarni o'z ichiga oladi.

Fransiya qonunchiligi nomzod yoki xodimga nisbatan to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita diskriminatsiyaning har qanday shaklini taqiqlaydi, agar u quyidagi asoslarga ko'ra bo'lsa: kelib chiqishi; jinsi; gender identifikatori; jinsiy oriyentatsiyasi; yoshi; oilaviy ahvoli; homiladorligi; genetik xususiyatlari; iqtisodiy ahvolidan kelib chiqadigan alohida zaifligi; etnik guruhga, millatga yoki irqiga (haqiqatda yoki taxminan) tegishli bo'lishi yoki tegishli bo'lmasligi; siyosiy qarashlari; kasaba uyushmasi yoki o'zaro jamiyat faoliyati; diniy e'tiqodi; tashqi ko'rinishi; ismi; yashash joyi yoki bank hisob raqami; sog'lig'ining holati; nogironligi; fransuz tilidan boshqa tilda o'z fikrini ifoda eta olish qobiliyati³⁷.

Agar shaxs o'zini kamsitilgan deb hisoblasa, u ish beruvchiga nisbatan qonuniy choralar ko'rishlarini so'rab Fransiya mehnat sudlariga murojaat qilishi hamda kompensatsiya undirishi mumkin. Mehnat sudlari dalillar asosida ishni ko'rib chiqib hukm chiqarish huquqiga ega. Agar kamsitish aniqlansa, sud zararni qoplash,

³⁷ France labour code// https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072050/

huquqni qayta tiklash yoki boshqa tegishli choralarni ko'rish mumkin³⁸.

Yuqorida keltirilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, Fransiya mehnat qonunchiligi xodimlarning mehnat huquqlarini himoya qilishga qaratilgan keng qamrovli qoidalarni o'z ichiga oladi. Kamsitishning har qanday shakli qat'iyon taqiqlanadi. Qonunbuzarlarga nisbatan jiddiy jazo choralari ko'zda tutilgan. Shunga qaramay, amaliyot shuni ko'rsatadiki, kamsitish holatlari hali ham uchray turadi, bu esa ushbu muammoga qarshi kurashishda doimiy sa'y-harakatlar zarurligini ko'rsatadi.

Buyuk Britaniya mehnat qonunchiligi ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, hukumat tomonidan ish beruvchi va xodimlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlarning joriy qilinishi orqali vujudga kelgan. Mehnat to'g'risidagi qonunchilik umumiy huquq hujjatlari, nizomlarda xodimlarning avvalo, inson ekaniga e'tibor qaratilib, ularning huquq va erkinliklari ustuvorligi e'tirof etiladi³⁹.

1996-yilda qabul qilingan "Mehnat huquqlari to'g'risida"gi qonun mehnat munosabatlari sohasidagi xodimlar va ish beruvchilar munosabatlarini tartibga soluvchi qonun normalarini o'zida birlashtirgan normativ-huquqiy hujjatdir. Mazkur qonun adolatsiz ishdan bo'shatish, ish haqi, kamsitishlarni taqiqlash hamda xodimlar huquqlarini muhofaza qilish kabi muhim qoidalarni o'zida mujassamlashtirgan.

Buyuk Britaniyaning mehnat qonunchiligi ish beruvchilar rioya qilishlari kerak bo'lgan mehnatga haq to'lash tartibi va ish haqi bilan bog'liq masalalarni ham belgilab beradi. 1998-yilda qabul qilingan "Milliy eng kam ish haqi to'g'risida"gi qonunga asosan, turli asoslarga ko'ra ish haqi bo'yicha kamsitishlarni taqiqlaydi.

³⁸ French labour code. International Labour Organisation Geneva : ILO. 1982. https://labordoc.ilo.org/discovery/fulldisplay/alma992173673402676/41ILO_INST:41ILO_V1 (accessed 01.01.2024)

³⁹ Buyuk Britaniya mehnat huquqi: asosiy tamoyillar// <https://huquqburch.uz/buyuk-britaniya-mehnat-huquqi-asosiy-tamoyillar/>

Buyuk Britaniyada muhim hujjatlardan biri 1998-yil qabul qilingan “Inson huquqlari to‘g‘risida”gi qonun bo‘lib uning 14-moddasi diskriminatsiyani taqiqlash to‘g‘risida bo‘lib unga ko‘ra, “Inson huquqlari to‘g‘risida”gi Yevropa konvensiyasi va “Inson huquqlari to‘g‘risida”gi qonunda belgilangan huquq va erkinliklardan foydalanishda jinsi, irqi, rangi, tili, dini, siyosiy yoki boshqa qarashlari, milliy yoki ijtimoiy kelib chiqishi, milliy ozchilikka qo‘shilish, mulkiy, tug‘ilish yoki boshqa maqom kabi asoslarga ko‘ra kamsitmasliklari lozim⁴⁰.

Bandlik sohasida kamsitishlari bilan bog‘liq nizolar odatda ish beruvchilar, kasaba uyushmalari yoki Fuqarolar maslahati byurosi kabi yuridik maslahatchilar bilan maslahatlashuvlar orqali hal qilinadi. Agar kerak bo‘lsa, da’volar mehnat sudiga topshirilishi mumkin. Tenglik va inson huquqlari komissiyasi ushbu qonunlarni amalga oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi⁴¹.

Shvetsiya mehnat huquqining manbalari konstitutsiya, qonun osti hujjatlari, jamoaviy shartnomalar, mehnat sudi qarorlari, ichki mehnat qonunchiligi qoidalari va urf-odatlar kiradi⁴².

Shvetsiya Konstitutsiyasining ikkinchi qismi, 15-bandida shunday deyilgan: “Hech qanday norma irqi, teri rangi yoki etnik kelib chiqishi bo‘yicha ozchilikka mansub bo‘lgan har qanday fuqaroni kamsitishni nazarda tutmasligi kerak. Hech qanday norma har qanday fuqaroni uning jinsi bo‘yicha kamsitishni nazarda tutmasligi kerak”⁴³.

⁴⁰ Human Rights Act 1998// <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/schedule/1>

⁴¹ United Kingdom employment equality law// https://en.wikipedia.org/wiki/United_Kingdom_employment_equality_law

⁴² Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право. Москва: 1999. С. 69.

⁴³ Flodgren B. Bulletin of Comparative Labor Relations. Equality and Prohibition of Discrimination in Employment (Editor: Blanpain R.). Kluwer Law and Taxation Publishers. Deventer. The Netherlands. 1985. №14. P. 1.

Shvetsiyada mehnat munosabtlarini tartibga solish bo'yicha 20 dan ortiq qonunlari mavjud. Ularning asosiylari quyidagilardan iborat: 1974-yildagi "Korxonalarda kasaba uyushmalarining huquqlari to'g'risida"gi qonun; 1982-yildagi "Ish vaqti to'g'risida"gi qonun; 1978-yildagi "Ishlab chiqarish muhofazasi to'g'risida"gi qonun; 1982-yildagi "Bandlikni ta'minlash to'g'risida"gi qonun; 1986-yildagi "Mehnat bozorida etnik diskriminatsiyani taqiqlash to'g'risida"gi qonun; 1991-yildagi "Mehnat sohasida erkaklar va ayollar uchun teng imkoniyatlar to'g'risida"gi qonun va boshqalar.

Shvetsiyaning mehnat sohasidagi birinchi antidiskriminatsion qonunchilik akti sifatida 1980-yildagi "Erkaklar va ayollar uchun teng imkoniyatlar to'g'risida"gi qonunni keltirish mumkin⁴⁴. Mazkur qonun 1991-yilda qayta ko'rib chiqilib yangi tahrirda qabul qilingan. Davlat sektorida davlat xizmatchilari uchun maxsus "Teng imkoniyatlar to'g'risida"gi farmon ham mavjud. Bundan tashqari, davlat va xususiy sektorlarda teng imkoniyatlar to'g'risida jamoaviy kelishuvlar mavjud. Qonunning 6-bandida ish beruvchi korxona faoliyatining imkoniyatlari va umumiy doirasidan kelib chiqib, erkaklar va ayollar uchun teng mehnat sharoitlarini yaratishni ta'minlaydigan choralarni ko'rishi shart. Ushbu choralarga, ish joyida jismoniy kuch ishlatish zarurligini kamaytirish uchun texnik uskunalarni o'rnatish kiradi. Qonun shuningdek, ish beruvchiga har ikki jinsdagi shaxslarni ishga qabul qilish to'g'risida ariza berishini rag'batlantirish, ta'lim dasturlari va boshqa ma'qbul usullar orqali turli sohalarda va xodimlarning turli toifalari o'rtasida erkaklar va ayollar tengligini rag'batlantirishni talab qiladi. Qonunning mohiyatiga ko'ra, har bir jins vakili har bir ish turi bo'yicha barcha xodimlarning kamida 40 foizini tashkil qilganda, tenglik mavjud hisoblanadi. Agar bunga qarshi maxsus sabablar bo'lmasa, ish beruvchi yangi xodimlarni yollashda ish joylarida erkaklar va ayollar

⁴⁴ Equal Opportunities Act (No. 433 of 1991).// https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=22404#:~:text=Under%20this%20new%20Act%2C%20whose,to%20prevent%20sexual%20harassment%20at (Murojaat sanasi: 12.01.2025)

tarkibiy qismlarining teng muvozanatini saqlashga alohida e'tibor qaratishi kerak⁴⁵.

Diskriminatsiya faktini isbotlash masalasida Shvetsiya mehnat huquqi fuqarolik protsessual normasidan foydalanadi. Unga ko'ra, isbotlash va dalillarni taqdim etish majburiyati o'z huquqlari buzilganligi haqida da'vo arizasi bilan murojaat qilgan tarafga yuklatiladi. Afsuski, mazkur holat ko'plab mehnat munosabatlarida kamsitish holatlarini aniqlanmay qolishga sabab bo'ldi.

2008-yilgi "Diskriminatsiya to'g'risida"gi qonun Shvetsiyada jinsi, etnik kelib chiqishi, dini yoki boshqa e'tiqodi, nogironligi, jinsiy orientatsiyasi yoki yoshidan qat'i nazar, kamsitishga qarshi kurashish hamda teng huquq va imkoniyatlarni targ'ib qilishga qaratilgan⁴⁶. Mazkur qonun Shvetsiyada adolatli va inklyuziv jamiyatni rivojlantirishga qaratilgan keng qamrovli qonunchilikni yaratishda muhim hujjat hisoblanadi.

Jinsiy diskriminatsiya holati to'g'risida ariza berilgan taqdirda, masalan ishga qabul qilishda, arizani rad etilgan shaxs qarama-qarshi jinsdagi ishga qabul qilingan shaxsdan ko'ra yaxshiroq malakaga ega ekanligini isbotlashi lozim. Agar bu holat aniqlansa, jinsiy diskriminatsiya mavjud deb taxmin qilinadi va uni yo'qligini isbotlash majburiyati ish beruvchiga yuklatiladi. Ish beruvchi o'zini oqlash maqsadida, arizani rad etish to'g'risidagi qaror arizachining jinsiga bog'liq emasligini, balki ijobiy harakatlar dasturi doirasida qabul qilinganligini hamda harakatlari xolis niyatlarning natijasi ekanligini isbotlashi kerak. Agar sud nizoni ko'rib chiqish jarayonida ish beruvchi tomonidan taqdim etilgan dalillar yetarli emas degan xulosaga kelsa, jinsiy diskriminatsiya faktini aniqlash to'g'risida qaror qabul qilishi va ishga qabul qilishni rad etish to'g'risidagi qarorni haqiqiy emas deb e'lon qilishi mumkin.

⁴⁵ Присекина Н.Г. Проблемы дискриминации в международном трудовом праве. Дисс... на соиск. учен. степ. к.ю.н. - Владивосток: 2002. С. 112.

⁴⁶ Discrimination Act, 2008:567 Sweden // <https://www.do.se/choose-language/english/discrimination-act-2008567>

Diskriminatsiyaga barham berishda nafaqat mehnatga oid munosabatlarda tenglikni targ'ib qilish, balki XMT tomonidan qabul qilingan normativ-hujjatlarga amal qilish masalasi ham muhim hisoblanadi⁴⁷. Yuqoidagilardan kelib chiqib milliy qonunchiligimizga bir qator takliflani keltirb o'tishimiz mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 4-moddasi ikkinchi qismidagi kamsitish taqiqlangan xususiyatlar ro'yxatini *terisining rangi, siyosiy e'tiqodi, oilaviy holati, nogironligi, chet elga mansubligi* kabi kamsitish taqiqlangan asoslar bilan to'ldirish, shuningdek ushbu moddaga "*Mehnat munosabatlari sohasida bilvosita kamsitish – insonlarni mehnat munosabatlari sohasida boshqa shaxslarga nisbatan noqulayroq vaziyatga tushirib qo'yuvchi qoidalar, mezonlar yoki amaliyotlarni joriy etilish natijasida ma'lum bir guruhga nisbatan cheklovlar, istisnolar yoki afzalliklar berish*" degan mazmunda uchinchi qism kiritish, uchinchi-beshinchi qismlarni mos ravishda to'rtinchi-oltinchi qismlar sifatida e'tirof etish hamda oltinchi qismni "*Kamsitish fakti ustidan sudga shikoyat qilgan xodimlarning huquqlari turli xil tajovuzlardan himoya qilinishi davlat tomonidan kafolatlanadi hamda ular kamsitish fakti ustidan sudga shikoyat qilgani uchun ishdan bo'shatilishi mumkin emas*" mazmundagi jumla bilan to'ldirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Yuqorida biz g'arbning bir qator davlatlar qonunchiligida mazkur kamsitish taqiqlangan asoslari ro'yxatini tahlil qilib chiqdik. Jumladan, Fransiya mehnat kodeksida *siyosiy e'tiqodi, oilaviy holati, nogironligi, chet elga mansubligi*; Buyuk Britaniyaning 1998-yil qabul qilingan "Inson huquqlari to'g'risida"gi qonunida *terisining rangi, siyosiy e'tiqodi, oilaviy holati, nogironligi, chet elga mansubligi*; Shvetsiyaning 2008-yilgi "Diskriminatsiya to'g'risida"gi qonunida *terisining rangi, siyosiy e'tiqodi, oilaviy holati, nogironligi kabi asolarga ko'ra kamsitish taqiqlangan*.

⁴⁷ Биятто Е.В. Дискриминация в сфере трудовых отношений // Sciencetime. 2015. С. 52-59.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. XMT Bosh direktorining “Ishdagi tenglik: muammolarga javob izlash” ma’ruzasi: Xalqaro mehnat konferensiyasi. 96-sessiya 2007. Xalqaro mehnat byurosi. Jeneva: 262 b.
2. Нурутдинова А., Чиканова Л. Трудовое законодательство: состояние и перспективы развития // Экономика и право. 2009. №8. С. 40.
3. Буянова А.В., Петрякова Д.А. Совершенствование трудового правового статуса беременных женщин и лиц, имеющих детей // “Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал” №5/2014. С. 122-124
4. France labour code// https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072050/
5. Employment & Labour Laws and Regulations France 2024-2025// <https://iclg.com/practice-areas/employment-and-labour-laws-and-regulations/france>
6. Buyuk Britaniya mehnat huquqi: asosiy tamoyillar// <https://huquqburch.uz/buyuk-britaniya-mehnat-huquqi-asosiy-tamoyillar/>
7. Human Rights Act 1998// <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/schedule/1> United Kingdom employment equality law// https://en.wikipedia.org/wiki/United_Kingdom_employment_equality_law
8. Protection from Redundancy (Pregnancy and Family Leave) Act 2023// <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/17/contents>
9. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право. Москва: 1999. С. 69.
10. Flodgren B. Bulletin of Comparative Labor Relations. Equality and Prohibition of Discrimination in Employment (Editor: Blanpain R.). Kluwer Law and Taxation Publishers. Devenicr. Tlie Netherlands. 1985. №14. P. 1.
11. Присекина Н.Г. Проблемы дискриминации в международном трудовом праве. Дисс... на соиск. учен. степ. к.ю.н.. - Владивосток: 2002. С. 112.
12. Discrimination Act, 2008:567 Sweden // <https://www.do.se/choose-language/english/discrimination-act-2008567>

Xasanov Muxriddin O'roqboy o'g'li
O'zbekiston Fanlar akademiyasi
Davlat va huquq instituti katta ilmiy xodimi

SUN'IY INTELLEKT VOSITALARI ORQALI ODAM SAVDOSI QURBONLARINI JALB QILISH, NAZORAT QILISH VA EKSPLUATATSIYA QILISH HOLATLARIGA QARSHI TERGOV AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. *Maqolada sun'iy intellekt vositalari orqali odam savdosi qurbonlarini jalb qilish, nazorat qilish va ekspluatatsiya qilish holatlari hamda bunday jinoyatlarga qarshi tergov amaliyotini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Unda generativ AI, chat-bot, deepfake, soxta ish e'lonlari, algoritmik nishonga olish va raqamli shantaj odam savdosi jinoyatining yollash, aldash, qaramlikka keltirish va ekspluatatsiya bosqichlariga qanday ta'sir ko'rsatishi yoritiladi. Muallif tomonidan raqamli dalillarni aniqlash, mustahkamlash va baholashga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *odam savdosi, sun'iy intellekt, generativ AI, raqamli dalil, jabrlanuvchi, tergov, ekspluatatsiya, deepfake, chat-bot.*

Odam savdosi shaxs erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatini va xavfsizligiga bevosita tajovuz qiladigan og'ir jinoyatlardan biridir. O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonunida odam savdosi kuch ishlatish, tahdid, aldash, firibgarlik, hokimiyatni suiiste'mol qilish yoki shaxsning qaltis vaziyatidan foydalanish orqali undan foydalanish maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish sifatida ifodalangan⁴⁸. Jinoyat kodeksining 135-moddasi ham odamni olish-sotish yoxud undan foydalanish maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilishni odam savdosi tarkibi sifatida belgilaydi⁴⁹. Mazkur

⁴⁸ O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'RQ-633-son Qonuni. Yangi tahrir. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: <https://lex.uz/docs/-4953314>.

⁴⁹ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. 22.09.1994. 135-modda. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: <https://www.lex.uz/docs/-111453>.

tarkibning murakkabligi shundaki, jinoyat ko'pincha yakuniy ekspluatatsiya paytida emas, balki undan oldingi jalb qilish va nazorat qilish bosqichlaridayoq shakllanadi.

Bugungi raqamli muhitda odam savdosi jinoyatlari yangi texnologik ko'rinish olmoqda. BMTning Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC)ning 2024-yilgi Global hisobotida odam savdosi bo'yicha 2019–2023-yillardagi aniqlangan holatlar, sud ishlari va global tendensiyalar qamrab olingan bo'lib, bunday jinoyatlarni dalillar asosida chuqur tahlil qilish zarurligi ko'rsatiladi⁵⁰. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, onlayn ish platformalari, tanishuv servislar va transchegaraviy to'lov tizimlari jinoyat zanjiriga qo'shilmoqda. Sun'iy intellekt bu jarayonni yanada murakkablashtiradi: yolg'on ish e'lonlari ishonchli matn va tasvirlar bilan yaratiladi, chat-botlar jabrlanuvchi bilan doimiy muloqot qiladi, deepfake (bu sun'iy intellekt (AI) yordamida haqiqatga juda o'xshash **soxta tasvirlar, videolar va audio yozuvlarni yaratish texnologiyasi**) tasvir va ovozlari orqali soxta ish beruvchi yoki vositachi qiyofasi shakllantiriladi.

Palermo protokoli odam savdosining xalqaro tan olingan ta'rifini bergan asosiy hujjat hisoblanadi va davlatlardan odam savdosini jinoyat sifatida belgilash, jabrlanuvchilarni himoya qilish hamda xalqaro hamkorlikni kuchaytirishni talab qiladi⁵¹. Biroq AI vositasida sodir etiladigan holatlar ushbu ta'rifni amalda qo'llashning yangi protsessual va kriminalistik mexanizmlarini talab etmoqda.

Sun'iy intellekt vositasida modifikatsiyalangan odam savdosi deganda odam savdosi jinoyatining yollash, aldash, nazorat qilish yoki ekspluatatsiya bosqichlarida generativ model, avtomatlashtirilgan muloqot, deepfake, ovoz sintezi, raqamli profil yaratish va algoritmik saralashdan foydalanish tushunilishi mumkin. Bu tushuncha Jinoyat kodeksidagi tarkibni almashtirmaydi, balki

⁵⁰ UNODC. Global Report on Trafficking in Persons 2024. Vienna, 2024.

⁵¹ UN General Assembly. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children. 15.11.2000.

tergov uchun jinoyat usulini aniqlashga xizmat qiladigan kriminalistik kategoriya hisoblanadi.

BMTning Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC) materiallarida texnologiyalar traffikerlarga qurbonlarni topish, yollash, majburlash va nazorat qilishni osonlashtirishi qayd etiladi⁵². Sun'iy intellekt esa ushbu xavfni kuchaytiradi, chunki u ko'p tilli, madaniy jihatdan moslashtirilgan va shaxsiy zaifliklarga yo'naltirilgan kontent yaratadi. Masalan, xorijsda yuqori maoshli ish, modellik, parvarish, qurilish yoki onlayn operatorlik bo'yicha takliflar soxta litsenziya, sun'iy yaratilgan xodim profili, ishonchli veb-sahifa va chat-bot orqali "rasmii" ko'rinishga keltiriladi. Natijada jabrlanuvchi firibgarlikdan ham og'irroq zanjirga — majburiy mehnat, shahvoniy ekspluatatsiya, qarzdorlikka bog'lash yoki hujjatlarini olib qo'yish holatiga tortilishi mumkin.

Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti (YXHT (OSCE) va Bali Process Regional Support Office tomonidan tayyorlangan 2024-yilgi hujjatda generativ sun'iy intellekt odam savdosi operatsiyalarini kengaytirish, soxta shaxslar yaratish, tillar va madaniyatlar chegarasini kamaytirish hamda jinoyatni aniqlashni qiyinlashtirish xavfi borligi ko'rsatilgan⁵³. Ayniqsa, avtomatlashtirilgan suhbatlar xavflidir: jabrlanuvchi bilan muloqot oddiy tanishuv yoki maslahat ko'rinishida boshlanadi, keyin esa uning moliyaviy ahvoli, oilaviy muammosi, migratsiya istagi yoki ishga ehtiyoji aniqlanib, unga mos ta'sir strategiyasi qo'llanadi. Shu sababli tergovda faqat yakuniy ekspluatatsiya faktini emas, balki muloqotning bosqichma-bosqich rivojlanishini ham isbotlash zarur.

Sun'iy intellekt vositasida nazorat qilish alohida xavf tug'diradi. Jabrlanuvchining harakatlanishi geolokatsiya, telefon ilovalari, ijtimoiy tarmoqlar, doimiy videoaloqa, shantaj uchun

⁵² UNODC. Technology Facilitating Trafficking in Persons. Trafficking in Persons and Smuggling of Migrants Module 14.

⁵³ OSCE/Regional Support Office of the Bali Process. New Frontiers: The Use of Generative Artificial Intelligence to Facilitate Trafficking in Persons. Bangkok/Vienna, 2024.

saqlangan foto va videolar yoki zararli dasturlar orqali kuzatilishi mumkin. Bunday nazorat doimo jismoniy zo'rlik bilan kechmasligi mumkin, biroq shaxsning erkin qaror qabul qilish imkoniyatini real cheklaydi. Oliy sud Plenumi majburlashning boshqa shakllari sifatida jabrlanuvchini obro'sini to'kadigan ma'lumotlarni tarqatish bilan qo'rqitish yoki aybdor ko'rsatmalarini bajarishga majbur etadigan vaziyat yaratishni ham e'tirof etgan⁵⁴. Demak, deepfake yoki raqamli shantaj orqali nazorat qilish odam savdosini kvalifikatsiya qilishda muhim belgi bo'lishi mumkin.

Sun'iy intellekt bilan bog'liq odam savdosi jinoyatlarida dalillar bir necha qatlamdan iborat bo'ladi: ochiq raqamli izlar, ya'ni postlar, e'lonlar, veb-sahifalar va profillar; yopiq kommunikatsiya izlari, ya'ni messenger yozishmalari, audio-videomuloqotlar, guruh chatlari va bot buyruqlari; texnik izlar, ya'ni IP-manzil, qurilma identifikatori, metadata, domen ma'lumotlari va to'lov tranzaksiyalari; sun'iy intellektga xos izlar, ya'ni bir xil uslubdagi e'lonlar, sintetik tasvir belgilari, avtomatik javob ritmi va sun'iy tarjima belgilaridir. Tergovchi ushbu izlarni alohida emas, balki yagona jinoyat mexanizmini ko'rsatuvchi tizim sifatida baholashi kerak.

O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 21-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-1003-son Qonun bilan protsessual qonunchilikka raqamli dalillar tushunchasi kiritilgani ushbu yo'nalishdagi muhim qadamdir. Unga ko'ra, ish uchun ahamiyatli elektron fayllar, audio- va videoyozuvlar, Internet tarmog'ida saqlanayotgan ma'lumotlar ham raqamli dalil hisoblanadi; bunday dalildan nusxa olishda uning yaxlitligi va aynan o'xshashligi saqlanishi lozim⁵⁵. Shuning uchun sun'iy intellekt

⁵⁴ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2009-yil 24-noyabr "Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi 12-son qarori. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: <https://lex.uz/ru/docs/-1616053>.

⁵⁵ O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 21-noyabr "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan

vositasida odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishda oddiy skrinshot bilan cheklanib qolish yetarli emas. Birlamchi elektron manba ko'zdan kechirilishi, metadata olinishi, saqlash zanjiri qayd etilishi va zarur hollarda hash qiymatlari bilan mustahkamlanishi lozim.

Dalillarning maqbulligi masalasi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oliy sud Plenumining dalillar maqbulligiga oid qarorida raqamli tashuvchilardagi elektron ma'lumotlar mutaxassis ishtirokisiz olib qo'yilgan yoki ko'zdan kechirilgan bo'lsa, bu dalilning maqbulligiga ta'sir qilishi mumkinligi ko'rsatilgan⁵⁶. Demak, tergovchi axborot texnologiyalari mutaxassisi, raqamli kriminalistika eksperti, zarur hollarda lingvist, psixolog va moliyaviy monitoring bo'yicha mutaxassis ishtirokini ta'minlashi kerak. Deepfake yoki ovoz sintezi bo'yicha ekspertiza nafaqat kontentning sun'iyligini, balki u jabrlanuvchini aldash, qo'rqitish yoki nazorat qilishga qanday xizmat qilganini ham ochib berishi zarur.

Amaliy tergov algoritmi quyidagicha bo'lishi mumkin: birinchidan, jabrlanuvchi bilan dastlabki raqamli aloqa kanali aniqlanadi; ikkinchidan, yolg'on ish taklifi, vositachi profili yoki chat-botning kelib chiqishi tekshiriladi; uchinchidan, jabrlanuvchini qarzdorlik, hujjat, transport, yashash joyi yoki raqamli shantaj orqali qaramlikka keltirgan mexanizm isbotlanadi; to'rtinchidan, foyda ko'rgan shaxslar va pul oqimi aniqlanadi; beshinchidan, raqamli dalillar birlamchi manbadan, mutaxassis ishtirokida, yaxlitlikni saqlagan holda olinadi.

Sudda asosiy masala sun'iy intellekt vositasining odam savdosi qasдини amalga oshirishdagi rolini baholashdan iborat. Agar chat-bot, deepfake, soxta reklama yoki avtomatlashtirilgan muloqot jabrlanuvchini aldash, ishonchini qozonish, qaltis vaziyatidan foydalanish yoki shantaj qilishga xizmat qilgan bo'lsa, u jinoyatning ijtimoiy xavfliligini oshiruvchi kriminalistik omil sifatida inobatga

o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-1003-son Qonuni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: <https://lex.uz/uz/docs/-7228758>.

⁵⁶ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2018-yil 24-avgust "Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi 24-son qarori. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: <https://lex.uz/uz/docs/-3895986>.

olinishi lozim. Shu bilan birga, bunday dalillar sudda faqat ularning kelib chiqishi, yaxlitligi, tegishliligi va ekspert bahosi bilan tasdiqlangandagina ishonchli bo'ladi.

Odam savdosini firibgarlik, noqonuniy migratsiya, qo'shmachilik yoki mehnat huquqlarini buzishdan farqlashda ekspluatatsiya maqsadi markaziy mezon bo'lib qoladi. Oliy sud Plenumi aldash yo'li bilan sodir etilgan olish-sotish, shuningdek ekspluatatsiya maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish Jinoyat kodeksining 135-moddasi bilan qamrab olinishini tushuntirgan⁵⁷. Shuning uchun sun'iy intellekt orqali yolg'on e'lon berilishi avtomatik ravishda faqat firibgarlik deb baholanmasligi, balki shaxsni ekspluatatsiya qilish maqsadi bor-yoqligi tekshirilishi shart.

Jabrlanuvchi roziligi masalasida ham ehtiyotkor yondashuv zarur. Raqamli muhitda shaxs ko'rinishda ixtiyoriy yozishishi yoki yo'lga chiqishga rozi bo'lishi mumkin. Ammo bu rozilik aldash, sun'iy ishonch yaratish, psixologik ta'sir, qaltis vaziyatdan foydalanish yoki shantaj natijasida olingan bo'lsa, u odam savdosi tarkibini inkor etmaydi. Shu sababli sud yozishmalarining faqat yakuniy qismini emas, balki butun muloqot kontekstini, jabrlanuvchining zaiflik holatini va sun'iy intellekt vositasining manipulyativ rolini baholashi kerak.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt odam savdosi jinoyatining yangi mustaqil tarkibini yaratmaydi, biroq mavjud tarkibning sodir etilish usullarini sifat jihatidan o'zgartiradi. Sun'iy intellekt qurbonni aniqlash, ishonchli yolg'on taklif yuborish, uzoq muddat muloqot qilish, deepfake bilan aldash, raqamli shantaj orqali nazorat qilish va ekspluatatsiya zanjirini yashirish imkoniyatini beradi. Shu bois tergov amaliyoti raqamli kriminalistika, platformalar bilan hamkorlik, jabrlanuvchini himoya qilish va sun'iy intellekt izlarini aniqlashga asoslangan kompleks modelga o'tishi zarur.

⁵⁷ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2009-yil 24-noyabr "Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi 12-son qarori. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: <https://lex.uz/ru/docs/-1616053>.

Ilmiy-nazariy taklif sifatida “sun’iy intellekt vositasida modifikatsiyalangan odam savdosi” tushunchasini kriminalistik kategoriya sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq. Ushbu kategoriya yollash, aldash, nazorat, tashish, yashirish va ekspluatatsiya bosqichlarida sun’iy intellekt vositasining funksional rolini aniqlashga yordam beradi. Amaliy taklif sifatida tergov organlari uchun “sun’iy intellekt va raqamli platformalar orqali sodir etiladigan odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish bo‘yicha metodik tavsiyalar” ishlab chiqilishi lozim. Unda shubhali onlayn e‘lonlarni aniqlash, deepfake izlarini tekshirish, platformalardan ma‘lumot so‘rash, raqamli dalillarni olib qo‘yish va jabrlanuvchini raqamli shantajdan himoya qilish tartibi belgilanishi kerak.

Qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha birinchi taklif: “Odam savdosiga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunga odam savdosining axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, shu jumladan sun’iy intellekt vositalari orqali sodir etilishi va jabrlanuvchilarni raqamli tahdidlardan himoya qilish bo‘yicha normalar kiritish lozim. Ikkinchi taklif: Jinoyat-protsessual kodeksida sun’iy intellekt yordamida yaratilgan yoki o‘zgartirilgan kontentni autentifikatsiya qilish va ekspertizaga yuborishning maxsus qoidalarini belgilash zarur. Uchinchi taklif: onlayn ish platformalari va reklama xizmatlari uchun odam savdosi xavfi bo‘lgan kontentni saqlash, aniqlash va vakolatli organlar bilan qonuniy tartibda hamkorlik qilish majburiyatlari ishlab chiqilishi kerak. Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti (YXHT (OSCE) tavsiyalarida ham texnologik platformalarda odam savdosiga qarshi xavflarni kamaytirish va sun’iy intellekt bilan bog‘liq shubhali holatlar bo‘yicha davlat organlari bilan hamkorlik qilish zarurligi qayd etilgan⁵⁸.

To‘rtinchi taklif: jabrlanuvchilarni himoya qilish tizimiga “raqamli xavfsizlik paketi” kiritilishi kerak. U akkauntlarni himoyalash, zararli kontentni olib tashlashda yordam, telefon va

⁵⁸ OSCE/Regional Support Office of the Bali Process. New Frontiers: The Use of Generative Artificial Intelligence to Facilitate Trafficking in Persons. Bangkok/Vienna, 2024.

qurilmalarni xavfsiz tekshirish, psixologik yordam va shaxsiy ma'lumotlar tarqalishining oldini olishni qamrab olishi lozim. Natijada sun'iy intellekt jinoyatchilar qo'lida ekspluatatsiya vositasiga emas, balki huquqni muhofaza qiluvchi organlar qo'lida odam savdosining oldini olish va jabrlanuvchilarni himoya qilish vositasiga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *Council of Europe, GRETA. Online and technology-facilitated trafficking in human beings. Strasbourg, 2022.*
2. *O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. 22.09.1994. 135-modda. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz.*
3. *O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi qarori. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz.*
4. *O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi 24-son qarori. 24.08.2018. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz.*
5. *O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni. Yangi tahrir. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz.*
6. *O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-1003-son Qonuni. 21.11.2024. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz.*
7. *OSCE/Regional Support Office of the Bali Process. New Frontiers: The Use of Generative Artificial Intelligence to Facilitate Trafficking in Persons. Bangkok/Vienna, 2024.*
8. *UN General Assembly. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children. 15.11.2000.*
9. *UNODC. Global Report on Trafficking in Persons 2024. Vienna, 2024.*
10. *UNODC. Technology Facilitating Trafficking in Persons. Trafficking in Persons and Smuggling of Migrants Module 14.*

Raxmonaliyeva Jahona Zafarjonovna
*O'zbekiston Respublikasi Odil sudlov
Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi*

XOTIN-QIZLAR SAVDOSIGA OID JINOYAT ISHLARINI SUDDA KO'RISHDA JABRLANUVCHILARNI QAYTA VIKTIMIZATSIYADAN HIMOYA QILISH MUAMMOLARI

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va xalqaro imperativ hujjatlarda ayollarning sha'ni, qadr-qimmatini hamda daxlsizlik huquqlari oliy qadriyat sifatida mustahkamlangan. Biroq zamonaviy dunyoda transmilliy uyushgan jinoyatchilikning eng jirkanch ko'rinishi bo'lgan xotin-qizlar savdosi ushbu fundamental kafolatlarni qo'pol ravishda buzishda davom etmoqda. Odil sudlovni amalga oshirish jarayonida mazkur toifadagi jinoyat ishlarini ko'rib chiqish sudyalardan nafaqat yuksak professionallikni, balki o'ziga xos gumanitar yondashuvni ham talab etadi. Sud muhokamasi davomida adolatni qaror toptirish bilan bir qatorda, jinoyat qurboni bo'lgan xotin-qizlarning huquqiy va ruhiy himoyasini ta'minlash dolzarb masaladir. Ushbu maqolada xotin-qizlar savdosiga oid jinoyat ishlarini sudda ko'rishning protsessual xususiyatlari hamda jabrlanuvchilarni qayta viktimizatsiyadan himoya qilishning tizimli muammolari ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Yuridik fanda va sud amaliyotida "qayta viktimizatsiya" (re-victimization) tushunchasi jinoyatdan jabr ko'rgan shaxsning huquqni muhofaza qiluvchi organlar yoki sud jarayonidagi nomutanosib harakatlar tufayli ikkinchi marotaba ruhiy jarohat olishini anglatadi. Odam savdosi qurboni bo'lgan ayollar va qizlar dastlab jinoyatchilarning shafqatsiz munosabatidan jabr ko'rgan bo'lsalar, dastlabki tergovda yoki sud muhokamasida noto'g'ri tashkil etilgan tergov harakatlari yoki so'roq qilish sababli yana qaytadan og'ir stress holatiga tushadilar. Bu holat nafaqat jabrlanuvchining shaxsiyatiga, balki u tomonidan beriladigan ko'rsatmalarning xolis va sifatli bo'lishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xalqaro huquqiy doktrinada qayta viktimizatsiyaning

oldini olish odil sudlovning ajralmas qismi va davlatning inson huquqlari sohasidagi muhim majburiyati sifatida e'tirof etiladi. Shu sababli, milliy jinoyat-protsessual qonunchiligini ushbu fenomenga qarshi kurashish nuqtai nazaridan konseptual ravishda qayta ko'rib chiqish zarur.

BMTning Palermo protokoli davlatlar zimmasiga odam savdosi qurbonlarining xavfsizligini va huquqiy himoyasini ta'minlash bo'yicha qat'iy xalqaro standartlarni yuklaydi. Mazkur hujjatning 6-moddasiga muvofiq, har bir ishtirokchi davlat jinoyat protsessi davomida jabrlanuvchilarning shaxsiy hayoti va shaxsiga oid ma'lumotlar maxfiyligini muhofaza qilishi shart. O'zbekiston Respublikasi ushbu xalqaro majburiyatlarni bajarish maqsadida 2020 yil 17 avgust kuni "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonunni yangi tahrirda qabul qilib, unda jabrlanuvchilarni himoya qilish kafolatlarini sezilarli darajada kuchaytirdi. Shuningdek, yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26-moddasida insonning sha'ni daxlsizligi va qadr-qimmatini tahqirlanmasligi huquqi qat'iy belgilab qo'yildi. Biroq ushbu normalarning sud zalida amalda qo'llanilishi darajasi hamon tizimli tahlil va protsessual rivojlanishni talab qilmoqda.

Inson huquqlari bo'yicha Yevropa sudi (IHES) o'z pretsedentlarida odam savdosi va ayollarga nisbatan zo'ravonlik ishlarida davlatning pozitiv majburiyatlarini keng talqin etadi. Masalan, IHESning "Rantsev v. Cyprus and Russia" ishi bo'yicha chiqargan tarixiy qarorida davlatlar nafaqat jinoyatni fosh etishi, balki jabrlanuvchini tergov va sud davomida himoya qilishi lozimligi ta'kidlangan. Yevropa sudi pretsedent huquqiga ko'ra, jabrlanuvchi ayolning jinoyat protsessida haddan tashqari ko'p va tahqirlovchi tarzda so'roq qilinishi Inson huquqlari konvensiyasining 3-moddasidagi qiynoqlarni taqiqlash normasini buzish deb hisoblanishi mumkin. Ushbu xalqaro yurisprudensiya tajribasi O'zbekiston sud-huquq amaliyoti uchun ham andoza bo'lib xizmat qilishi, sudyalarning huquqiy ongini shakllantirishi lozim. Xalqaro pretsedentlarni milliy amaliyotga singdirish sud himoyasi tizimining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qiladi.

Milliy sud amaliyotida xotin-qizlar savdosiga oid ishlarni ko'rishda yuzaga keladigan eng katta protsessual muammolardan biri - bu agressiv va tahqirlovchi so'roq qilish usullaridir. Sudlanuvchilar va ularning himoyachilari ko'pincha jabrlanuvchi ayolning o'tmishdagi xulq-atvori yoki shaxsiy hayotiga oid asossiz savollarni berish orqali uning ko'rsatmalarini shubha ostiga qo'yishga urinadilar. Bunday vaziyatda sud raislik qiluvchisi Jinoyat-protsessual kodeksi talablariga asosan ishga aloqador bo'lmagan va ayolning qadr-qimmatini kamsituvchi savollarni qat'iy ravishda rad etishi shart. Afsuski, ba'zan sudyalari jabrlanuvchining ruhiy holatini inobatga olmasdan, unga nisbatan haddan tashqari sovuqqon va qat'iy rasmiyatchilik bilan munosabatda bo'ladilar. Jinoyat protsessidagi bunday tizimli xatoliklar ayollarda sudning odil va xolisligiga bo'lgan ishonchning so'nishiga va ularning jinoyatni yashirishiga olib keladi.

Sud tergovi jarayonida jabrlanuvchi ayol bilan sudlanuvchining to'g'ridan-to'g'ri yuzlashtirish qayta viktimizatsiyaning eng oliy nuqtasi hisoblanadi. Aybdorning vizual bosimi, uning va'dalari yoki yashirin tahdidlari ostida jabrlanuvchi o'z ko'rsatmalarini o'zgartirishga yoki undan butunlay voz kechishga majbur bo'lishi mumkin. Jinoyat-protsessual kodeksining 122-123-moddalari va Oliy sud Plenumining rahbariy tushuntirishlari bu borada sudyalarga yuzlashtirish harakatini o'tkazishda ehtiyotkor bo'lishni tavsiya etadi. Agar bu harakat jabrlanuvchining hayoti yoki sog'lig'i uchun xavf tug'dirsa yoki unga og'ir ma'naviy azob yetkazsa, undan voz kechish lozim. Sud amaliyotida ushbu qoidadan foydalanishni kengaytirish va sudyalarning mas'uliyatini oshirish lozim.

Huquq sohasi yetuk xorijiy davlatlar, xususan Germaniya va Buyuk Britaniya sud tizimlarida xotin-qizlar savdosi qurbonlarini masofaviy videokonferensaloqa vositasida so'roq qilish instituti mukammal shakllangan. Jabrlanuvchi ayol alohida maxsus xonada, psixolog ishtirokida o'tirib, sud zalidagi shaxslar bilan bevosita aloqaga kirishmagan holda ko'rsatma beradi. O'zbekiston Respublikasi sudlarida ham bunday raqamli texnologiyalar texnik

jihatdan joriy etilgan bo'lsa-da, ulardan foydalanishning protsessual tartibi hamon to'liq joriy etilmagan. Masofaviy so'roq qilish tizimining keng qo'llanilishi jabrlanuvchi xotin-qizlarning ruhiy xavfsizligini ta'minlashda eng yuqori samara beruvchi vosita hisoblanadi. Bu usul sudga jinoyatga oid xolis dalillarni hech qanday psixologik bosimlarsiz olish imkonini yaratadi.

Qayta viktimizatsiyaning oldini olishda Jinoyat-protsessual kodeksining 19-moddasida nazarda tutilgan yopiq sud majlislarini o'tkazish instituti juda muhim ahamiyatga ega. Xotin-qizlar savdosi bilan bog'liq ishlarda ayollarning shahvoniy va boshqa turdagi ekspluatatsiya qilinishiga oid shaxsiy sirlar sud muhokamasi markazida bo'ladi. Bunday nozik va intim tafsilotlarning ochiq sudda, begona shaxslar va ommaviy axborot vositalari ishtirokida muhokama qilinishi ayol uchun haqiqiy ma'naviy fojia. Sudya ishning dastlabki bosqichidayoq ayolning shaxsiy hayoti daxlsizligini ta'minlash maqsadida sud majlisini yopiq deb e'lon qilish haqida ajrim chiqarishi maqsadga muvofiqdir.

Sud jarayonida jabrlanuvchi ayol-qizlarga yuridik yordam ko'rsatish tizimining sustligi ham qayta viktimizatsiyaning keltirib chiqaruvchi omillardan biridir. Ko'pincha odam savdosi qurbonlari o'z huquqlarini mustaqil himoya qilish imkoniyatiga ega bo'lmagan, moddiy jihatdan qiynalgan xotin-qizlar hisoblanadi. Davlat hisobidan malakali advokat xizmatini nafaqat sudlanuvchiga, balki odam savdosidan jabr ko'rgan ayolga ham majburiy ravishda taqdim etish tizimini qonunchilikda mustahkamlash zarur. Advokat jabrlanuvchining yonida turib, unga nisbatan bo'layotgan har qanday noqonuniy protsessual bosimlarga qarshi e'tiroz bildirish huquqiga ega bo'ladi. Bunday teng huquqlilik prinsipining ta'minlanishi sud muhokamasining xolis va adolatli o'tishini kafolatlaydi.

Jinoyat protsessida ayol-qizlarning ko'rsatmalarini baholashda sudyalarning ba'zan gender stereotiplari ta'siriga tushib qolishlari amaliyotda uchrab turadigan kamchiliklardandir. "Ayolning o'zi aybdor", "nega vaqtida yordam so'ramadi" qabilidagi yashirin kamsituvchi yondashuvlar odil sudlovning xolisligiga raxna soladi. Odam savdosi bilan shug'ullanuvchi shaxslar ayollarning ruhiy

ojizligi va moddiy qaramligidan foydalanishlarini sudya ilmiy va amaliy jihatdan to'g'ri baholashi kerak.

Zamonaviy jinoyat-protsessual huquqida jabrlanuvchi xotin-qizlarni sudda so'roq qilish jarayoniga professional psixologlarni majburiy jalb etish institutini rivojlantirish talab etilmoqda. Ayol kishi boshidan kechirgan dahshatli voqealarni sudya va prokuror oldida qayta so'zlab berayotganda, uning ruhiy muvozanatini saqlab turish uchun mutaxassis ko'magi zarur. Psixolog so'roq paytida savollarning shakli va ohangini nazorat qilish, agar zarur bo'lsa, so'roqni vaqtincha to'xtatish haqida sudga taklif kiritish huquqiga ega bo'lishi lozim. Amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksida faqat voyaga yetmaganlarni so'roq qilishda psixolog ishtiroki majburiy qilib qo'yilgan. Ushbu majburiylik talabini odam savdosidan jabr ko'rgan voyaga yetgan ayol-qizlarga nisbatan ham tatbiq etish lozim.

Odam savdosi qurboni bo'lgan ayollarning anketa ma'lumotlari va yashash joylarini sir saqlash mexanizmi ham qayta viktimizatsiyani bartaraf etishning muhim shartidir. Biroq sud majlisi kotiblari yoki boshqa texnik xodimlarning e'tiborsizligi sababli jabrlanuvchi ayollarga oid ma'lumotlar gohida ochiqqlanib qoladi. Bu esa jinoiy guruh a'zolarining ayolni topib, unga nisbatan yangi tahdidlar uyushtirishiga zamin yaratadi. Sudya tomonidan maxfiylik tartibiga rioya etilishi ustidan qat'iy va murosasiz nazoratni o'rnatish bunday salbiy holatlarni oldini oladi.

Xotin-qizlar savdosiga oid ishlarni ko'rishda davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) o'rtasidagi ijtimoiy sheriklik tizimidan unumli foydalanish zarur. Ayollarni rehabilitatsiya qilish markazlari sud jarayoni davomida jabrlanuvchiga xavfsiz boshpana va ma'naviy ko'mak beradi. Sudya hukm chiqarish bilan cheklanmay, ayolning keyingi taqdiri, uning ijtimoiy moslashuvi masalasida ham tegishli ijtimoiy xizmatlarga yo'naltiruvchi ajrimlar chiqarishi lozim. Bunday tizimli yondashuv jabrlanuvchi ayolning jamiyatda o'z o'rnini qayta topishiga va qayta viktimlikka tushishdan saqlaydi.

Milliy sud tizimida xotin-qizlar savdosi ishlari bo'yicha sudyalarning maxsus ixtisoslashuvini joriy etish lozim. Odam

savdosini fenomeni va gender tengligi masalalari bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tgan sudyalargina ishni qayta viktimizatsiyasiz ko'rishga qodir bo'ladilar. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Odil sudlov akademiyasi o'quv dasturlariga jabrlanuvchilar psixologiyasi va xalqaro inson huquqlari standartlariga oid kurslarni tizimli kiritish maqsadga muvofiqdir. Ixtisoslashgan sudya ishning nafaqat moddiy huquqiy tomonini, balki uning chuqur ijtimoiy-psixologik qatlamlarini ham to'g'ri anglaydi. Bu esa chiqarilayotgan sud hujjatlarining qonuniyligi va adolatlilik darajasini maksimal darajada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, xotin-qizlar savdosiga oid ishlarni sudda ko'rishda jabrlanuvchilarni qayta viktimizatsiyadan himoya qilish kompleks yondashuvni talab etadigan murakkab jarayondir. Palermo protokoli standartlarini milliy protsessual huquqqa yanada chuqurroq implementatsiya qilish va raqamli texnologiyalardan foydalanish bu boradagi muammolarni hal etadi. Masofaviy so'roq, yopiq sud majlislari, psixolog va advokatlarning majburiy ishtiroki ayollarning huquqiy himoyasini yangi bosqichga olib chiqadi. Sud amaliyotida jazoning muqarrarligi prinsipi bilan bir qatorda jabrlanuvchi qadr-qimmatini ustuvorligi tamoyili ham qat'iy qaror topishi shart. Faqatgina insonparvar va yuksak texnologiyalarga asoslangan odil sudlov tizimi orqali xotin-qizlar huquqlarini xalqaro darajada himoya qilishga erishiladi.

Nosirova Marjona Negmat qizi
Davlat va huquq instituti doktoranti

“ISTIQBOLLI AVLOD” NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTINING ODAM SAVDOSIGA QARSHI KURASHISH SOHASIDAGI FAOLIYATI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada “Istiqbolli avlod” nodavlat notijorat tashkilotining O'zbekistonda odam savdosiga qarshi kurashish sohasidagi faoliyati tahlil qilingan. Tadqiqotda tashkilotning profilaktika, jabrlanuvchilarni himoya qilish, reabilitatsiya va reintegratsiya yo'nalishlaridagi amaliy ishlari hamda davlat organlari va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, maqolada fuqarolik jamiyati institutlarining odam savdosiga qarshi kurashish tizimidagi o'rni, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar berilgan. Tadqiqot natijalari “Istiqbolli avlod” NNT faoliyatining inson huquqlarini himoya qilish va jabrlanuvchilarni ijtimoiy tiklashdagi muhim ahamiyatini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *Odam savdosi, inson huquqlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, “Istiqbolli avlod”, profilaktika, reabilitatsiya, reintegratsiya, jabrlanuvchilarni himoya qilish, fuqarolik jamiyati, xalqaro hamkorlik, xavfsiz migratsiya, huquqiy yordam.*

Odam savdosi bugungi kunda inson huquqlari va erkinliklariga jiddiy tahdid soluvchi transmilliy jinoyat sifatida e'tirof etiladi. Ushbu jinoyat jabrlanuvchilarning shaxsiy qadr-qimmati, erkinligi va xavfsizligiga bevosita zarar yetkazadi. Shu bois, unga qarshi kurash nafaqat davlat organlari, balki fuqarolik jamiyati institutlari, xususan nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) ishtirokini ham talab etadi. Mazkur maqola orqali biz “Istiqbolli avlod” nodavlat notijorat tashkiloti faoliyatini o'rganib, inson huquqlarini ta'minlash uchun odam savdosiga qarshi kurashish bo'yicha samarali chora-tadbirlar ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish borasida taklif va tavsiyalarni berib o'tamiz.

Odam savdosiga qarshi kurashish sohasida xalqaro va milliy huquqiy asoslar shakllantirilgan. Xususan, BMTning Transmilliy

uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasi va uni to'ldiruvchi Palermo protokoli⁵⁹ ushbu sohada asosiy xalqaro hujjatlar hisoblanadi.

Milliy darajada esa O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni⁶⁰, Jinoyat kodeksi hamda Jinoyat-protsessual kodeksi⁶¹ jabrlanuvchilar huquqlarini himoya qilishning huquqiy asosini belgilaydi.

O'zbekistonda odam savdosiga qarshi kurashish yo'nalishida faoliyat yuritayotgan nodavlat notijorat tashkilotlari orasida **"Istiqbolli avlod" Respublika ijtimoiy-axborot markazi** alohida o'rin tutadi. Mazkur tashkilot 2001-yilda tashkil etilgan bo'lib, odam savdosi va zo'ravonlikning boshqa shakllarining oldini olish, jabrlanuvchilarning huquqlarini himoya qilish hamda ularga huquqiy, psixologik va ijtimoiy yordam ko'rsatish bo'yicha tizimli faoliyat olib bormoqda. Tashkilot o'z faoliyatini inson huquqlarining ustuvorligi tamoyili asosida tashkil etib, odam savdosidan jabrlangan shaxslarning buzilgan huquqlarini tiklash, ularning ijtimoiy rehabilitatsiyasi va jamiyatga qayta integratsiyasini ta'minlashga alohida e'tibor qaratadi.

Shu bilan birga, davlat organlari va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda profilaktik tadbirlar, axborot-ma'rifiy kampaniyalar hamda xavfsiz migratsiyani targ'ib etishga qaratilgan loyihalarni amalga oshiradi.

Tashkilotning bosh tamoyillari mavjud bo'lib, ular: mas'uliyatlilik, ta'lim olish, konfidentsiallik, o'zaro hurmat, samarali hamkorlikdir.

Tashkilotning rivojlanish tarixiga nazar tashlasak, 2003-yilda Odam savdosiga qarshi kurashish bo'yicha "Dolzarb aloqa tarmogi" ishga tushirildi.

⁵⁹ United Nations Convention against Transnational Organized Crime and its Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children (Palermo Protocol), adopted by UN General Assembly in 2000.

⁶⁰ O'zbekiston Respublikasi "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni (2008-yil), rasmiy manba: <https://lex.uz/docs/1457054>

⁶¹ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (1994-yil) va Jinoyat-protsessual kodeksi (1994-yil), rasmiy manba: <https://lex.uz/docs/111453>, <https://lex.uz/docs/111460>

2014-yil 19-martda “Istiqbolli Avlod” yoshlar axborot-ma’rifat markazi tashkil etildi. Respublika “Istiqbolli avlod” ijtimoiy axborot markazi sifatida O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan qayta ro'yxatdan o'tkazildi

2018-yil 12-martda Toshkent shahar “Istiqbolli avlod” ijtimoiy axborot markazi sifatida Toshkent shahar adliya boshqarmasi tomonidan qayta ro'yxatdan o'tkazildi.

2020-yil 10-dekabrda “Inson huquqlari himoyasi uchun” ko'krak nishoni bilan taqdirlandi.

2021-yil 21-mayda Yubile “ISTIQBOLLI AVLOD” Markazi faoliyatining 20 yilligi nishonlandi. Yangi shakladagi Markaz ramziy belgisi davlat ro'yxatidan o'tkazildi⁶². Ushbu tadbirda Markazning O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, odam savdosi va boshqa turdagi zo'ravonlikdan jabrlanganlar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan samarali faoliyati e'tirof etildi. Shuningdek, Markazning davlat tashkilotlari bilan uzoq yillik va samarali hamkorligining natijalari va mamlakatimiz taraqqiyoti strategiyasining rivojlanishiga qo'shib kelayotgan hissasi namoyish etildi.

Tashkilotning tashkiliy tuzilmasi 3 ta yo'nalishga ajratilib, boshqaruv, umumiy yig'lish va taftish komissiyasidan iborat. Boshqaruv raisi Nodira Karimova hisoblanib, butun jamoani birlashtirib turadi.

Tashkilotning bir qancha faoliyat yo'nalishlari mavjud:

Profilaktika yo'nalishi. “Istiqbolli avlod” nodavlat notijorat tashkilotining muhim faoliyat yo'nalishlaridan biri bu odam savdosining oldini olishga qaratilgan profilaktik ishlardir. Ushbu yo'nalishda tashkilot tomonidan aholining huquqiy ongini oshirish, inson huquqlari va erkinliklari bo'yicha bilimlarni kengaytirish hamda fuqarolarni ehtimoliy xavf-xatarlardan ogohlantirishga qaratilgan tizimli targ'ibot ishlari amalga oshiriladi.

Xususan, aholi o'rtasida huquqiy targ'ibot tadbirlari o'tkazilib, fuqarolarga o'z huquqlarini bilish, mehnat va migratsiya

⁶² [Bizning loyihalarimiz | "Istiqbolli Avlod"](#)

jarayonlarida ehtiyotkorlikni saqlash, shuningdek, firibgarlik va ekspluatatsiya holatlaridan himoyalaniish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi. Bundan tashqari, xavfsiz migratsiya masalalariga alohida e'tibor qaratilib, chet elda ishlash yoki o'qish istagida bo'lgan fuqarolarga qonuniy yo'llar, shartnomaviy munosabatlar va rasmiy ishga joylashish tartiblari haqida tushuntirish ishlari olib boriladi.

Jabrlanuvchilarni himoya qilish. Tashkilot faoliyatining markaziy yo'nalishlaridan biri odam savdosi qurbonlariga har tomonlama yordam ko'rsatishdir. Ushbu jarayonda jabrlanuvchilarning huquqlari tiklanishi va ularning xavfsizligi ta'minlanishiga alohida e'tibor qaratiladi.

“Istiqbolli avlod” jabrlanuvchilarga birinchi navbatda huquqiy yordam ko'rsatadi, ya'ni ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, tegishli davlat organlariga murojaat qilishda ko'maklashish hamda zarur hollarda huquqiy maslahatlar berish bilan shug'ullanadi. Bu esa jabrlanuvchilarning adolatga erishish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Reabilitatsiya va reintegratsiya. Odam savdosidan jabrlangan shaxslarni jamiyatga qayta moslashtirish jarayoni tashkilot faoliyatining muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Reabilitatsiya va reintegratsiya jarayonlari jabrlanuvchilarning nafaqat jismoniy, balki ruhiy va ijtimoiy tiklanishini ham o'z ichiga oladi.

Reabilitatsiya bosqichida jabrlanuvchilarning tibbiy va psixologik holatini tiklashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Bu jarayonda malakali mutaxassislar tomonidan psixologik maslahatlar, tibbiy ko'riklar va zarur davolash ishlari tashkil etiladi.

Davlat organlari bilan hamkorlik. “Istiqbolli avlod” NNT faoliyatida davlat organlari bilan hamkorlik muhim o'rin egallaydi. Odam savdosiga qarshi kurashish kompleks va muvofiqlashtirilgan yondashuvni talab etgani sababli, tashkilot ichki ishlar organlari, prokuratura, sudlar hamda ijtimoiy xizmatlar bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi.

Ichki ishlar organlari bilan hamkorlik jabrlanuvchilarni aniqlash, ularning xavfsizligini ta'minlash va jinoyat holatlarini

huquqiy jihatdan baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Prokuratura va sud organlari bilan hamkorlik esa adolatli sudlovni ta'minlash, jabrlanuvchilarning huquqlarini himoya qilish va jinoyatchilarni javobgarlikka tortish jarayonida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, 20 yildan ortiq vaqt davomida tashkilot odam savdosiga qarshi kurashda faol ish olib boradi Markaz faoliyati nafaqat odam savdosi va boshqa turdagi zo'ravonlik qurbonlariga yordam ko'rsatishga, balki aholining huquqiy savodxonligini oshirishga, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini xavfsizlik masalalari to'g'risida xabardor qilishga qaratilgan. migratsiya va zo'ravonlik ekstremizmi, OIV infeksiyasi tarqalishini sekinlashtirish, keng aholi o'rtasida profilaktika ishlarini olib borish va ko'ngillilar harakatini rivojlantirish. Markaz faoliyati davomida turli xalqaro tashkilotlar va davlat idoralari ko'magida 60 dan ortiq loyihalarni amalga oshirgan.

"Istiqbolli avlod" nodavlat notijorat tashkiloti tomonidan O'zbekistonda odam savdosiga qarshi kurashish va jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlash yo'nalishida bir qator xalqaro hamkorlikdagi loyihalar amalga oshirilgan.

Ulardan biri 2021-yil 1-apreldan 2022-yil 31-oktabrgacha davom etgan loyiha bo'lib, uning asosiy maqsadi huquqni muhofaza qilish organlari, davlat idoralari hamda fuqarolik jamiyati institutlarining odam savdosi jinoyatlariga qarshi kurashishdagi salohiyatini oshirishdan iborat bo'lgan. Loyiha doirasida tegishli idoralar vakillari uchun seminarlar, davra suhbatlari, ishchi uchrashuvlar va treninglar tashkil etilgan⁶³.

Mazkur loyiha natijasida huquqni muhofaza qiluvchi organlarning odam savdosi bilan bog'liq jinoyatlarni aniqlash, tergov qilish va jinoyat ishlarini qo'zg'atish borasidagi faoliyati samaradorligini oshirishga erishilgan. Shuningdek, jabrlanuvchilarni

⁶³ "Istiqbolli avlod" RSIC rasmiy loyihalar sahifasi. *Anti-Trafficking in Persons Project* (2021–2022), AQSh Davlat departamenti INL ko'magida amalga oshirilgan loyiha. Manba: <https://istiqbolliavlod.uz/project>

aniqlash va ularga huquqiy yordam ko'rsatish mexanizmlarini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilgan.

“Istiqbolli avlod” nodavlat notijorat tashkiloti faoliyati tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda odam savdosiga qarshi kurashish tizimida fuqarolik jamiyati institutlarining o'rni tobora ortib bormoqda. Tashkilot tomonidan amalga oshirilayotgan profilaktika, jabrlanuvchilarni himoya qilish hamda reabilitatsiya yo'nalishidagi ishlar inson huquqlarini ta'minlashda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xususan, profilaktik yo'nalishdagi faoliyat aholining huquqiy savodxonligini oshirish va xavfsiz migratsiya madaniyatini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bu esa odam savdosi jinoyatlarining oldini olishda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, jabrlanuvchilarga ko'rsatilayotgan huquqiy, psixologik va ijtimoiy yordam ularning buzilgan huquqlarini tiklash va jamiyatga qayta integratsiyasini ta'minlashda samarali vosita bo'lib qolmoqda.

Biroq amalga oshirilgan ishlar tahlili ayrim muammolar mavjudligini ham ko'rsatadi. Jumladan:

- NNTlar va davlat huquqni muhofaza qiluvchi organlari o'rtasidagi axborot almashish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi;

- NNTlarning jinoyat-protsessual jarayonlarda ishtirok etish doirasining cheklanganligi;

- hududlar kesimida hamkorlikning bir xil darajada yo'lga qo'yilmaganligi;

- jabrlanuvchilarni kompleks qo'llab-quvvatlash tizimining to'liq institutsional shakllanmaganligi.

Ushbu holatlar odam savdosiga qarshi kurashish samaradorligiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, jabrlanuvchilarning ayrim hollarda huquqiy yordamga kech murojaat qilishi yoki reabilitatsiya jarayonining uzluksiz amalga oshirilmasligi kabi muammolar kuzatiladi.

Shu nuqtai nazardan, “Istiqbolli avlod” NNT faoliyati fuqarolik jamiyati institutlarining amaliy imkoniyatlarini namoyon etgan bo'lsa-da, ushbu sohada davlat organlari bilan o'zaro hamkorlikni

yanada takomillashtirish zarurati mavjudligini ko'rsatadi. Ayniqsa, tergov va sud jarayonlarida jabrlanuvchilarni himoya qilish bo'yicha yagona tashkiliy-huquqiy mexanizmni ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

“Istiqbolli avlod” nodavlat notijorat tashkiloti faoliyatining samaradorligi xalqaro miqyosda ham e'tirof etilmoqda. Xususan, joriy ma'lumotlarga ko'ra, dunyo bo'ylab kelib tushgan 165 ta nomzod orasidan tashkilot Fransiya Respublikasi Inson huquqlari mukofoti — **“Ozodlik – Tenglik – Birodarlik”** mukofotining beshta laureati qatoriga kiritilgan⁶⁴.

Mazkur mukofot Fransiya hukumati huzuridagi Inson huquqlari bo'yicha Milliy maslahat komissiyasi (CNCDH) tomonidan ta'sis etilib, inson huquqlarini himoya qilish sohasida alohida natijalarga erishgan tashkilot va shaxslarga beriladi. Ushbu mukofotning aynan “Istiqbolli avlod” NNTga berilishi tashkilotning odam savdosi va zo'rvonlikka qarshi kurashishdagi faoliyati xalqaro darajada yuqori baholanganidan dalolat beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, NNTlar va davlat organlari o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlari mavjud bo'lsa-da, ular hali to'liq institutsional shaklga ega emas. Ayniqsa, jabrlanuvchilarni aniqlash, tergov va sud jarayonlarida ularni kompleks himoya qilish hamda reabilitatsiya jarayonlarini uzluksiz ta'minlash masalalarida ayrim amaliy kamchiliklar saqlanib qolmoqda.

Yuqoridagi muhokamalardan so'ng shunday tavsiyalarni berish mumkin:

NNT va davlat organlari o'rtasidagi hamkorlikni institutsional darajada mustahkamlash. Odam savdosi bo'yicha ishchi guruhlar va yagona axborot almashish platformalarini yaratish maqsadga muvofiq.

Jabrlanuvchilarni himoya qilishning yagona huquqiy mexanizmini ishlab chiqish. Tergov va sud jarayonlarida NNT ishtirokini aniq belgilovchi normativ-huquqiy asoslarni kuchaytirish lozim.

⁶⁴ Novastan. *In Paris, an Uzbekistani NGO's fight against human trafficking recognised with the French Republic Human Rights Prize (2025).*

Reabilitatsiya va reintegratsiya xizmatlarini kengaytirish. Jabrlanuvchilarga psixologik, tibbiy va kasbiy reabilitatsiya xizmatlarini hududlar kesimida bir xil standartda rivojlantirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, “Istiqbolli avlod” nodavlat notijorat tashkiloti O‘zbekistonda odam savdosiga qarshi kurashish tizimida muhim o‘rin egallovchi fuqarolik jamiyati instituti sifatida shakllangan. Tashkilotning profilaktika, jabrlanuvchilarni himoya qilish, reabilitatsiya va reintegratsiya yo‘nalishlaridagi faoliyati inson huquqlarini ta‘minlash, aholining huquqiy ongini oshirish hamda xavfsiz migratsiya madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *United Nations Convention against Transnational Organized Crime and its Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children (Palermo Protocol), adopted by UN General Assembly in 2000.*

2. *O‘zbekiston Respublikasi “Odam savdosiga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni (2008-yil), rasmiy manba:* <https://lex.uz/docs/1457054>

3. *O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (1994-yil) va Jinoyat-protsessual kodeksi (1994-yil), rasmiy manba:* <https://lex.uz/docs/111453> , <https://lex.uz/docs/111460>

4. *Bizning loyihalarimiz | "Istiqbolli Avlod"*

5. *“Istiqbolli avlod” RSIC rasmiy loyihalar sahifasi. Anti-Trafficking in Persons Project (2021–2022), AQSh Davlat departamenti INL ko‘magida amalga oshirilgan loyiha. Manba:* <https://istiqbolliavlod.uz/project>.

6. *Novastan. In Paris, an Uzbekistani NGO’s fight against human trafficking recognised with the French Republic Human Rights Prize (2025).*

Sa'dullayeva Munisa
Bojxona instituti kursanti

ODAM SAVDOSI JINOYATLARINI TERGOV QILISH VA SUDDA KO'RIB CHIQISH AMALIYOTI

Kirish. Dunyo xalqlarining jiddiy muammosiga aylangan odam savdosiga qarshi kurash barchaning e'tiborida qolmoqda. Jinoyatchilikning bu mudhish turiga qarshi kurashish va uning oldini olish maqsadida Birlashgan Millatlar Tashkilotining bir qator tavsiyaviy va majburiy xarakterga ega bo'lgan hujjatlari qabul qilingan. Xususan, "Odam savdosiga va uchinchi shaxslar tomonidan tanfurushlikdan foydalanishga qarshi kurash to'g'risida"gi Konventsiya (1949 yil), "Qullik va qul savdosini, qullikka o'xshash institutlar va odatlarni bekor qilish to'g'risida"gi qo'shimcha Konventsiya (1956 yil), "Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash haqida"gi Konventsiyani to'ldiruvchi "Odamlar, ayniqsa, ayollar va bolalar savdosini to'xtatish, oldini olish va uning uchun jazo to'g'risida"gi bayonnoma (2000 yil) shu toifadagi halqaro huquqiy hujjatlar xisoblanadi. Bundan tashqari, odam savdosiga qarshi kurashish yuzasidan davlatlararo hamkorlikni kuchaytirish maqsadida 2005 yili MDH doirasida "Odam savdosiga qarshi kurashish sohasida hamkorlikni kuchaytirish to'g'risida"gi kelishuv, 2006 yilda sakkiz a'zo mamlakat doirasida "Odam savdosiga qarshi kurashning 2007–2010 yillarga mo'ljallangan dasturi" qabul qilingan edi.

Odam savdosi jinoyatini oldini olishga qaratilgan qonunchiligimizdagi o'zgarishlarni analiz qilish. Odam savdosi va majburiy mehnatga qarshi kurashish masalalariga oid milliy qonunchiligimizda ham o'zgarishlar bo'lmoqda. Xususan, 2019–2020 yillarda mazkur yo'nalishlardagi faoliyatni tartibga solish maqsadida 20 dan ortiq normativ-huquqiy hujjat qabul qilindi. Bundan tashqari, XMT va Xalqaro migratsiya tashkilotining 6 ta Konventsiya hamda protokollari ratifikatsiya qilindi. Bolalar mehnati va majburiy mehnatga yo'l qo'yilganlik uchun javobgarlik

choralarini kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi hamda Jinoyat kodekslariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritildi. Shu bilan birga, xalqaro tajribalarni hisobga olgan holda «Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida»gi qonuni yangi tahrirda qabul qilindi. Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 6-bobi shaxsning ozodligi, sha'ni va qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlar deb nomlanib, bobning ilk moddasi ya'ni 135-modda odam savdosi jinoyatini qamrab oladi.[1]

Tadqiqotning tajriba. BMTning statistik ma'lumotlariga ko'ra, odamlar kamida 127 mamlakatdan sotuvga chiqmoqda va ular 137 davlatda ekspluatatsiya qilinmoqda. Har yili turli hisob-kitoblarga ko'ra, 20-40 million kishi quldorlikning zamonaviy shakli qurboniga aylanyapti. Mazkur muammoning aniq ko'lamini bilish juda ham qiyin, zero, jinoiy faoliyat yashirin sodir etiladi. Aniq statistika mavjud emas, buni yuritib ham bo'lmaydi. Xalqaro darajada odam savdosi qurbonlarining atigi 0,04 foizigina aniqlangan. Afsuski, dunyo bo'ylab shuncha keng qamrovli amaliyot, tegishli targ'ibot-tashviqot olib borilishiga qaramay, har yili millionlab insonlar "zamonaviy qullik", ya'ni odam savdosi qurboniga aylanmoqda. Ular orasida ayollar, qizlar, keksalar, hatto yosh bolalar ham borligi judayam achinarli. Ushbu jinoyatning rivojlanishiga turtki bo'layotgan asosiy omillardan biri odamlarning chet elga borish va ishga joylashish haqida yetarli ma'lumotga ega emasligidir. Achinarlisi, o'zga davlat, begona bir muhitga tushib qolganlar mo'may daromad ilinjida og'ir jismoniy mehnatga yollanmoqda, ayollar esa tuban va fahsh ishlarga majbur etilmoqda. BMT ma'lumotiga ko'ra, dunyoda har yili taxminan 2 million 700 ming kishi odam savdosining qurboniga aylanmoqda.[2] Xalqaro ekspertlarning baholashicha, ushbu jinoyatchilik natijasida olinayotgan yillik daromad miqdori 7 milliard AQSH dollaridan oshib ketgan. Tashvishlanarlisi, odam savdosi jinoyatidan jabrlanganlarning 80 foizi ayol va bolalardir. Har yili dunyo bo'yicha 600–800 ming nafar ayol va bolalar aldov yo'li bilan xorijiy mamlakatlarga olib ketilib, sotib yuborilmoqda. Bugungi kunda

dunyoda odam savdosini uchta keng turqalgan turi mavjud bo'lib, bular: jinsiy ekspluatatsiya (foxishabozlik), majburiy mehnat va odam a'zolarini sotishdir. Jinsiy ekspluatatsiya uchun asosan ayollar (shu jumladan qizlar) sotiladi. Ma'lumotlarga ko'ra, ayollarning 72 foizi shu maqsadda sotilar ekan. Majburiy mehnatga jalb qilinganlarning asosiy qismini esa erkaklar tashkil qilar ekan. Bu ko'rsatgich 85,7 foizni tashkil qilishi odam savdosidan jabr ko'rgan erkaklarning aksariyati majburiy mehnat orqali amalga oshirilishini ko'rish mumkin. Odam a'zolarini sotish jinoyati esa juda ham ko'zga tashlanmaydigan odam savdosini turi bo'lib, odam savdosi "tovarlari" umumiy sonining 1 foizdan ko'p bo'lmagan qismini tashkil qilar ekan. Bu turdagi "tovarlar"ning yillik savdosi 1 mlrd. dollardan ortiq miqdorni tashkil qilishi jinoyatning mazkur toifasi ham jiddiy muammo ekanligini tasdiqlaydi. Bu jinoyatlarning asosiy sababi, tag zamiriga nazar tashlasak, ma'naviy qashshoqlik, ochko'zlik, dunyoga haddan tashqari hirs qo'yish va nafsiga qul bo'lishlikni ko'ramiz. Mana shunday iflos, jirkanch jinoyat bizning mamlakatimizni ham chetlab o'tmayapti. Afsuski, fuqarolarimiz ham odam savdosi qurbonlariga aylanmoqda, buni ommaviy axborot vositalari ko'rib, eshitib turibmiz. Bularning barchasi davlatimiz va jamiyatimiz tomonidan ushbu illatga qarshi qat'iy choralar ko'rishni, odam savdosiga jalb etilgan va undan jabr ko'rgan hamyurtlarimizni muhofaza etishni dolzarb vazifa qilib qo'ymoqda. Huquq ustuvor bo'lgan davlatimizda inson huquqlarini, qonunlar himoyasini amalga oshiruvchi organlar borki, bu kabi illatlarni fosh etishda kechayu-kunduz tinmay ishlashmoqdalar.[3]

Xulosa qilib aytganda, odam savdosi bugungi kunda inson huquqlariga tahdid solayotgan eng xavfli transmilliy jinoyatlardan biri bo'lib, unga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik va milliy qonunchilikni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda bu yo'nalishda qator qonunlar qabul qilingan va javobgarlik choralari kuchaytirilgan bo'lsa-da, jinoyatning yashirin sodir etilishi, fuqarolarning xavfsiz mehnat migratsiyasi bo'yicha huquqiy bilimlari yetarli emasligi hamda ayollar va bolalarning asosiy qurbon bo'lib qolayotgani dolzarb muammo hisoblanadi. Shu

sababli aholining huquqiy savodxonligini oshirish, profilaktika va targ'ibot ishlarini kuchaytirish, jabrlanuvchilarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar va xalqaro tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirish odam savdosiga qarshi kurashish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham odam savdosining har qanday ko'rinishiga qarshi kurashish xalqaro darajada jiddiy yondashuv va o'zaro huquqiy hamkorlik yo'lga qo'yilgan holda amalga oshirilsa o'z samarasini beradi. Zero, odam savdosi - kechirib bo'lmas jinoyat, og'ir gunoh!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Lex.uz*
2. *uz/oz/articles/odam-savdosi-global-muammo*
3. *O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi*

Kaxarov Firuz Yelmuratovich
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

QO'SHIMCHA JAZOLARNI TAYINLASHNING UMUMIY VA MAXSUS QOIDALARINI QO'LLASH MUAMMOLARI

Annotatsiya: mazkur tezisda qo'shimcha jazolarni tayinlashning umumiy va maxsus qoidalari, ularning jinoyat huquqidagi o'rni hamda amaliy qo'llashdagi muammolari tahlil qilingan. Shuningdek, qo'shimcha jazolar institutining tarixiy rivojlanish bosqichlari, jumladan, shariat huquqi, sovet davri jinoyat qonunchiligi va mustaqillikdan keyingi milliy qonunchilikdagi evolyutsiyasi yoritilgan. Tadqiqotda qo'shimcha jazolarni individualizatsiya qilish va differentsiatsiya qilishdagi ahamiyati, sud amaliyotida yuzaga kelayotgan ayrim muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari asoslantirilgan holda ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: qo'shimcha jazo, asosiy jazo, jinoiy javobgarlik, jazo tayinlash, individualizatsiya, differentsiatsiya, jinoyat huquqi, sud amaliyoti.

Jazo tayinlash jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan qonunga muvofiq ravishda jazo turi, uning muddati va miqdorini belgilash jarayonini anglatadi. JKning XI bobida jazo tayinlash masalasi umumiy tarzda bayon etilgan bo'lsa-da, amalda sud ayrim hollarda asosiy jazo bilan birga qo'shimcha jazoni ham qo'llaydi va ular yig'indisi yagona jazo ta'sirini yuzaga keltiradi.

Qo'shimcha jazo asosiy jazoning ta'sirini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan u jinoyat va uni sodir etgan shaxsga nisbatan davlat tomonidan bildiriladigan huquqiy baho darajasi yanada og'irroq ekanini ko'rsatadi.

Jazoni qo'llashda uni tayinlashning umumiy qoidalariga rioya etish alohida ahamiyatga ega. JKning 54-moddasida ham asosiy, ham qo'shimcha jazolarni tayinlashga oid umumiy qoidalar belgilangan. Qo'shimcha jazolarni tayinlashning o'ziga xos xususiyatlari esa ushbu normalarni JKning boshqa qoidalari bilan tizimli va qiyosiy tahlil qilish orqali aniqlanadi.

54-moddaga ko'ra, jinoyat sodir etgan shaxs qonunda belgilangan tartibda aybli deb topilgan taqdirda, u jazoga tortiladi. Sud esa Maxsus qism moddalarida nazarda tutilgan doirada Umumiy qism qoidalariga asoslanib jazo tayinlaydi. Bunda sud jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasi, sodir etilish sabablari, yetkazilgan zararining xususiyati va miqdori, aybdorning shaxsi, shuningdek yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni hisobga oladi.

Jazo tayinlashning umumiy asoslarini faqat umumiy qoidalar yoki mezonlar sifatida baholash uning mazmuni va huquqiy tabiatini to'liq ochib bermaydi. Aslida bu yerda sud uchun muayyan holatlarda amal qilish tartibini belgilaydigan tashkiliy-huquqiy yo'nalishlar nazarda tutiladi. Ularda jinoiy javobgarlik va jazoning moddiy asoslari emas, balki jazoni tayinlashda sud amal qilishi lozim bo'lgan yondashuv va qoidalar aks etadi.

R.Xamitovning fikriga ko'ra⁶⁵, jazo tayinlashning umumiy asoslari — bu sud har bir jinoyat ishi bo'yicha jazo tayinlashda hisobga olishi shart bo'lgan, jinoyat va aybdor shaxsni tavsiflovchi holatlarni qamrab olgan hamda jinoyat qonunida mustahkamlangan majburiy normalar tizimidir. Ushbu ta'rifga qisman qo'shilgan holda, shuni qayd etish lozimki, unda asosan moddiy jihatlar aks etgan bo'lib, jazo tayinlashning formal-yuridik asoslari ham alohida ko'rsatilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shuni hisobga olgan holda, jazo tayinlashning umumiy asoslarini sud har bir jinoyat ishi bo'yicha jazo belgilashda amal qilishi shart bo'lgan, Jinoyat kodeksining Umumiy va Maxsus qismlaridagi qoidalar hamda jinoyat va aybdor shaxsni tavsiflovchi holatlarni inobatga olishni nazarda tutuvchi, qonun bilan mustahkamlangan majburiy normalar tizimi sifatida ta'riflash mumkin.

Ham asosiy, ham qo'shimcha jazo tayinlashning umumiy asoslari doirasi masalasi huquqiy adabiyotlarda hanuzgacha yagona

⁶⁵ Хамитов Р.Н. Специальные правила назначения наказания. — Казань: Издательство Казанского университета, 2001. — С. 34.

va uzil-kesil yechimga ega emas. Masalan, A. Naumov⁶⁶ avval eng umumiy talab sifatida odilona jazo tayinlash zarurligini ajratib ko'rsatadi, so'ng esa to'rtta formal-yuridik talabni keltiradi:

1. Maxsus qism moddalarida belgilangan doirada jazo tayinlash;

2. Umumiy qism qoidalarini hisobga olish;

3. jinoyatlar majmui va hukmlar majmui hollarida qonun sanktsiyasidan og'irroq jazo tayinlanishi mumkinligi;

4. qonunda nazarda tutilgan yengilroq jazo tayinlash asoslari mavjud bo'lganda yengilroq jazo qo'llanilishi mumkinligi.

Shu bilan birga, u moddiy xususiyatga ega bo'lgan to'rt talabni ham ajratadi:

1. jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasini hisobga olish;

2. aybdor shaxsini inobatga olish;

3. yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni hisobga olish;

4. tayinlangan jazoning shaxsni tuzatish va uning oilaviy sharoitiga ta'sirini baholash.

M. Stanovskiy⁶⁷ ham shunga o'xshash yondashuvni taklif etib, to'rt asosiy omilni ko'rsatadi: jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavfliligi, aybdor shaxsi, yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlar, shuningdek jazoning shaxsni tuzatish va uning oila sharoitiga ta'siri.

Ye. Blagov⁶⁸ esa jazo tayinlashning umumiy asoslarini birmuncha boshqacha shaklda talqin qiladi. Uning fikricha, jazo tayinlash: a) Maxsus va Umumiy qism qoidalari doirasida amalga oshirilishi; b) Maxsus qism sanktsiyalariga muvofiq belgilanishi; v) og'irroq jazo faqat yengilroq jazo maqsadga erishishni ta'minlamasa qo'llanilishi; g) jinoyatning ijtimoiy xavfliligi, shaxs xususiyatlari va

⁶⁶ Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. Курс лекций. – М.: БЕК, 1996. – С. 402.

⁶⁷ Становский Н.М. Назначение наказания. – СПб, 1999. – С. 136-270.

⁶⁸ Благов Е.В. Назначение наказания. Теория и практика. – Ярославль, 2002. – С. 402.

yengillashtiruvchi hamda og'irlashtiruvchi holatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Muallif bu yondashuvni ortiqcha elementlardan xoli va zarur jihatlarni to'liq qamrab olgan deb baholaydi, biroq bunday xulosaga to'liq qo'shilish qiyin.

Jazo tayinlashning umumiy asoslari shunday nomlanishining yana bir sababi shundaki, ular ham asosiy, ham qo'shimcha jazolarni tayinlashda qo'llaniladi. A. L. Tsvetinovich ta'kidlaganidek, qo'shimcha jazo yagona jazo tizimining (asosiy + qo'shimcha) ajralmas qismi bo'lgani uchun unga nisbatan ham umumiy qoidalar to'liq tatbiq etiladi.

Qonun chiqaruvchi tomonidan har ikkala jazo turi sud ixtiyoriga havola etilgan bo'lsa-da, muayyan huquqdan mahrum qilish tarzidagi qo'shimcha jazo bo'yicha amaliyotda qo'shimcha mezonlar shakllangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006 yil 3 fevraldagi "Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida"gi qaroriga ko'ra, bunday jazo shaxs aybdor deb topilgan modda sanksiyasi doirasida tayinlanadi, sanksiyada nazarda tutilmagan hollarda esa JK 45-moddasi asosida, hukmda asoslantirilgan holda qo'llanilishi mumkin.

Jinoyatlar majmui yoki hukmlar majmui hollarida muayyan huquqdan mahrum qilish turli jazo shakllarida tayinlangan bo'lsa, ular qonun belgilagan doirada qisman yoki to'liq qo'shiladi va oxirgi jazo asosiy jazo sifatida hisoblanadi.

Qo'shimcha jazo tayinlashda sud aybdor shaxsini ham albatta inobatga olishi shart. Biroq qo'shimcha jazolarga nisbatan bu talab o'ziga xos xususiyatga ega: muayyan huquqdan mahrum qilish yoki harbiy/maxsus unvondan mahrum qilish kabi jazolar faqat tegishli lavozim egallagan yoki muayyan faoliyat bilan bog'liq shaxslarga nisbatan qo'llanilishi mumkin⁶⁹.

Muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi muddat bilan belgilanadigan yagona qo'shimcha jazo hisoblanadi. Shu sababli sud

⁶⁹ Дуюнов В.К., Цветинович А.Л. Дополнительные наказания. Теория и практика.

– Фрунзе,

2016.

– С. 117.

uni tayinlaganda aniq muddatni belgilashi shart. JK 45-moddasiga muvofiq, u asosiy jazo sifatida 1 yildan 5 yilgacha, qo'shimcha jazo sifatida esa 1 yildan 3 yilgacha muddatga tayinlanadi.

Bundan tashqari, shaxs o'z xizmat yoki lavozimi bilan bog'liq holda jinoyat sodir etgan har bir holda sud uni muayyan lavozimni egallash yoki muayyan faoliyat bilan shug'ullanish huquqidan mahrum etish masalasini muhokama qilishi shart. Hukmning qaror qismida esa bunday cheklovlar aniq va ravshan ko'rsatilishi lozim.

Harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish tarzidagi qo'shimcha jazo turining o'ziga xos jihati shundaki, u Jinoyat kodeksining Maxsus qismi sanksiyalarida bevosita nazarda tutilmaydi va sud tomonidan, ishning holatlariga qarab, har qanday og'ir yoki o'ta og'ir jinoyat uchun qo'llanilishi mumkin.

Bundan tashqari, qo'shimcha jazolarning muhim xususiyatlaridan biri shuki, bitta jinoyat uchun bir vaqtning o'zida ikki, ba'zi hollarda esa uchtagacha qo'shimcha jazo tayinlanishi ham mumkin.

Jinoyat kodeksi jazo tayinlashning umumiy asoslari bilan bir qatorda, uni qo'llashga doir maxsus qoidalarini ham belgilaydi. Umumiy asoslar har bir jinoyat ishi bo'yicha hamda jinoyat sodir etgan har qanday shaxsga nisbatan asosiy va qo'shimcha jazolarni tayinlashda majburiy ahamiyatga ega bo'lsa, maxsus qoidalar esa jinoyatning alohida shakllari, muayyan toifadagi shaxslar yoki protsessual xususiyatlarga ega holatlarda jazo tayinlashni tartibga solishga qaratilgan.

R. Xamitov jazo tayinlashning maxsus qoidalarini tasniflash bo'yicha ham takliflar bergan. Uning fikricha, bu qoidalar umumiy asoslar bilan o'zaro bog'liqligiga ko'ra ikki guruhga ajratiladi: birinchisi — JK Maxsus qismi sanksiyalari doirasida qo'llaniladigan qoidalar, ikkinchisi esa sanksiya doirasidan chiqish orqali ularga tuzatish kiritadigan normalardir.

Ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlar uchun jazo tayinlashga oid maxsus qoidalar jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasini, shuningdek aybdor shaxsini hisobga olishni talab qiluvchi umumiy asoslarni yanada aniqlashtirish va ularga mazmun jihatidan

aniqlik kiritishga xizmat qiladi. To'g'riqlangan jinoyatlar bo'yicha jazo tayinlash qoidalarida esa umumiy asoslarni ham aniqlashtiradi, ham muayyan darajada ularga o'zgartirish kiritadi.

Qo'shimcha jazolarni tayinlashga oid maxsus qoidalar faqat Jinoyat kodeksining "Jazo tayinlash" deb nomlangan XI bobi bilan cheklanib qolmay, balki Kodeksning boshqa boblaridagi normalar orqali ham tartibga solinadi. Ayrim qo'shimcha jazo turlariga nisbatan ularning mazmuni va qo'llash shartlari alohida normalarda ochib beriladi. Masalan, JK 45-moddasiga muvofiq, muayyan huquqdan mahrum qilish asosiy jazo sifatida tayinlanmagan taqdirda ham, u Maxsus qism moddalarida nazarda tutilgan har qanday jazoga qo'shimcha jazo sifatida qo'llanilishi mumkin. Shuningdek, mazkur moddaga ko'ra, qo'shimcha jazo sifatida tayinlanganda uning muddati bir yildan uch yilgacha belgilanadi.

JK 61-moddasida esa jarima va muayyan huquqdan mahrum qilish jazolarini ozodlikdan mahrum qilish, intizomiy qismga jo'natish, qamoq, ozodlikni cheklash, xizmat bo'yicha cheklash hamda axloq tuzatish ishlari kabi jazo turlari bilan qo'shib tayinlash tartibi belgilangan.

Shuningdek, jazo tayinlashning maxsus qoidalarida JK 73-moddasida nazarda tutilgan shartli ravishda muddatidan oldin ozod qilish institutida ham o'z ifodasini topgan. Unga ko'ra, shaxs o'talmagan qo'shimcha jazodan ham shartli ravishda ozod qilinishi mumkin.

Amnistiya akti yoki afv etish asosida jazodan ozod qilish masalasiga bag'ishlangan JK 76-moddasiga muvofiq esa, hukm etilgan shaxs asosiy va ijro etilmagan qo'shimcha jazolardan to'liq ozod qilinishi, yoxud jazoni o'tashdan muddatidan oldin shartli ravishda ozod qilinishi yoki qolgan jazo yengilroq jazo bilan almashtirilishi mumkin.

JK Umumiy qismining XI bobida tartibga solingan qo'shimcha jazolarni tayinlashning maxsus qoidalarini batafsilroq ko'rib chiqamiz.

JKning "Yengilroq jazo tayinlash" deb nomlangan 57-moddasida quyidagi qoidalar mustahkamlangan: hukm etilgan shaxs

amnistiya akti yoki afv etish asosida asosiy hamda ijro etilmagan qo'shimcha jazolardan ozod qilinishi, yoxud jazodan muddatidan oldin shartli ravishda ozod qilinishi, shuningdek unga tayinlangan jazoning o'talmay qolgan qismi yengilroq jazo bilan almashtirilishi mumkin. Shu asoslarga tayanib, sud Maxsus qism moddalarida qo'shimcha jazo majburiy tarzda qo'llanilishi belgilangan holatlarda ham uni tayinlamaslik haqida qaror qabul qilishi mumkin. Bunda sodir etilgan qilmishning xususiyatlarini ifodalovchi holatlar — aybdor shaxsi, ayb shakli va darajasi, jinoyat sodir etilish sharoiti va sabablari, shaxsning jinoyatgacha va undan keyingi xulq-atvori — jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini sezilarli darajada kamaytiradigan holatlar sifatida baholanishi mumkin.

Jazoni yengillashtirishning yana bir ko'rinishi JK 57¹-moddasida nazarda tutilgan. Unga ko'ra, JK 55-moddasi birinchi qismining "a" va "b" bandlarida ko'rsatilgan yengillashtiruvchi holatlar mavjud bo'lib, 56-moddada nazarda tutilgan og'irlashtiruvchi holatlar mavjud bo'lmagan taqdirda, jazo muddati yoki miqdori Maxsus qism moddasi sanksiyasida belgilangan eng ko'p jazoning uchdan ikki qismidan oshmasligi kerak. Ushbu qoida qasddan odam o'ldirish (97-moddaning ikkinchi qismi) va terrorizm (155-moddaning uchinchi qismi) kabi, og'irlashtiruvchi holatlarda sodir etilgan jinoyatlarga nisbatan tatbiq etilmaydi.

JK 59-moddasining 5-qismida esa jinoyatlar majmui bo'yicha tayinlangan asosiy jazoga ayrim jinoyatlar uchun belgilangan qo'shimcha jazolarni ham qo'shish mumkinligi nazarda tutilgan. Bunda muayyan huquqdan mahrum qilish tarzidagi qo'shimcha jazoning uzil-kesil muddati JK 45-moddasida belgilangan eng ko'p muddatdan oshmasligi shart. Bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlashga oid 60-moddaning 6-qismiga muvofiq, avvalgi hukm bo'yicha ijro etilmay qolgan qo'shimcha jazolar ham hukmlar majmui asosida tayinlangan asosiy jazoga qo'shiladi.

Bundan tashqari, JK 61-moddasida jazolarni qo'shishning hisoblash qoidalari belgilangan bo'lib, uning 2-qismiga ko'ra, jarima yoki muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi ozodlikdan mahrum qilish, intizomiy qismga jo'natish, qamoq, xizmat bo'yicha cheklash

va axloq tuzatish ishlari bilan qo'shilganda, ular har biri alohida ijro etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006 yil 3 fevraldagi "Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida"gi qarori 52-bandida bir necha jinoyat va bir necha hukm bo'yicha qo'shimcha jazo tayinlashda quyidagi yondashuv belgilangan: agar qo'shimcha jazolar bir xil turga mansub bo'lsa, sud ularni belgilangan maksimal muddat doirasida qoplash yoki to'liq/qisman qo'shish orqali uzil-kesil jazo tayinlaydi; agar qo'shimcha jazo turlari turlicha bo'lsa, ular alohida ijro etiladi.

Shu bilan birga, JK 60-moddasida nazarda tutilgan bir necha hukm bo'yicha jazo tayinlash qoidalari, avvalgi hukmdan keyin, ammo jazo to'liq o'talmasdan turib yangi jinoyat sodir etilgan holatlarga nisbatan qo'llaniladi. Agar yangi jinoyat sodir etilgan vaqtda avvalgi jazo to'liq o'tab bo'lingan bo'lsa, 60-modda qoidalari tatbiq etilmaydi.

Hukmlar majmui bo'yicha jazo tayinlashda avvalgi hukm bo'yicha tayinlangan jazoning qancha qismi real o'talmagani aniqlanishi lozim. O'talmagan jazo sifatida shartli ravishda muddatidan oldin ozod qilingan hollarda jazoning qolgan qismi, shartli hukm muddati yoki ijro kechiktirilgan jazo muddati hisobga olinadi. Ilgari tayinlangan va o'talmay qolgan qo'shimcha jazo esa faqat qo'shimcha jazo sifatida yangi hukm bo'yicha tayinlangan asosiy jazoga qo'shilishi mumkin.

Qo'shimcha jazolarni tayinlashning umumiy va maxsus qoidalari jinoyat huquqida jazoni individuallashtirish va adolatli tayinlashni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Umumiy qoidalar barcha holatlarda majburiy asos bo'lsa, maxsus qoidalar ayrim jinoyat turlari va vaziyatlarda ularni aniqlashtiradi yoki cheklaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, amaliyotda qo'shimcha jazolarni qo'llashda bir xil yondashuvning yo'qligi, ayrim normalarning turlicha talqin qilinishi hamda sud amaliyotida noaniqliklar mavjud. Shu bois qonunchilik va sud amaliyotini yanada takomillashtirish, qo'shimcha jazolarni tayinlash va ijro etish bo'yicha yagona yondashuvni shakllantirish zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Xamitov R.N. Spetsialnie pravila naznacheniya nakazaniya. – Kazan: Izdatelstvo Kazanskogo universiteta, 2001. – S. 34.*
2. *Naumov A.B. Ugolovnoye pravo. Obshchaya chast. Kurs lektsiy. – M.: BEK, 1996. – S. 402.*
3. *Stanovskiy N.M. Naznachenije nakazaniya. – SPb, 1999. – S. 136-270.*
4. *Blagov Ye.V. Naznachenije nakazaniya. Teoriya i praktika. – Yaroslavl, 2002. – S. 402.*
5. *Duyunov V.K., Tsvetinovich A.L. Dopolnitelnie nakazaniya. Teoriya i praktika. – Frunze, 2016 – S. 117.*

Обидов Толибжон Авазхонович
*заведующий кафедрой
Академии правосудия Республики Узбекистан*

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНА ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Аннотация: *в данной статье анализируются правовые основы международного сотрудничества в сфере борьбы с преступностью в условиях глобализации, а также коллизии, возникающие между национальным законодательством и международными договорами при осуществлении уголовного преследования. На основе социологических опросов и зарубежной практики автором исследуется вопрос приоритета государственного суверенитета и национальных интересов при оказании правовой помощи по уголовным делам. Сформулированы научно обоснованные предложения по внесению соответствующих изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан.*

Ключевые слова: *международное сотрудничество, уголовное преследование, верховенство закона, Минская конвенция, коллизия, государственный суверенитет, прокурорский надзор, реабилитация.*

В современную эпоху глобализации рост транснациональной преступности требует от каждого государства интеграции с мировым сообществом и совместной борьбы с преступными проявлениями. Как отмечает правовед А. Баратов, «правоотношения, связанные с оказанием правовой помощи по уголовным делам, регулируются нормами многосторонних международных конвенций о борьбе с преступлениями международного характера либо специальными договорами о правовом сотрудничестве».

Однако на практике судьи и следователи сталкиваются со множеством процессуальных и материально-правовых проблем при оказании международной правовой помощи. В сфере

борьбы с преступностью необходимо изучать передовой международный опыт и общепризнанные нормы в области уголовного и уголовно-процессуального права в гармонии с национальными интересами.

В соответствии со статьей 597 Уголовно-процессуального кодекса Республики Узбекистан (УПК), если иностранный гражданин совершил преступление на территории Узбекистана, а затем выехал за его пределы и проведение процессуальных действий с его участием невозможно, материалы уголовного дела передаются в Генеральную прокуратуру. Генеральная прокуратура разрешает вопрос о направлении данных материалов в компетентный орган иностранного государства для осуществления расследования.

В этом процессе прокурор осуществляет надзор за законностью и обоснованностью запроса. Статистические показатели надзора за соблюдением законодательства по преступлениям, совершенным иностранными гражданами на основании соответствующих приказов Генерального прокурора, демонстрируют тенденцию роста. Так, если в 2024 году правовая помощь в рамках международного сотрудничества была оказана по 624 уголовным делам, то к 2025 году этот показатель составил 685 уголовных дел.

В зарубежной практике данные отношения основываются на принципе **«либо выдай, либо суди»** (*aut dedere aut judicare*). Если иностранное государство отказывается в выдаче лица, оно самостоятельно осуществляет уголовное преследование в отношении своего гражданина, совершившего преступление. Приоритет юрисдикции государства, на территории которого совершено преступление, обеспечивает эффективность уголовного правосудия.

Обязательство по осуществлению уголовного преследования в рамках международного сотрудничества закреплено в статье 72 Минской конвенции 1993 года, согласно которой Договаривающиеся Стороны обязаны по поручению другой Стороны осуществлять в соответствии со своим

законодательством уголовное преследование против собственных граждан. Согласно статье 599 УПК Республики Узбекистан, запрос о выдаче или осуществлении уголовного преследования удовлетворяется только в том случае, если деяние признается преступлением по законодательству обеих стран (**принцип обоюдной криминализации**) и за него предусмотрены определенные сроки наказания.

Тем не менее на практике, исходя из религиозного, культурного и социального устройства государств, возникают серьезные правовые коллизии.

Пример 1: Гражданин Республики Узбекистан (предприниматель), следуя транзитом через Исламскую Республику Иран, перевозил кондитерские изделия. Ввиду обнаружения в составе шоколада ликера и коньяка, таможенными органами Ирана в отношении него было возбуждено уголовное дело, а в Узбекистан был направлен запрос о продолжении уголовного преследования. Однако законодательство Республики Узбекистан не предусматривает уголовной ответственности за данное деяние. На основании статьи 83 УПК РУз, ввиду отсутствия в деянии состава преступления, в 2025 году по делам данной категории были приняты оправдательные решения на основании реабилитации.

Как справедливо отмечает ученый-теоретик Н. Н. Мазаева: «Если преступление совершено на территории запрашиваемого государства, но уголовное дело не может быть возбуждено по законодательству запрашивающего государства, это является основанием для прекращения дела».

Пример 2: По законодательству Узбекистана хранение или употребление наркотических средств влечет за собой строгую уголовную ответственность (статьи 270–276 УК РУз). Однако в законодательстве некоторых зарубежных стран, таких как Нидерланды, оборот и употребление определенных видов наркотических средств легализованы.

В данной ситуации возникает противоречие между положениями части 4 статьи 595 УПК РУз (согласно которой

при процессуальных действиях могут применяться нормы государства, направившего запрос) и частью 4 статьи 15 Конституции РУз (о приоритете международного договора).

В целях изучения практических масштабов проблемы был проведен социологический опрос среди специалистов сферы (735 респондентов: следователи, прокуроры и судьи). Результаты опроса отражены в следующей таблице:

Анализ результатов социологического опроса

Вопросы опроса	Ответы респондентов (%)
Что должно иметь приоритет при столкновении национальных интересов и международных договоров?	- Необходимо соблюдать международные договоры в любых ситуациях: 50,4% - Защита национальных интересов обязательна в любых ситуациях: 49,6%
В чем заключаются основные причины отказа в удовлетворении международных запросов?	- Противоречие запроса национальной Конституции и законам: 60,0% - Деяние не признается преступлением в национальном законодательстве: 40,0%

Данные показатели свидетельствуют о том, что на практике при исполнении международных запросов защита национального законодательства и суверенитета выходит на первый план.

Международные договоры являются составной частью правовой системы Узбекистана (часть 3 статьи 15 Конституции). Однако это не означает, что международное право может

служить основанием для ограничения национального суверенитета или вмешательства во внутренние дела государства. Как отмечал Е. Т. Усенко, чрезмерный приоритет международных договоров может превратиться в инструмент негативного воздействия на государственно-правовые системы. Например, такие государства, как США и Россия, также обладают механизмами отказа в исполнении международных запросов (особенно в вопросах экстрадиции и пыток), если они противоречат их национальным интересам и Конституции.

В целях обеспечения национальной безопасности, суверенитета и гарантий прав человека в уголовном судопроизводстве выдвигаются следующие научные предложения:

1. Изложить часть седьмую статьи 595 УПК Республики Узбекистан в следующей редакции:

«Если запрос противоречит законодательству Республики Узбекистан или его исполнение может нанести ущерб суверенитету либо безопасности Республики Узбекистан, то приоритет отдается законодательству Республики Узбекистан».

2. Дополнить статью 11 УПК Республики Узбекистан (Принцип законности) частью третьей следующего содержания:

«При оказании правовой помощи по международным договорам или осуществлении процессуальных действий на основе принципа взаимности в ходе производства по уголовному делу, требования настоящего Кодекса соблюдаются в случае, если запрашиваемые процессуальные действия противоречат Конституции или иным законам Республики Узбекистан».

Внесение данных изменений позволит устранить неопределенность в международных отношениях, станет законным ответом на необоснованные возражения со стороны контрагентов и укрепит систему верховенства национального права Республики Узбекистан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Баратов А. Халқаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатишининг тарихий босқичлари. // Жамият ва инновациялар. Special Issue – 02 (2023). – Б. 330.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан. – Т.: Ўзбекистон, 2026.
3. Информация Генеральной прокуратуры Республики Узбекистан. Материалы диссертации. 2025.
4. Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам (Минская конвенция). 22.01.1993.
5. Мазаева Н.Н. Международное сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства Российской Федерации в стадии предварительного расследования. Дисс... докт. юрид. наук. - М.: 2004. С. 65.
6. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. – Т.: Ўзбекистон, 2026.
7. Drugs legislation in the Netherlands: Complete guide for 2025. Law&More Blog.
8. Конституция Республики Узбекистан. – Т.: Ўзбекистон, 2026.
9. Усенко Е.Т. Очерки теории международного права. Москва: Норма, 2008. 164 с.
10. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 N 174-ФЗ (ред. от 29.12.2025).
11. Сулайманов О.Р. Иқтисодий ишлар бўйича халқаро-ҳуқуқий ёрдам кўрсатишининг ҳуқуқий асослари / Ўқув-услубий қўлланма. – Тошкент. ЮМОМ нашриёти. 2017. – 5 б.
12. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-3723 «О мерах по коренному совершенствованию системы уголовного и уголовно-процессуального законодательства» от 14.05.2018.
13. Договор между Республикой Узбекистан и Чешской Республикой о правовой помощи. Ташкент, 18.01.2002.
14. Каримов Б. Научно-теоретические вопросы категории цифровых доказательств. // Review of law sciences, 5 (2020). – С. 151.
15. Рустамбаев М.Х. Жиноят кодексида шарҳлар. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.uzembassy.uk/news/871>

16. Якунин В.И. Проблемы международной гармонизации железнодорожного права России. Монография. – М.: Научный эксперт, 2008. – 224 с.

17. Вышинский А.Я. Международное право и международные отношения. Москва, 1949. 504 с.

18. Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-518 «О международных договорах Республики Узбекистан» от 06.02.2019.

19. Mirzatillaev J.O'. Tergov organlarining xorijiy davlatlar vakolatli organlari bilan o'zaro hamkorligini takomillashtirish. Avtoref. diss... yuridik. fan. falsafa. dokt (PhD). T., ЎзР ИИБ Академияси, 2025. – Б. 76-81.

MUNDARIJA

“Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish va sudda ko‘rib chiqish amaliyoti” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya uchun NUTQ	3
Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishda jinoiy sud ishlarini yuritish sohasida xalqaro hamkorlik va huquqiy yordamning protsessual ahamiyati	6
Odam savdosiga oid jinoyatlarni ta’qib qilishda muqobil choralarni qo‘llash istiqbollari.....	19
Odam savdosiga oid jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish muammolari va qonunchilikdagi kolliziyalarni bartaraf etish yo‘llari	34
Odam savdosi jinoyatini sudda ko‘rishning o‘ziga xos xususiyatlari: xalqaro standartlar va milliy sud amaliyoti	46
Oshkoralikni ta’minlashda sun’iy intyellekt imkoniyatlaridan foydalanish masalalari	53
Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishda kriminalistik gabitoskopiyaning amaliy ahamiyati	68
Axborot texnologiyalari vositasida odam savdosi jinoyatini sodir etganlik uchun javobgarlik masalalari	74
Odam savdosiga oid jinoyat ishlarini yuritishda processual kelishuvni amalga oshirish muammolari	83
odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishning jinoyat-protsessual va kriminallistik xususiyatlari	93
Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishning dolzarb muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari	100
O‘zbekiston respublikasida odam savdosiga qarshi kurashishning huquqiy va institutsional asoslarini takomillashtirish	108
Mehnatga oid munosabatlarda kamsitishlarga qarshi kurashishda rivojlangan g‘arb davlatlari tajribasi	115

Sun'iy intellekt vositalari orqali odam savdosi qurbonlarini jalb qilish, nazorat qilish va ekspluatatsiya qilish holatlariga qarshi tergov amaliyotini takomillashtirish	133
Xotin-qizlar savdosiga oid jinoyat ishlarini sudda ko'rishda jabrlanuvchilarni qayta viktimizatsiyadan himoya qilish muammolari	131
“Istiqbolli avlod” nodavlat notijorat tashkilotining odam savdosiga qarshi kurashish sohasidagi faoliyati	137
Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish va sudda ko'rib chiqish amaliyoti	145
Qo'shimcha jazolarni tayinlashning umumiy va maxsus qoidalarini qo'llash muammolari	149
Проблемы обеспечения верховенства закона при осуществлении уголовного преследования в рамках международного сотрудничества	158